

Рк Ш 612 = 4/1

Т 46

ПАВЛОТИЧИНА
Мадгістрядля
жытця

ВАДЯНСЬКІЙ ІНСТРУМЕНТАР

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

8(с)У

+

Шифр РШб(2-4к), Т46 Інв. № 167983Автор Тичина, Павло.Назва Магістраліми життя
Статті та промови.Місце, рік видання Ки, 1941.Кіл-ть стор. 157, [3] с.

-//- окр. листів _____

-//- ілюстрацій [1] арк. картр.

-//- карт _____

-//- схем _____

ПАВЛО ТИЧИНА

Лидгістр для життя

ПЕРЕОБЛІН
1959 р.

СТАТТІ
ТА
ПРОМОВИ

ВИДАВНИЦТВО
„РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК“

КНІВ — 1941

НАУКА, СПАДЩИНА, РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЙСНІСТЬ

Може не всі їх запримітили, але я добре бачив— вони теж були на Всесоюзному з'їзді письменників. Щоправда, перший із них — гнівобровий бронзовий іранець — сидів аж ген там десь, на тисячолітній відстані від нас, за морями, за лісами, за несходимими дорогами, але сам він, — увесь перехилившись сюди, і під електричною люстрою на хорах, витягнувши шию, — слухав.

Передаючи вітання від ЦК комуністичної партії, радісно з трибуни стверджував т. Жданов:— Так, наша радянська література тенденційна, і ми пишаємось її тенденційністю, бо наша тенденція полягає в тім, щоб звільнити трудящих—усе людство—від іга капіталістичного рабства.

Не все зрозумів гнівобровий іранець, а тільки при словах звільнити людство він раптом засвітився.— А ти знаєш, — звернувся він до мене, — ох і бив же я газнійського султана Махмуда! Сатиру мою на нього пригадуєш?

Я почав копатися в пам'яті. Сатиру? На газнійського султана? Хм... Загалом кажучи, я дещо читав із іранського. Наприклад, отой твір, де вночі скажений білий слон зривається з цепу, буйствує й давить людей. Цей твір особливо мене вразив, бо й зараз же в Європі той самий білий слон скаженої буржуазії. Але до чого тут тисячолітня іранська давнина? Хіба вона така вже нам потрібна?

— Минуле не бездоганне, — заgrimів з трибуни Горький, — і закидати йому безглуздо, а ось вивчати потрібно.

Я, певно, весь почервонів. Бо душно мені раптом стало... Та це ж переді мною іранський поет Фірдоусі! То оце я так велику спадщину засвоїв? Від сорому я вибіг з президії в фойє.— Фірдоусі!— я повторював, — Фірдоусі...

...Гамір, як той димок синій, снував по фойє. Човгання ніг і сміх біля осяяних електрикою стінних газет та кіосків з книгами, розмови у фотелях попід стінами й біля курилки. І тільки міліціонери непорушно стояли при дверях, занавішених червоним бархатином, та зверху радіопосилувачі слово в слово повторювали те, що в залі говорив тов. Жданов:—Товариш Сталін назвав наших письменників „інженерами людських душ“. Що це значить? Які обов'язки накладає на них це звання?

— А! Розгулюєте?—зустрів мене в фойє бадьорий, сивобородий з біблійською головою дідусь.—Від ледарів і лежебоків усе одніметься колись,—це я давно казав. Ой, глядіть, щоб і з вами, буває... Ну-ну, це я так, по-жартував.

— Пробачте,—промовив я,—але я не знаю, хто ви є, і врешті... жартувати в такий час, коли у мене саме...

— Шукання?—підхопив весело дідусь:—О! це дуже добре, тільки ж... ось візьміть мене під руку, пройдімось трохи. Шукати щонебудь, хоча б і гриби, не можна інакше, як розглядаючи й пізнаючи.

— Дідусю любий,—скипів я,—ви хочете нагадати мені про спостереження і досвід? Хха! Та це ж азбука, що її кожен повинен знати.

Дідусь розсміявся.

— Повинен знати, а, отже, й не знає. Ну, не гнівайтесь ж, не висмикуйте руки своїї, ви ж проти мене ще зовсім юнак. Та чому вам і справді не послухати, що я скажу? А скажу я ось таке...

...Гамір, як той димок синій, снував по фойє. Човгання ніг і сміх біля осяяних електрикою стінних газет та кіосків з книгами, розмови у фотелях попід стінами й біля курилки. А зверху радіопосилувачі слово в слово повторювали те, що в залі говорив тов. Горький:—Причиною інтелектуального зубожіння завжди є ухилення від пізнання основного смислу явищ дійсності, утікання від життя в наслідок страху перед ним чи в наслідок егоїстичного прагнення покою.

...—Так ось що, юначе,—почав дідусь:—наука (так само як і мистецтво) повинна бути зв'язана з практикою. Але в той самий час ні на хвилинку не треба забувати й про значення теорії. Ви, певно, читали в моїх книгах отаке місце: „Лагодити й ставити мости, лікувати й робити всякі інші практичні справи можна, звичайно, лише при

знайомстві з абстрактами, що до них стосуються; з тими інтегралами, атомами й невидимими рухами, пряму користь яких спочатку зовсім не захоплюють“.

— Та що це ви, лекцію мені читаєте?—висмикнув я свою руку.—Я не на те сюди прийшов, і врешті, ще раз повторюю: я вас не знаю.

— Не знаєте?—дідусь почухав собі за вухом і з жалем зітхнув:—ну, що ж, ваша справа, а знати б мене вам не завадило.

— Менделеев?—почувся коло мене дзвінкий дівочий голос. Я обернувся. Ніна Каменєва, відома парашутистка, розповідаючи двом письменникам про свій затяжний стрибок, раптом забула, про що розповідала, і так застигла з розведеними в повітрі руками...—Ну, чисто ж тобі Менделеев,—сказала вона ще раз і задивилася кудись.

„Хочеться побувати вище хмар,—згадалося мені із біографії вченого,—внести й туди вимірювальні прилади“.

— Менделеев? Хвилиночку!—крикнув я, простягаючи руки. І, розштовхуючи групи делегатів та гостей, я кинувся дідусеві вслід. Але сивобородий бадьорий дідусь швидко зник десь у сутінках фойє.

В цей час чиясь рука лягла на моє плече і примусила мене обернутись. Якийсь високий, до болю знайомий, у білому костюмі з квіткою на лацкані, стояв проти мене й ласкаво усміхався.

— Не пізнаєте?

Я, мов укопаний, застиг. Ці очі глибокі, ці вуси, закручені вгору, цей голос гарячковий і лисина розумна... Чекайте, це ж я, здається, вас у Чернігові ховав—отам на Болдіній горі, в могилу?

— Ет, згадали!—махнув рукою високий, і його оптимістичні вуса ще більше розійшлись од сміху.—То одно діло, що ви мене ховали, а те, що я живу,—це зовсім інша річ.

Ми одійшли убік і стали коло відчиненого вікна фойє. На протилежнім боці площі „Восток-Кіно“ переливалось кольоровими огнями; трамваї гуділи низько, як велетенські хрущі, причім щоразу на поворотах скреготали вони й підскугилювали високими грудними тенорами.

— Он... бачите?—і високий показав мені рукою на натовп коло вхідних дверей Колонного Дому.—Це ж усі ті, що не змогли сюди потрапити. Хіба ми мріяли колинебудь про отаку читацьку аудиторію?

Він обняв мене за плечі і ми знову попливли по неспокійному фойє.

...Гамір, як димок синій, снував по фойє. Човгання ніг і сміх біля осяяних електрикою стінних газет та кіосків з книгами, розмови у фотелях попід стінами й біля курилки. А зверху радіопосилувачі слово в слово повторювали те, що в залі говорив Горький:—І ніхто ніколи не вмів так чудово підвищувати температуру трудової енергії, як це вміє робити партія, організована генієм Володимира Леніна, і сучасний нам вождь цієї партії—Сталін.

— Ось іменно,—сказав високий:—підвищувати температуру трудової енергії. Це те, без чого неможлива була б наша перемога.

Він хвилиночку подумав.—Називали мене артистом, називали мене естетом, називали мене патріотом в лапках, а я одне лиш знаю: що й я по силі змоги теж підвищував температуру трудової енергії. І дарма, що мені зараз сімдесят, а от я вважав за свій обов'язок побувати у вас на з'їзді.

— Михайло Михайловичу!—скрикнув я,—який же я щасливий, що бачу вас! Еж ви мій шеф...

— Ну да,—перебив він мене,—але ви, на жаль, не зразу мене пізнали.

— Михайло Михайловичу! Ви ж мій перший учитель...

— Ну да, але ж не можна вічно бути учнем. Де ваша продукція, скажіть мені?

— То значить, Михайло Михайловичу, ви мене зрікаєтесь?

Високий не одразу відповів. Він перестав усміхатись, зсунув свої брови і заклопотано щось думав. В цей час із радіопосилувачів та зза дверей залу почулися громові оплески—це М. Горький закінчив свою промову, і всі кругом заворушились.

— Ну, словом, ми ще побачимось,—сказав Михайло Михайлович.—Настроюйтесь на героїчний лад!

Він подав мені руку й зник між делегатів.

Хтось, здається, підходив до мене. Хтось запитував чи сміявся. Я нічого не розумів і все ще стояв на одному місці.

Справді. Як це розгадати: три ювіляри, три високих постаті людства—Фірдоусі, Менделєєв і Коцюбинський розмовляли зі мною на з'їзді письменників.

„НІЧ ПЕРЕД БОЄМ“

(Про М. Бажана)

Герої та вожді, так як і всі, фізично умирають. Але діяння героїв, увійшовши у свідомість мас, відроджуються, як живі: вони, скресаючи щомить, рушійною силою стають, збуджують нас на боротьбу, образ відтворюють безстрашний, що не боїться смерті.

Образ Сергія Мироновича Кірова широко взяли відбити всі митці Союзу: й скульптори, й художники, кінорежисери й поети. Але в той час, коли скульптори та композитори дали такі твори, що вже виходять поза рямці звичайного погруддя, звичайної гармонізації, — поети все ще обмежувались малими формами — формами короткого вірша. І що найгірше: більшість поетів і зміст туди малий вкладали, звучання видряпували нікчемне, анемічне. Ось передо мною близько півсотні поезій, присвячених тов. Кірову. Звичайно, поміж них є дійсно прекрасні твори, — наприклад, вірш Є. Фоміна, якого мовчанням обминули композитори; є твори, що звучать немов би початок реквієму ненаписаного, як ось — поезії М. Рильського, Л. Первомайського, М. Терещенка, Ст. Крижанівського; пристрасно написані поезії Н. Асеева, М. Светлова, Адаліс, Н. Брауна, А. Суркова; попадаються сильні місця в П. Усенка, О. Количева, С. Голованівського, але всім цим творам бракує одного, це — монументальності. І коли В. Гусєв та Б. Лихарев беруться, скажімо, до змальовування портрета вождя, у них неодмінно чомусь домінують побутові інтонації, тоді, як побутовий елемент у мистецтві не завжди є революційний, — про це давно ще колись писав О. М. Горький. На жаль, я не мав змоги простежити за єврейськими поетами, як також і за поетами інших народів Союзу. Щождо згаданої мною півсотні поезій, треба сказати одне: добра

половина з них невисокої якості. Замість суму глибокого, що переростає в гнів, поети дають свою власну біографію.

Замість зненависті до ворогів, замість заклику до бою—поети смакують „сльозинки печалі“.

Отже, сентиментальність, „розливная“ лірика, лірика з хлипанням, з чим завгодно, та тільки без того, що нам потрібне,—без героїки.

Лірика з чим завгодно, та тільки без філософії, без думки:

Незабутній товаришу Кіров,
Ти невчасно замовк, відійшов.

(А. Портенко).

А дехто з поетів, то й просто з „викулдикування“ починає:

Не будем скулить.
Подтянись, старина.

(И. Уткин).

Одним словом, образ тов. Кірова поети брали на віддаленні, без дії, збоку.

Твір М. Бажана являє собою більшу річ, що не вміщується в рямці пісні та портрета. Це спроба дати тов. Кірова в дії, дати художню розшифровку одному з найскладніших відрізків історії. Схоплено той час, коли тов. Кірова призначено було секретарем Центрального Комітету Азербайджанської комуністичної партії.

Як же змалював нам М. Бажан образ безстрашного революціонера? Чи відтворив нам його думки, його темперамент? Чи заразив нас його діяльністю?

Ми знаємо, що життя тов. Кірова було в партії. Відділити життя С. М. від його партійної роботи аніж не можна. Як свідчать товариші Сергія Мироновича, він мало бував у штабах, а все більше на фронті. Менше паперових наказів, а більше безпосереднього керівництва живими людьми. С. М. Кіров умів вирощувати людей, примушував людей працювати, та не лише працювати, а й розуміти, во ім'я чого вони працюють. Звідси його перспективність і ясність, звідси й його революційний розмах.

Розмах діяльності вождя передчуваємо вже в таких перших рядках поеми:

Каспійська земля
перепалена в прах і горбата,
Сади Карталіні
в цвіті, в росі і в соку.
Важчезні, нездвижні озера Ейбата,
кругойдучі вітри Баку.

Це є немов би початок симфонії. Гасло дано. Ми вже зрушені. Ми вже готові сприйняти того, хто вийде нам назустріч. Як же розпланував цю зустріч М. Бажан? Чи створив він образ більшовика-ленінця? Чи дав нам революціонера в бою, в оточенні, посеред мас?

Поема по горизонталі має два плани. На першій — сам Кіров з його думками. На другій — вартові, нічні шуми, звуки і вся природа. І от перший план у М. Бажана вийшов непропорційально довгий. У цій плюс поеми, у цій її й мінус. Плюс, бо маємо нагоду розгорнути широко думки й намір тов. Кірова (елементи реалістичного); мінус, бо за відсутністю масових сцен уповільнюється, розтягується дія (елементи абстрактного). Оця подвійність і далі пройде через усю поему М. Бажана.

Поема по вертикалі має одну головну тему — вождь, і дві паралельні підтеми: 1) народження слів і 2) нафта. Ці дві підтеми розташовані в поемі таким чином: перша — лінія до вождя:

Він чує, як вчиться казати
гортанною мовою тюрк
незвичні слова — „делегат“,
„совет“, і „мандат“, і „ревтриб“,

друга — лінія від вождя:

Ех, витиснуть ще одну з тебе
струю гуркотливу і просту б!

Перша наснажує, друга спонукає. Перша — коріння, соки, оточення; друга — перспектива, майбутнє. І в цій переплетенні плюс, і в цій переплетенні мінус. Плюс, бо зароджуючись в соціальному оточенні, думки вождя правильно течуть прокопаними каналами і завертають логічно в майбутнє. Мінус, бо перша підтема замість того, щоб у певному місці дати хід другій — сама без міри продовжена, отже, перспективна підтема застряла на півдорозі недорозвинена:

Ех, з дзвоном би в свіжі
цистерни
твій впійманий вкинути труд!

Така нерівність могла б захитати конструкцію поеми, однак цього не сталося: головна тема — вождь, — не зупиняючись, свої ставить підпори, свої склепіння над головами зводить і не звертає жодної уваги ані на лівий канал, ані на правий. Чи є це мінус для поеми? Відомий симфоніст бетховенської традиції на Заході Густав Малер залишив у музиці свою гостру, оригінальну концепцію безпосередньої простої симфонії—симфонії, побудованої на пісенній стихії. Як! Микола Бажан і пісня? А що ж, нічого в цьому немає заперечливого. Отже, Густав Малер саме з пісні народжує симфонію. Те ж саме бачимо і в Бажана: мотив, підхоплений із азербайджанської пісні, із пісні перської, наповнює всю головну тему:

Як Шемахінське царство,
сонце йшло за пруг.

Цей мотив гримить і розростається, аж поки в фіналі не стане кульмінаційним пунктом дії:

Сходить сонце, перше людське сонце,
щоб стягти
поруч знамена!

В чім же все таки ота малерівська простота, ота гостра безпосередність? А в тім, що пісня тут являється тією філософією, на якій стоїть уся поема. Це ми особливо яскраво побачимо на розвитку другого мотиву:

Моя багатомовна земля!
Я чую, як ти встаєш.
Я чую, як ти ідеш.
Я чую—приходиш ти,
Для моря твоїх людей
Замало старих узбереж.
Для зросту твоїх людей
замало уже висоти.

І те, що цей мотив закінчується звучанням інтернаціоналу, особливо глибокою робить філософію поеми. Народження слів, народження життя повного, так само, як і відбудування нафтової промисловості, можливі лише під керівництвом комуністичної партії. Народження слів: „совет“, „делегат“, — це поразка дашнаків, це ніж у серце муссаватистів. А цим же всім керує улюблений вождь. От де непорушні підпори головної теми!

Якщо така струнка вийшла філософська побудова поеми, то яка ж тоді повинна бути ясна та конкретна характеристика головного героя!

Я вже сказав: у поемі змагаються дві протилежності — реальна мова і абстрактність. Ці протилежності весь час з обох боків атакують головного героя. Отже, герой поеми подвійний. Він більше думає, ніж діє. З одного боку він нібито знає, що він робить („ступала уперта нога командирова; завзято напружились плечі“), а з другого боку майже всі думки його виливаються в умовну форму:

Працювати б тепер, як ніколи!

Ех, з дзвоном би в свіжі цистерни
твій пійманий вкинути труд!

Ми розуміємо, що в той час доводилось відбудувати нафтову промисловість на порожньому місці, без механізмів, без засобів, без людей. Проте, так умовно ніколи не говорив тов. Кіров. Навпаки, слово його звучало ясно, точно, конкретно й крилато.

Герой поеми Бажана вночі перед боєм надто вже лірично поводитьсь — він ані варту не провіряє, ані розпоряджень не дає, ні звітів, ні зводок од розвідувачів не вимагає. Тоді як живий Кіров часто сам ставав на варту, тоді як живий Кіров — цей більшовик, воєначальник і господарник — ані хвилини не тратив дурно.

Герой поеми Бажана вночі перед боєм вслухається. О! — ви скажете: — так цього ж нам якраз і потрібно. Але ж чекайте. Він:

Вслухався, як пульсом по тілу
дзвінка переливність ішла.
Ритмічного рухання мислі
і щедро відміряних порцій
веселої вірної крові,
бадьорої крові й тепла.

Тобто: вождь у поемі забуває за наступний бій, вождь злітає високо на крилах настрою, сліпо й стихійно покладається на „відміряні порції веселої вірної крові“ і цим самим в дану хвилину перестає бути вождем, бо втрачає почуття класу. То ж не дивно, що він ніяк не реагує на голос вартового:

Щось білий гукав вартовий,
над взятим в лабети селом.

Та й нащо його зважати на того вартового, коли ось тут:

зовсім поблизу об діл,
об ґрунт, мов сухар надламаний,
зненацька ударився птах,
зашарудівши крилом.

Тонкий слух має вождь, нічого й казати, та тільки з таким слухом роздвоєним дуже легко прозивати бій. І він напевне його прозиває:

... стрясаючи ґрунт,
ударило полум'я. Вибух фонтанів.

А вождь все ще у роздвоєних прислуханнях. А вождь у глибокій задумі:

Прорвавши крізь обшир, пожежа шугнула,
повільне хитання хмаровища, й чула
тривога, розмова, хода караула.

А вождь у глибокій задумі. І аж нарешті, коли далеко десь там пролунав чийсь постріл, вождь тільки тоді схопився на ноги: уперед! Але кому ж це він скомандував? Еж мас коло нього ніяких і сліду не було: тільки він та вартовий. Ось як можна авторові випустити з голови одне із найважливішого — маси! Ось як можна однією рисою покрити геть усю характеристику героя, — я говорю про його екстатичність. Справді. Герой поеми всього лише один рух робить, це десь там ще на початку.

Підвівшись, виходить на пагорби Кіров — і так стоїть він до самого кінця на протязі одинадцяти сторінок! Як це так вийшло? Еж т. Кіров — пламенний трибун, еж тов. Кіров запалював людей ентузіазмом! Згадаймо, як після зібрання бійців бакінського гарнізону червоноармійці донесли його на руках до автомобіля! А тут він у поемі стоїть сам без людей, якийсь розсудливий, холодний. Щоправда, він увесь час думає, чи то навіть і говорить, але ж не можна так авторові нехтувати законами руху, не можна нехтувати законами автономії. В „Калевалі“ теж надто великими говорять порціями, а проте там не тільки говорять, а й увесь час діють, ходять, воюють, миряться, працюють. Ось, приклад: богатир в присутності Вейнемейнена рубає дуба (на-

воджу в тому перекладі, що був у мене під рукою, по-російському):

Топором он дуб ударил,
Лезвием рубил он гладким,
Раз ударил и другой раз,
В третий раз он ударяет:
Искры сыплются с железа,
А из дуба льется пламя.

Всього шість рядків, а скільки динаміки! Впадання в екстаз у творах Бажана зустрічається не один раз. Ось хоча б узяти його недавню поему „Садівничий“.— „Зореносець!“— звертається герой поеми до черепа, якого він викопав на грядках. І потім говорить — говорить на протязі чотирьох сторінок, в одній і тій же позі, і аж в кінці, нарешті, одпускає свою жертву:

Ти творчістю в безсмертя входив. Що ж,
салют, товаришу!

Нехай не гнівається на нас Микола Платонович, а ми б дуже йому радили на цю саме хибу звернути свою увагу. Подавати дійових осіб у реальному звучанні, реальною мовою. Тим більше, що це вже в багатьох випадках М. Бажанові, треба сказати, вдається, та й непогано вдається. Ось хоча б і в цій же таки поемі:

Стелив він пропахчену порохом бурку —
На сніг, крихкий, як мороз, солончак.

* * *

Порипує ремінь на сумці
з походним привичним добром.
Блокнот для нотаток і формул,
один з неодмінних припасів,
Чіткий як пунктир астронома,
і точний, немов метроном;
Учетверо складений аркуш
травневого номера „Правды“
Із закликом до закавказців,
із ленінським мудрим листом.
Обтріпаний том Менделєєва
про склад Пенсильванської
нафти
І вірний учасник дозвілля,
Некрасова вибраний том.

Прекрасно! — одно тільки можна М. Бажанові сказати: кріпко зроблено, уміло! І це не єдине в нього місце: про нафту, наприклад, про море, піски, про людей, що прийшли із Зангегрура та інш. Так чого ж тоді, питаємо, абстрактна мова має пожерти реальну мову? В силу яких причин? В силу яких законів? Ні, тов. Бажан, у вас, — а ви ж самі це бачите, — реальне оту абстрактність боре, і воно її переможе, воно її поборе. Безперечно.

Нехай не подумують, що М. Бажан з початку й до кінця статичний. Ні. У Бажана є внутрішня динаміка, динаміка мислі, любов до напруження думки, і в цім, мені здається, я не помилюся, коли скажу: тут він один з найперших. Контури мислі у нього ясні, чітко окреслені, рухливі і завжди на високих регістрах. Алітерації у нього настільки матеріальні, що можна до них рукою доторкнутись:

Важчезні, нездвижні озера Ейбата...

Хіба не чути в цьому повторі з, що людина твердо стоїть на своїй землі, що людина кріпко свою землю любить! А ось напружене лопотіння, полискування прапорів червоних (літера р):

Цей вітер в прапори розгорнуті
Кірова
вривався прибоем і шовк колював.

А які у М. Бажана тембри! Ви тільки послушайте:

Ці мідні ворота оранжу,
тяжкі нашаровання сині,
Поміж колонад простопадних
багрянця загаяний рух,
Мозаїка з яшми й порфіру,
вплавлена в блаєсть світлотіні,
Як Шемахінське царство,
сонце йшло за пруг.

А які в М. Бажана ходи музичні!

Стелив він пропахчену пороком
бурку.

Ці три о вгорі так несподівано відгукуються внизу на у, немов би справді тут перед тобою тріпнулась в руках людини похідна бурка і зараз же впала на землю;

почуття цієї землі, на якій утверджуєшся, якнайкраще передано літерою и:

На сивій, крихкій, як мороз,
солончак.

Це не значить, що нема в М. Бажана огріхів евфонічних на зразок:

Вітер розцвічений був мов оздоба.

Це не значить, що нема в нього огріхів мовних або ж недоглядів:

Свій зір над пергаментом муляв.

Муляти хіба кого? Що?

Лезо під ребра.

Я не чув, щоб лезо містилося на кінчику ножа або ж кинджала.

Це не значить, що нема у Бажана інтонацій невірних:

Гриміло потьмарене море здаля,
І жаром чадила зруділа земля,
Солона земля, ця колишня земля
Нафтових магнатів, князів та емірів.

Останні півтора рядка звучать беззлобно і навіть гордо, а треба було б якраз навпаки.

Абстракція, мов тая цвіль, подекуди ще в поемі цій зеленіє:

Змуровані куби та кулі
цих ящиків травлення й сну.

Трапляються внутрішні рими випадкові, що їх би слід було уникнути, й деякі інші дрібніші гріхи. Але ми, що звикли дивитися на ціле, а не на окремі гріхи, мусимо визнати одне: нова поема М. Бажана мусить усіх нас зацікавити. Це справжнє густе політональне письмо, це спроба монументального твору, це спроба по-настоящему, реальною мовою заговорити. Коротко кажучи: поема мисляща, поема з інтернаціональним розтрубом; поема, що в ній у великій мірі присутня науковість (сцієнтизм). Про те, як добре знає М. Бажан історію класової боротьби на Закавказзі, про те, як досконало вистудіював М. Бажан численні теорії походження нафти, можна було б писати окрему статтю, та я пе-

вен, що й писатимуть. Дати образ тов. Кірова, дати партію — це великий для М. Бажана поступ. І те, що він своїми творчими руками не до всього як слід ще доторкнувся, і те, що він, цей визначний майстер, у багатьох випадках ще йде, намагає, шукає — не повинно нас смущати. Нехай іде, нехай шукає. Комуністична партія і всі ми, як творці, так і читачі, критики, — всі ми поможемо йому в його роботі. Нехай іде. Іде.

ТРИ ПЕРЕМОГИ

Конгрес оборони культури почав свою роботу в особливо тяжкій обстановці. Мовчали паризькі журнали. Мовчали їхні літератори, мовчала преса. В газетах, за винятком двох-трьох пльоток, пущених на наш адрес, анічогісінько не було по суті про самий конгрес. Димова завіса! Завіса, утворена із щоденних брехеньок, дрібненьких подій, злочинів і загадок. Ось, наприклад, яку загадку загадала одна з французьких газет: „Ану, одгадайте, читачі, хто це підніс гасло: краще свобода, рівність і братерство, а чи просто смерть?“ Цей блошиний укус буржуазна газета далі завуалювала такими „невинними“ справами, як, наприклад, про афери Стависького; пустила сльозу про зворушливе виконання містерії „Страсті господні“, і, нарешті, багатообіцяюче повідомляла вона про те, що „адьютант, який зарізав усю свою родину, — безперечно, буде покараний“. „Господи, боже мій, — зітхала газета, — зарізати усю свою родину... Правосудіє неба, де ж ти є? Озовися!“ А ось газети білогвардійські, стаття: „Іще й іще раз про жінку як про ісчадіє ада“. І, як на доказ цієї думки, далі в газеті друкувалося довгу хроніку про те, як одна жінка сокирою зарубала свого чоловіка. Причім, по-знавецькому, з смаком оцінювалась безпомилковість удару сокири по черепу. І тут же поруч об'ява: „Церковь преподобного Серафима Саровського, 6,30 веч. — акафист Серафиму Саровському“.

Це був маневр буржуазії. Замовчувати, не згадувати зовсім про конгрес, узяти нас у глуху оріхову шкарлупу. Нехай народні маси не знають хто приїхав і для чого приїхав. Хай буде спокій.

Отже, треба було, насамперед, розбити цю мовчазливу шкарлупу. Треба було схитнути отой спокій бур-

жуазних письменників, які ще щодо нас вагались. І тут один з організаторів конгресу, зійшовши на трибуну в Палаці Взаємності (Мютюаліте), на весь голос вигукнув: „Я закликаю письменників до свідомості. Чим більше свідомості—тим більше художньої правди. Мене почули в Москві—чи почують мене в Парижі?“—І, як далека луна, як відгук у серцях людей, він ще раз повторив: „Чи почують мене в Парижі?“ І у відповідь аплодисментами струсонувся зал! Усі присутні звелися на ноги і довго не могли заспокоїтись, вітаючи улюбленого письменника. Це був заклик до народу—через голову преси, це був прилюдний ляпас ворожій пресі, це був прорив, прорив, якого найбільше боялась буржуазія. Вона ще й після спробувала ігнорувати нас мовчанкою, але далі мовчати вже було не можна. Весь Париж говорив про конгрес.

І от буржуазія пішла тоді на нас обходом, замасковано. Їй за всяку ціну треба було відтягнути увагу народних мас від конгресу. Біля собору Нотр Дам де-Парі на помості приготовлено було для показу лицедійство. Грали середньовічну містерію: „Страсті господні“, а після неї: „Діви мудрі та діви нерозумні“. Артистки, або ж по п'єсі діви пренепорочні в довгих халамидах, по-латинськи до ангела видресировано цвенькали:

Ubi est Christtus, meus Lominus et filius exeesus?

тобто:—„Де Христос, господь мій, син всевишній? Ходім поглянемо на гроб“. І буржуазія в ролях пренепорочних сумно заглядала у власний свій гроб.

...А повз собор, мостом через Сену, пробігали осяяні електрикою автобуси й таксі. На семиповерхових будинках, у синім небі, ритмічно появлялись вогняні літери: вино, вино, вино. Пийте тільки нашої фірми вино. Літери одна по одній, мов хто їх там вистукував на машинці, низалися в слова, перебігаючи зліва направо,— а в чарку вогнисту з перехиленої пляшки сипалось фіалково-гаряче та сріблясто-зелене вино. А потім все раптом зникало в темноті, немов ганчіркою стирав хто, зникало, щоб через півхвилини знов настирливо появилося. І під п'яне перемигування винної реклами ангел господень на помості шоколадним голосом, як і подобає ангелові, розмірено дівам провозглашав:

Quet queritis in sepulro, o christicole, non est hic,

тобто: „Того, кого ви шукаєте в гробі, немає тут, він воскрес, як і сам про це сповіщає раніше“,—і буржуазія, слухаючи про воскресіння Христа, розгулювалась:— Ах, якби оце й її влада та отак щодня, на всіх просторах воскресла,—влада націоналізму!

І от удруге тут пролунав з конгресу обвинувачуючий голос. Французький письменник, стукаючи по трибуні кулаком, запитував:—Націоналізм переміг у деяких буржуазних країнах. Чи сприяло його торжество розцвіту справжньої національної культури?—І наче у відповідь йому з'явилась на трибуні постать у подвійних чорних окулярах, постать, що нелегально з тих країн пробиралась на конгрес. „Країна,—промовила залізним тоном постать,—завтрашнього дня, країна свободи вже народжується! Для неї ми пишемо, за неї ми боремось!“—І зашелестіли в президії і в залі ясногарячі книжечки, маленькі книжечки з написом на обгортці архи-буржуазним, а в середині повні революційних творів—38 голосів із підпілля! Ці книжечки з спеціальною обгорткою, яка мала немов би жартома підвести буржуазну цензуру, нагадали нам подібний „жарт“ Вільгельма Вольфа, про якого розповідає Фрідріх Енгельс. Це було в 40-х роках мин. століття. Учитель із Бреслава Вольф не мав більшої насолоди, як підвести цензуру. Він опублікував у провінціальних силезьких газетах пісню грішника і цим багато скандалізував благочестиві німецькі душі:

— Господи Ісусе, візьми мене, як пса, за вухо, кинь мені кістку милосердя.

Та зашпугни мене, грішного йолопа,
На твої небеса милосердя.

— З швидкістю блискавки,—каже Ф. Енгельс,—поширилась ця пісня по всій Німеччині, викликаючи голосний регіт безбожників та обурення „смирених“. Отакій самий регіт викликають зараз карикатури підпільної книжечки на кровожерну буржуазію.

Таке саме обурення буржуазних посіпак викликає зараз ця книжечка. О, їм є з чого обурюватись! Буржуазія, захопивши владу до своїх рук, переслідує майстрів художнього слова. Вона порозганяла нагаєм найкращих представників передової культури, вона кинула в тюрму багатьох чесних і сміливих. Заграви хитаються на хмарах, заграви на темних хмарах од розпалених ко-

стрів—це нищать книги революційні, кращі надбання культури. Панує ніч середньовіччя. Культура в небезпеці. Ніколи ще культура не була в такій небезпеці, як зараз,—тож будемо боротись! От зміст промови постаті в чорних окулярах, от зміст ясногарячої маленької книжечки.

От тепер уже буржуазія заворушилась! От тепер вже преса перестала мовчати! Вона (буржуазія) заскиглила, загавкала, аж охрипла. Газети всі разом загорлали, аж закашлялись. Справді, що це діється в світі! До чого це подібне! Вони приїхали обороняти культуру,—від кого обороняти, від нас? А чи не краще б було перевернути це навпаки і всю вину на більшовиків перекласти. Вони приїхали сигналізувати небезпеку. А чи не краще було б перевернути це і в небезпеці обвинуватити самих же їх, цих ненависних комуністів. І от у газеті „Пті-парізьєн“ буржуазія, прикидаючись миролюбною, пише: так то воно так... звичайно... що західно-європейська культура йде назустріч певній небезпеці,—цього ніхто не може заперечувати. Одначе, конгрес пішов занадто далеко.

Оцей крик ворога:—конгрес пішов занадто далеко—приніс нам першу радісну перемогу. Буржуазія, бач, не сподівалась, що конгрес буде діяти прожогом й конкретно, буржуазія хотіла взяти нас мовчанкою, а вийшло навпаки: ми її взяли, сама вона перед нами розгубилась, сама вона замішалась, на деякий час відступаючи безладно. І от ізнов, стягнувши свої хвости, взялась вона на нас наступати. По всіх своїх флангах дала вона гасло, що вміщено було в тім же органі „Пті-парізьєн“.—Чи повинна західно-європейська культура, що нараховує стільки століть, яка є спадкоємцем грецьких та латинських культурних цінностей, продовжувати свою місію, чи повинна загинути перед новою формою культури?—Треба їй продовжувати свою місію! Продовжувати!—крикнули в один голос газети й заправили буржуазні. І їм тоненько підгавкнули російські та українські білогвардійці. Генерал Міллер у „Возрожденні“ сказав: „Нам, носящим почетное звание русских эмигрантов, будет принадлежать первое место в борьбе против большевиков. Нам надо в недалеком будущем возвратить наше отечество на его традиционный тысячелетний путь“. От як недвозначно розуміють російські

емігранти гасло „продовжувати місію“. Ну, а чим же гірш тоді від них петлюрівці? Ось і вони, вихваляючи в своїм органі „Українське слово“ княжу добу української держави, теж і собі мріють „розвинути до високої степені український імперіалізм“, мріють „закласти фундамент для утворення держави по вигляду колишньої Римської імперії“. Ого, куди хватнули! А що ж, із голоду чого тільки не придумаєш. Як російські, так і українські білогвардійці—вони раді на лапках, як ті пєсики, буржуазії прислужитись, аби тільки якось самим на світі уціліти:

Господи Ісусе, візьми мене, як пса, за вухо,
Кинь мені кістку милосердя.

Тобто: надішли мене давити чорних туземців, а чи когось іншого.

Кинь мені кістку милосердя.

Отже, тепер ясно, що крилося під словами: продовжувати свою місію.

Так. Вони продовжують ту місію уже не перший рік.

І в протилежність їхній звірячій теорії на конгресі цілком іншу радісну теорію було проголошено: великі симпатії привернув до себе на конгресі Союз Радянських Соціалістичних Республік. У переродженні людей Заходу—діячів, письменників—полягає значення конгресу. Треба було бачити, з якою пристрасстю, з якою ненавистю одкидав французький письменник на конгресі докази наших противників!—Ви говорите про культуру надлюдини? Не смійте мені нагадувати про Ніцше! Я ваш ворог, ворог, ворог!..

І в цей час десь там далеко, аж у Польщі, на Західній Україні, через газети, як перегукування з словами цього письменника, долітали до нас викрики:—Геть панщину! Геть шарварки! Пан для нас—ворог, ворог, ворог!—І продовжував письменник:—Ви говорите мені про філософа Бергсона й про його примат інтуїції як метод пізнання? Не смійте мені говорити про інтуїцію, яка далека від конкретного, від землі; не смійте говорити про інтуїцію, в якій присутня містика. Я прагну інтелектуального пізнання. Я ваш ворог, бо я прив'язаний до землі, до цієї землі її мовою, її кладовищами, її борознами.

І в цей час, як історична ілюстрація до цих слів, десь іздалеку через газети долітали до нас стогони людей—людей, які боронили свою волю від зазіхань буржуазії, мову боронили, борозни, землю.

— Ви учите мене говорити неясними словами сюрреалістів, напівшепотом, заплющивши очі? Не смійте говорити до мене мовою ідіотів, які гордяться тим, що вони є над реальністю. Я хочу бути в самій реальності. Я ваш ворог, бо я перший із довгого покоління селян, які не вміли говорити інакше як шепотом, я глосно сказав про роботу, про ритм, про надію моєї землі.—І надія землі—молодь французька—з балконів оплесками вітала слова цього письменника. І не було гіршої колючки в серце буржуазії, як промови своїх же—французів, німців, португальців.

Французи, німці, португальці—усі ці делегати на конгресі сходились в однім: єдиний блок створити треба, єдиний фронт проти буржуазії, щоб в разі нападу на оборону встати одночасно. І, ураховуючи це, поспішно почала перешиковуватись буржуазія. Останній вечір був вистави „Страстей господніх“. На семиповерхових будинках так само перебігали вогняні літери: вино, вино, вино. Пийте тільки нашої фірми вино. І ангел господень під миготіння п'яної реклами востаннє пренепорочним дівам промовив сумно:

Adest sponsus qui est Christus Vigilate, virgines,
тобто: ось жених, що він є Христос, він прийшов звільнити народи, яких покорили собі діаволи гріха. Діаволи гріха!—І ангел зразу був наїжачивсь, а потім махнув рукою безнадійно, бо знав: містерією не візьмеш діаволів гріха. Бо знав: кінець виставам, і на завтра треба поміст розбирати. А раз так—берімося ж тепер до іншого. І ангелу закортіло стати фотографом, хронікером, агентом. Це інше буржуазія вміло розсипала на завтра по газетах: статейки, рецензії, повідомлення. І все це подала в формі залякуючих моментів. Ось, вийшла книга П'єра Кюона—„Аерохімічна війна“ з передмовою П'єра Кот. Так наче хотіла цим сказати: покайтеся, поки ще не пізно. Ось у газеті вміщено статейку про народну освіту, в якій підкреслювалось, що освіта це є смерть для народу. Так наче хотіла цим сказати: покайтеся і в галузі ідеології, поки ще не пізно. Російські та українські білогвардійські часописи

не одставали теж і собі. „Последние новости“ друкують оповіщення: „В залі Мюзє сосіаль під головуванням Мілюкова відбудеться прилюдна доповідь капітана II рангу А. П. Лукіна на тему „Червоний флот“. Тези доповіді: який флот мають створити більшовики? Який флот створили б ми?“ І тут же внизу об'ява. „Трех-святительское подворье, 5, улица Петель, 6 ч. вечера, вечерня и акафист божией матери“. Божій матері давно вже й сама буржуазія перестала йняти віри. Отже, на цей раз взялась вона діяти без релігії. Виступ задумала вона зробити, виступ проти нас на самому конгресі. Для цього найняла вона собі троцькістів, а щоб надати їм вигляду трибунів, зв'язаних з тими чи іншими масами, зачислено було до них в ролі ад'ютантів кількох дохлих сюрреалістів. Ну, ж і добре вони зробили, що виступили. Просто таки знаменито. Бо пір'я летіло з троцькістів, як їх там скубли, пір'ячко із сюрреалістів теж. Це було в малому залі Мютюаліте. Вікна залу були на рівні обідраного даху якоїсь старої церкви. Два чоловіки натягували блідо-зелений брезент на обідране місце, а третій вгорі над самим віттарем бляшаним кружальцем спід відра зашивав зяючу дірку. Ось образ світової буржуазії. Із неї вже пір'я летить, але вона на всяку ціну хоче ще підремонтуватись, хоче покласти на обідрану свою філософію таку собі бляшану латочку спід помийного відра. Що ж! Всякому городу нрав і права, всяка має свій ум голова. Але ж: якою посоромленою після свого виступу залишилася буржуазія! Якими розгромленими вийшли з конгресу троцькісти! Щоправда, сюрреалісти ще й після того щось пробували белькотати, але всім їм різко й сміливо відповів один із найкращих французьких пролетарських поетів:

— Ми повинні очистити свою поезію від містики, від фокусів, від загравання жуліків з релігією, красою й чистою ідеєю. Ви хочете експериментувати? Глядіть, щоб ваші еротичні речі не поставили вас на одну дошку з дурнем Марінетті, який теж ніби є експериментатор. Дурень Марінетті! — Ще раз крикнув поет: — Дурень!

Розгром троцькістів та їхніх прибічників — це була друга перемога роботи конгресу. Бо цим ми вийшли на широкий шлях великої масової політики. Бо ми ж далеко розсунули кордони свого впливу. І ті, що ще були вагались, і ті, яким не все ще було ясно, — тепер уже пішли

за нами, зразу сами себе визначили. Один із американських письменників в своїй промові — краще й глибше як хто інший — формулював цей потяг до нас, потяг великих мас, які недавно ще були під чужим впливом: „Нарешті після довгих міркувань я прийшов до висновку, що я повинен підтримувати ту партію, яка створила Радянський Союз і яка в Сполучених Штатах іде попереду першого з епохи знищення рабства дійсно революційного руху, а саме: комуністичну партію“. Він говорив це від себе, але ж устами його маси промовляли, що вже стають на рівні ноги. Так. Вирвати слід впливу буржуазії, одірвати від неї многолюдні маси — це не мала заслуга роботи конгресу. І залишилася буржуазії тільки плакати. О ні, вона ще інакше щось замислила. Ганебно вигнана з конгресу, вона перенесла тепер свою роботу поза стіни Палацу Взаємності. Це ж вона намагалася скомпрометувати нас на виступі перед „господами“ емігрантами. Це ж вона посилала нам брудні записки з лайками, називаючи нас не письменниками, а мотористами та іншими іменами, немов би моторист — це щось було найгірше в світі, немов би моторист — це те, чим можна дошкулити людині. І відповідь емігрантам у нас могла бути тільки одна: — Господа емігранти! Нам це не дошкулило, а навпаки: зробило приємність. Завдяки моторам, якими керують наші робітники та колгоспники, завдяки Червоній Армії, яка охороняє оброблене цими моторами поле, ми мали змогу на деякий час одірватись од своєї повсякденної праці й, зберігаючи упевненість і достоїнство делегата від СРСР, взяти участь у роботі Міжнародного конгресу оборони культури. А крім того ж, мотористи — робітники, колгоспники та червоноармійці — це ж наші найпостійніші читачі, для яких ми й пишемо. І ми, в свою чергу, емігрантів запитали: — „А де ваші письменники? Що вони написали? Що ви зробили такого для людства, що смієте нас критикувати?“ — І, не ждучи відповіді, ми прочитали із їхньої ж газети останню їхню сповідь, в щирості якої аж ніяк не можна сумніватись: газета „Последние новости“ 23 червня, изречення нового Кузьми Пруткова:

В эмиграции было три пятилетки.

Первая ушла на то, чтоб выяснить, кто с кем живет.

Вторая — кто сколько проживает.

Третья — кого и на что будут хоронить.

Отже, й на цей раз буржуазія зосталась посоромленою, побитою. Справді, вона не могла вже нічого дотепного придумати. Вона вже нічого не могла подіяти з нами. І, гризучи від злості пальці, буржуазія, похитуючись із боку в бік, тоненько — жалібненько вила. Принаймні так образно це нам здавалось. І здалеку підскиглювали їй її ж улюблені поети:

Мертвотність, англійського життя похмурість.
Холодне небо, над провінціальними містами туман.
Я знаю, що надії немає
Я знаю, що нема повороту.

Це здалеку припливли буржуазні журнали, і в них отак скрипуче та безнадійно плакали англійські поети.

Але нам не було до них ніякого діла. Закінчувалось останнє засідання конгресу.

Мов та гора — підносилось, зростало і висилось своїм чистим верхів'ям на конгресі довір'я до СРСР, довір'я, що переростало в любов. Це була третя наша перемога на конгресі, третє велике завоювання.

І, як переможці, ми залишили Париж, цей діавольський киплячий казан, як називав його колись Огюст Барб'є. Як переможці, під звуки „Інтернаціоналу“ ми відпливали пізніше також і з Лондона на пароплаві. І буржуазія востаннє ще з берега намагалась добризнути до нас — через радіо, через патефон, через рекламу — добризнути фокстротним ядом, мотивами, перейнятими ідеєю філософа Шпенглера, ідеєю смерті. І в голові слова зринали в нас, тисячолітні слова грецького трагіка Есхіла: — „Ми в Скіфії, ми на краю землі, дійшли ми пустель непроходимих“.

І нам здалось, що Скіфія в наш час якраз перемістилась до Європи. Пустелі непроходимі, гори. О, ні, це буде невірно! Частину ж пустель Скіфії західно-європейської ми вже пройшли. Ми знайшли ті гори, де був прикутий Прометей. Прометей там на волю рветься, він уже звільнив, він вихопив одну свою руку з ланцюгів, — хоч і з болем, з кров'ю, а звільнив. Он-он він махає нам рукою вслід. Прощай, Прометею, ми віримо в твою силу: ми знаємо, що ти ще встанеш і потрясеш...

Пароплав, оточений кигучими альбатросами, весело біг додому, в СРСР, і Скіфія західно-європейська за водними просторами сховалась в далині...

ЛЮБИМ ГНІВНОГО ШЕВЧЕНКА

Шевченко в останні бурхливі наші роки приходив до нас аж тричі: в позаминулім—1934—в 120-річчя з дня свого народження; в минулім—1935, коли він високо, могутньо бронзово в саду постав на постаменті в Харкові; і, нарешті, сьогодні в 75-річчя з дня своєї смерті—утреге. Щоправда, споміж велетнів-поетів не тільки він один до нас приходив. Яка бо широчінь знайомства! У тому ж 1934 році, із туману тисячолітньої історії перехилився був до сучасності заспівувач стародавньої героїки Абу-аль-Касім Фердоусі. Трудно було його розгледіти в деталях! Ріки історії багато піску нанесли в його біографію, і сам він, перехилившись, стояв наполовину замулений в легендах. Пізніше домисли про поета, як тії хмари химерні, клубками чіплялися до його сивої, хвилястої бороди; численні вигадки, літаючи перед чолом тисячолітнього співця, ввесь час одкидали тінь на його очі. Проте, ми все таки схопили той напрям, куди дивились його очі, ми все таки схопили окреслення правдивого обличчя Фердоусі. А дивився він просто на нас—з надією, з захопленням у погляді, а дивився він туди кудись у простір, де із ясної далечини прийдешніх років, які ще не наступили, долітали до нас прості широкошумні кленові співи—по-руськи і по-грузинськи. Це—наближення двох своїх братів почув чуткий Фердоусі, наближення ювілярів—Пушкіна і Шота Руставелі. Отже, Руставелі й Пушкін з кожним днем підходять до нас все ближче й ближче, виростаючи та окреслюючись. Мов два соняшники до сонця, вони повернули до нас свої голови, і ми радісно готуємось до їхнього приходу. Яка бо широчінь знайомства! Широкошумний, дзвінкий Пушкін і афористичний, узорний Руставелі! А ось усього

два місяці тому, як широкими кроками — по всьому фронту поетичному — твердо, стремительно пройшовся Володимир Маяковський. Що — річниця народження його, чи може інша яка дата? Ні, його нам викликав у нашу живу, співаючу поезію великий друг радянської літератури вождь світового пролетаріату товариш СТАЛІН. Ще більш, значить, увіходить в нашу поезію глибоке дихання. У такій ось періодичності своїх приходів і одвідують поети героїчні наші дні. І те, що Шевченко за такий короткий час приходить до нас сьогодні аж утретє — щось мусить означати. А означає воно насамперед те, що питання поетичної спадщини розцвітає в нашій літературі, як той безсмертний церандус в садах Мічуріна. А означає воно те, що у нас всупереч середньовіччю європейської буржуазії, де на кострах палять твори Шіллера та Гейне, у нас в Радянському Союзі поета садовлять на найкраще місце в хаті і завше раді його приходу.

Справді, як же нам не радіти? Еж Шевченко прийшов до нас саме в славні наші стахановські дні. Як же нам не радіти? Еж Шевченко прийшов саме тоді, коли допіру відсвяткували ми XV-річчя Держплану СРСР. Шевченко прийшов напередодні з'їзду комсомолу. Усі ці три моменти — нечуване піднесення героїзму труда; ленінський план електрифікації країни; ідейне озброєння молоді на боротьбу з ворогами партії і робітничого класу — я згадую тут не для того, щоб якимсь чином прямо пов'язати з ними Шевченка. Ні, Шевченко жив у цілком інших, одмінні часи від нас. Отже, я кажу про Шевченка, як про дитину своєї епохи, як поета-революціонера, який закликав до розправи над українським та російським панством. Отже, ця розправа над ненависним панством у нас давно вже завершилась. А розгромивши панство, пролетаріат ще і землю по ньому зверху утоптав. А утоптавши, зарівняв обніжки, межі, а потім на розрівняній землі розбили ми сади й сквери, трактори побігли, електрика засяяла по хатах і молодь стала у нас предметом особливої уваги, предметом сталінського піклування. Глибоке дихання поезії — це ж воно кликало до утоптування землі над ворогами. Це ж воно пов'язує нам скрізь теперішнє з майбутнім, як і минуле з великим нашим сьогодні.

Велике наше сьогодні вимагає від нас відображення в

золотих піснях золотої нашої героїки. Велике наше сьогодні вимагає від нас повсякденного плекання та вирощування молоді поетичної. Подібно лампочкам Ільїча, нехай вони заблискотять по всіх усюдах, нехай заграють, заіскряться по всіх просторах України—ці юні, многонадійні таланти.

Мені скажуть: а чи не пізно зараз таке ось говорити? Еж молодь поетична давно вже у нас росте, давно цвіте, буває і піднімається до зрілого заокруглення арки соціалістичної поезії. Цілком все вірно. До зведення мистецької арки молодь, дійсно, чи не найперша йде своїми рівними, своїми бадьорими ногами. Але я хотів лише зайвий раз підкреслити, що Шевченкова присутність поміж сучасними поетами, поміж молоддю—ще більш усіх їх окрилює, ще більше стверджує й навчає їх віддихом поетичним володіти. Глибоке дихання,— що може бути краще для поезії! Глибоке й правильне дихання— воно ж могутність і зичність голосу дає, воно привчає поетів не тільки не боятись, а навпаки—цінувати й шукати велику для себе аудиторію.

Велика аудиторія—чи нам же її шукати? Еж такої аудиторії, як у Радянському Союзі, ніде нема на цілім світі! Аудиторія, в якій за тисячі кілометрів без наушників один одного чують представники різних національностей неозорої нашої батьківщини. А ще ж і поза Радянським Союзом є пролетарі—мільйони трудящих!—які слухають нас, які хватають кожне слово з країни Рад, щоб потім теє слово у себе розпалити смолоскипами, пронести на чолі мас в боротьбі проти звірів, князків, царів—гнобителів народу. Із сучасних поетів Маяковський стає вже здобутком революційних мас усього світу. Отже, аудиторія для революційного поета є цілий світ! І весь світ слухати його може буквально без наушників. У такій величезній аудиторії голос революціонера-поета Т. Г. Шевченка звучить особливо гучно й виразно. Яка це сила залишилася для нас, яка міць і твердість непоборна зосталась нам у науку!

Ах, сила й міць поезії Шевченка! Одних вона підносить на своїх долонях, як дитя, а других—жорнами на прах, на порошок нещадно розтирає. Ну, за те ж і ці другі—треба справедливо зауважити—не тільки не люблять Шевченка, а ще й всіляко намагаються його принизити. „Шевченко?“—запитував український націо-

наліст Донцов у „Віснику“ 1932 року:— „Я не захоплююсь їм. Те, що він пише—це ж апофеоз бунтарства. З культом Шевченка давно пора скінчити“. Бачите, пан Донцов не захоплюється Шевченком. Пан Донцов удає, що він цілком байдужий до особи великого поета, а тим часом жах відчувається в словах його, трепет перед Шевченком. Та дуже просто! Еж з одного боку—Шевченко ціле життя своє виступає „проти собачої панської крові“, а з другого сам пан Донцов, не був би він паном Донцовим, коли б він одмовився їздити на плечах своїх же бідаків і придушувати їхнє бунтарство.

Отже, сила й міць поезії Шевченка така, що перед нею, як ми бачимо, тремтять, жахаються наші вороги. Нехай тремтять, нехай од страху заклинання проти нас свої белькотять. Шевченко не раз ще упаде на них грозою, не раз свій гнів прокотить по їх спинах! Гнів—оце ж те найголовніше, з чим пов'язаний, як ми побачимо пізніше, вплив Шевченка на українську літературу і, зокрема, на поезію, та й не тільки на українську.

Ненависть! Ненависть до ворогів нашої батьківщини, ось що, насамперед, вбирає наша поезія з глибоким засвоєнням Шевченка. А що може бути для нас зараз актуальніше, як не це?

Ви чули, що говорить майор Ферч у своїй книзі „Азбука військової повинності“? „Фашизм зараз вживає цілої низки заходів до того, щоб не допустити найбільш свідомі елементи робітничого класу до своєї армії“. Ви чули, що говорить італійський фашистський письменник Віргілій Строппа в своєму романі „Теля із Мангтана“? „Людей не буде, буде сила й покора. Я мрію,—продовжує він,—про цілий легіон людей-автоматів, які здатні, мовчки, без єдиного протесту насуватись на ліси й болота, які здатні тільки покорятись“. І всілякі інші міркування генералів про те, що „самольот уб'є війну“ є, власно кажучи, тільки дальшим роздмухуванням війни світової. Гарячкове готування європейської буржуазної Польщі до війни, її нахабні зазіхання на територію України, весь час повинні нас тримати напоготові. Отже, весь час і поезію свою повинні ми на аероплани піднімати, зміцнювати, одгострювати її на боротьбу з ворогами. І тут роль Шевченка просто таки величезна. Це відчувають не тільки українські поети,

це відчувають також і поети інших літератур, поети братніх нам республік.

На Міжнародному конгресі оборони культури в Парижі (в червні минулого року) про Шевченка в своїх виступах говорили: російський письменник Всеволод Іванов, таджикський поет Госем Лауті, білоруський—Якуб Колас, вірменський, французький, болгарський. І нам, делегатам від Радянської України, слухаючи промови, здавалося, що крім нас на конгресі присутній ще й Тарас Шевченко. Там же в Парижі, під час конгресу, українська біла емігрантщина та недобитки петлюрівщини в своїх анемічних газетках безсило й бездарно, намагаючись уколоти всіх нас, яких послала Радянська Україна на конгрес, всіляким чином підтасовуючи факти, намагались відділити від нас Шевченка. Вона, ця біла емігрантщина, натягаючи на себе старе потріпане ідейне дрантя, істерично біла себе в груди, клялася і доводила, що Шевченко її, а не наш, що Шевченко завше був проти Москви, завше був проти Росії. І їй на конгресі належну відсіч дав таджикський поет Госем Лауті:— Брешете! То проти старої царської Москви, проти тюрми народів, закликав боротися Шевченко. А зараз: нема більше тюрми народів—царської Росії, є вільні розковані народи, що йдуть широким шляхом, шляхом, який веде до соціалізму.

Я дозволив собі зупинитися на виступах делегатів конгресу для того, щоб показати, як далеко поширився вплив Шевченка і що цей вплив для нас зараз означає. Колись генерал Дубельт бунтарську мову Шевченка називав „самою грубою, необтесанною речю мужицкою“, а тепер ця мужицька мова поетова цитатами віршів звучить і з трибуни Міжнародного конгресу оборони культури в Парижі. Колись той же генерал про Шевченка казав, що його, мовляв, „в порядочном доме стыдно было бы иметь дворником“, а тепер, навпаки: у цьому білоемігрантському, з дозволу сказати, „порядочному домі“ од появи навіть самої тіні Шевченка цілий переполох учинився! І невігласи, нащадки Дубельта не знають, куди подітися од гніву революціонера-поета. Він же, як той обеліск, стоїть у нашій поезії, обеліск на знак перемоги над ворогами. Та не дурно ж саме таку рису в поезії Шевченка, як гнів його, відзначають трудящі Радянської Грузії в своєму відомому листі вождеві наро-

дів великому Сталіну (лист надруковано в „Правде“ 22-II; беру його з „Комуніста“ в перекладі Бажана і Голованівського):

Ми шануем Руставелі — цей безцінний скарб і дар,
І Сулхан Орбеліані — любимий нам старий байкар.
Ясний вірш Гурамішвілі кожен з нас любити звик, —
І пастух, поет і слюсар, інженер і робітник.
Пушкін, і Толстой, і Гоголь — знанні для народних мас.
Любим гнівного Шевченка, Горький — рідний він для нас.

Любим гнівного Шевченка. Це найбільша похвала поетові від трудящих нашої батьківщини, похвала, що розійшлася мільйонними тиражами нашої преси, перед лицем усього світу. Так, у Шевченка дійсно аудиторія велика, і в цій аудиторії, то в однім кутку її, то в іншій, весь час озиваються, перехоплюють цей гнівний голос майстри слова: російський поет Едуард Багрицький; таджикський поет Гасем Лагуті; єврейський поет Ошер Шварцман, який і починав писати по-українському під впливом Шевченка; казахський поет А. Таджикибаєв. Але тут на першому місці нам треба поставити народного поета Білорусії, дійсного члена Академії наук УРСР Янку Купалу.

ШЕВЧЕНКО І ПОЕТИ БРАТЕРСЬКИХ РЕСПУБЛІК

У Шевченка аудиторія велика, в цій аудиторії, то в однім кутку її, то в іншій, весь час озиваються, перехоплюють гнівний голос його молодші брати Шевченкові, майстри слова, достойні його учні. Янка Купала одверто в своїх творах признається, що слово Шевченкове не раз долітало на Білорусію до нього. Він говорить правду. Бо вже у першій вірші Янки Купали, написаній 1905 року, це слово Шевченкове передгрозиво блискає, й дощем, не дощем, а зливою спадає в строфи білоруські:

Што я мужык, усе тут знаюць,
І, як есть геты свет вялік,
Э мяне смяюцца погарджаюць,—
Бо я мужык, дурны мужык.

Пригадуєте в Шевченка на початку його „Гайдамаків“:

... І тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То, зустрівши насміються,—
Такі, бачте, люди.

А може це,— збіг цілком випадковий? Ні, не збіг і не випадковий.

Як рокотання грому, як наростання бурі звучить постійний рефрен у Купали:

Бо я мужык, дурны мужык,—

що безперечно навіяно такими Шевченковими рядками:

А то дурень розказує
Мертвими словами.
Та якогось то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! Дурень!

І раптом крик протесту:

Вибачайте!.. Кричіть собі,
Я слухать не буду.

І рівно через 64 роки цей самий крик протесту про-
ривався в Янки Купали:

І кожни, хто мене спітає,
Почує толькі адзін крык:
Што хоць мной кожна погарджає,
Я буду жыць!— бо я мужык!

Таке переймання голосу Шевченкового у Янки Ку-
пали іноді доходить до того, що він точно відтворює
весь ритм його, навіть самий розмір Тараса Григоровича.

Ясно, що надто вже точне відтворення ритму Шев-
ченкового, його образів — не могло тривати в Янки Ку-
пали довго. Мусів бо цей вплив по-своєму перетопитись,
перейти в цілком нове, одмінне, оригінальне. Легко
сказати — перетопитись. А треба було водою збризнути
живою, щоб творчість Янки Купали звільнилась від
уподоблень? Цією водою живою стала для Купали на-
родна пісня, перехід до якої теж стався, як видно із
попередніх прикладів, не без участі Т. Шевченка. Цей
перехід припадає переважно на роки імперіалістичної
війни.

Роки імперіалістичної війни — страшні роки, глухі,
покалічені, і треба було великої сили волі, треба було
добре орієнтуватись у світовій політичній обстановці,
щоб у ті роки не розгубитись.

Ленін у своїй статті „Про дві лінії революції“¹ пи-
сав: „У 1914 році розгорілася європейська війна; бур-
жуазія повсюди перемогла, на якийсь час, пролетаріат,
захлеснула його каламутним потоком націоналізму і шо-
вінізму. В Росії дрібно-буржуазні народні маси, головним
чином селянство, становлять, як і раніше, більшість на-
селення. Вони пригноблені насамперед поміщиками. Вони
політично почасти сплять, почасти вагаються між шові-
нізмом („перемога над Німеччиною“, „оборона бать-
ківщини“) і революційністю“. Оця сплячка, оце вагання
відбились яскраво і в тодішній поезії. Олександр Блок
свій цикл „Жизнь моего приятеля“ закінчує таким тяж-
ким роздумом:

¹ Ленін і Сталін, т. I, стор. 759.

головокружительных успехов, каких достигла в противоправительственном смысле эта мера. После этой меры миллионы и миллионы „обывателей“ стали превращаться в сознательных граждан и убеждаться в правильности того наречения, что Россия есть „тюрьма народов“...¹.

Отже, крик Велеміра Хлебнікова й Ошера Шварцмана — це був крик по рятувальний круг із тюрми народів, і Шевченко був тут тільки досвідченим старшим товаришем по боротьбі проти царської Росії, товаришем, голос якого і крізь довгі віки не змовкав, не скорявся.

Іранський революційний поет Гасем Лахуті, який знайшов собі притулок у країні Рад, — у Таджикистані, — на заклик Т. Шевченка:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте, —

пише в наш час таку свою відповідь:

Голос живий і могутній,
Ти крізь віки не замовк.
Ім'я і заклик Тараса
В наших серцях несемо.

(Переклад Масенка).

Ім'я і заклик Тараса Шевченка ніс у своїм серці також і Едуард Багрицький. Чудесний поет, дивний поет Едуард Багрицький! Сам м'який, м'який, з білим русявим волоссям на чолі, але подихом своїм поетичним, — що він мені нагадує? — подих п'ятої симфонії Бетховена. До життя прийшов Едуард Багрицький тільки через помсту:

Я мстил за Пушкіна под Перекопом,
Я Пушкіна через Урал пронес,
Я с Пушкіним — шатался по окопам,
Покрытый вшами,
Голоден и бос.

Дивний поет Едуард Багрицький! Його помста за вбивство Пушкіна дає нам ключ також і до ставлення його до Шевченка. Ах, та він же давно вже носив Шевченка в своїм серці! „Якось у Москві, — оповідає нам поет М. М. Ушаков, — разом ішли ми з Едуардом Багрицьким по Китайському проїзду, де торгували книжками

¹ Ленин, XVII, ст. 324 — 325.

букіністи. Раптом Багрицький стрепенувся: та ось же, нарешті, те, що я давно його шукав. І він жадібно почав гортати в букініста сторінки книги. Це був „Кобзар“.

Чудесний поет, дивний поет Едуард Багрицький!

Це ж він, будучи в лавах Першої кінної армії, не раз уже, напевне, помічав, що пантеїстичну тодішню його радість ніяк не можна притулити до революційної сучасності і що вона одвалюється від неї, як одрізана скибка кавуна.

Образ загибелі поета (а цей образ зародився ще в першій його вірші „Трактир“) повільно всвердлювався в його мозок і не давав йому спокою. У вірші „Арбуз“ він сам ясно каже про це:

Я песни последней еще не сложил,
А смертную чую прохладу...

Чого ж тоді—до цього безжурного, до цього біло-кучерявого птицелова та раптом уключулась печаль? Еж поодв'язувались, поодставали, нарешті, від нього Антверпенські бродяги? Та того саме уключулась печаль, що як сам він далі признається:

Я в карты играл,
Я бродягою жил,
И море приносит награду,—
Мне жизни веселой теперь не сберець,—
И руль оторвало, и в кузове течь...

Руль одірвало!—ось чого виявились такі сумні, такі тривожні нотки. Руль одірвало і в кузові протікає. Треба якнайшвидше прибитись до берега, щоб там поставити нове кермо, а потім уже пливати безстрашно далі. І от цим берегом літературним, до якого прибився дубок Багрицького, був берег Тараса Шевченка. Він до Шевченка звертався у своїм житті аж двічі: в цей раз, коли він разом із Тарасом Григоровичем заспівав „Думу про Опанаса“,—і вдруге, вже під кінець життя свого, коли він написав радіокомпозицію,—так і зветься вона „Тарас Шевченко“.

— Тарасе Григоровичу,—звертається Багрицький до Шевченка:

... строки
Всі проминули. Підійми сиві
Брови свої, окинь соколиним
Поглядом край наш —

Ти побачиш степи
В рудих могилах, порослі м'ятою,
То ворогів могили. Наша ж
Шаблюка їх порубала.

Так сталася помста за поета. Бо разом з іншими—
рубав цих ворогів також і Едуард Багрицький.
— Тарасе Григоровичу,

...Твоє прокляття
Через десятки років прогриміло
Над арміями ворогів народу.

От де знайшов свій порятунок Едуард Багрицький—
у помсті за Пушкіна, за Чернишевського, за Шевченка.
У помсті над ворогами народу. І він був свідомий того,
що цю помсту він довершити міг тільки за проводом
комуністичної партії.

Ще треба сказати про М. Светлова, про його зна-
йомство з Шевченком по „Гренаді“:

Скажи мне, Украина,
Не в этой ли ржи
Тараса Шевченка
Папаха лежит?

В казахській поезії особливо відчувається ніжність
до Шевченка. Причин цьому багато—і як одна з них
та, що Шевченко, будучи на засланні, з особливою
увагою ставився до їхніх пісень, переказів, до мови.
Це найшло відбиток і в поемі молодого казахського поета
А. Тажибаєва „Розмова з Тарасом Шевченком“.

Треба сказати про ставлення до Шевченка грузин-
ських радянських поетів, особливо Сімона Чіковані. За
його керівництвом грузинські поети переклали „Кобзаря“
Шевченка.

Треба сказати про азербайджанських поетів, які року
1934 випустили в тюркських перекладах цілого „Кобзаря“.
Про вірменських поетів, про татарських, про молдав-
ських, про поетів чувашських, осетинських,—все це
просто не вміщається в розміри моєї статті. Гете гово-
рить: „Кожна література, здана на саму себе, врешті
скучає, якщо не освіжається знов іноземним внеском“.
Отаким освіженням і отаким внеском для багатьох літе-
ратур братніх нам республік був і є зараз Шевченко.

ЛЮДИНА

Коли ходив по землі Максим Горький, його людяну високу фігуру далеко було видно всім—на всіх кінцях землі, по всіх шляхах і перепуттях! І ті, яким ненависне було слово його,—царі, попи й вельможі—такий зчиняли галас!—і мерзотний буран курний кружляв навколо нього—від наклепу панів, від підступу поліції. Але—що таке буран курний проти могутнього подиху правди, проти буревісника, велетня непохитного?

Битими були царі, в битих залишились мерзотні!

Коли голосом своїм починав говорити Максим Горький,—його революційне людське слово летіло швидше від блискавок—до всіх націй, у всі міста, у всі селища під сонцем. І ті, яким був страшний голос його, брязкотельцями намагались забавити народ непокірний, і хитрими подачками—туман зчинить густий, брехливий, мертвотний. Але—що таке брязкотельця проти викривальних ударів, проти грому непохитного велетня?

Битими були царі, в битих залишились мерзотні!

І був він як пророк—тільки не в мантиї пророків стародавніх, не в смутку за старим, минулим,—а був він, як новий пророк, що разом з гнобленими в нове життя уперто прокладав дороги, і найпростіше, найголовніше всім сказав: „людина—це звучить гордо!“

Але людина—тільки той із нас є людина, хто на двох полюсах переконань своїх залізних твердо обома стоїть, не похитнеться: на першій, гуманній, підносячи класову ніжність аж до сонця; і на другій, підносячи ненависть свого класу, ненависть, гостру непримиренність (якщо ворог не здається—його знищують). І тому сам Горький є—потрібна всім тверда людина, непохитна, людина пряма, залізна і гуманіст пролетарський.

І ось він—сонцем споміж сонць світив. І ось він—усім народам щастя нової людини проповідував. Ах, щастя, щастя! Сократ шукав його в пізнанні самого себе; Сковорода—у внутрішній людині; Толстой—в опрощенні й незапереченні злу. І ніхто з них для себе щастя не знайшов,—для себе ж, а тим більше для людей. Бо щастя досягається лише тоді, як, насамперед, зло соціальне побореш—нерівність,—як, насамперед не тільки боротимешся за себе, а й за другого, по класу друга, за людину.

Але людина—тільки той із нас є людина, хто на двох полюсах переконань своїх залізних твердо обома стоїть, не похитнеться. І тому сам Горький є—потрібна всім тверда людина, непохитна, людина пряма, залізна і гуманіст пролетарський.

РІДНИЙ, УЛЮБЛЕНИЙ, НАШ!

Виноградом насичені поезії Пушкіна—ну до чого ж вони хороші! Садам розрослись думки його—ну до чого ж вони прекрасні! Але іще є прекрасніше, іще є лучче—це сама біографія поета. А біографія поета, немов би той колос пшеничний, велетенський, що із дев'ятнадцятого віку до нас у вік двадцятий перехилився дугою, стоїть,—похитує—і вусом шелестить дозріло. Погладь його рукою та прихились до нього вухом—і ти наповнишся, наситишся тим шумом, що був тому сто років, шумом епохи, в якій жив „один із найславетніших,—як каже Максим Горький,—великомучеників російських“:

У лукоморья дуб зеленый,
Златая цепь на дубе том.

Тут ще Пушкін молодий. Цей початок пісні першої „Руслана и Людмилы“ хоча і був написаний дещо пізніше від усієї поеми, але ж він характерний саме для раннього Пушкіна. Отже, поет тут прагне тільки щастя! Щастя! Добротою своєю тут він зливається іще з буржуазними людьми, з природою. Оптимістичний—він увесь живе мов у казці. Далі! Далі!

Увы, куда ни брошу взор,
Везде бичи, везде железы.

Тут казки вже нема. Пушкіна доброта і оптимістичність тут по-мужньому зросли, окріпли, по іншій лінії пішли—не лише по лінії з природою зливання, з казковими людьми. Викривального ямба узяв уже він силу.

І цього ямба ніколи не пробачать йому уже царі,
ніколи!—Далі! Далі!

Ура! В Росію скачет
Кочующий деспот.
Спаситель горько плачет,
А с ним и весь народ.

От звідси і почалось великомучеництво Пушкіна. Роздратований його казкою „Noël“ та одою „Вольность“, Олександр І постановляє вислати поета до Сибіру і лише після „милостивої“ розмови з Жуковським „милостиво“ переминає Сибір на Україну. Далі! Далі!

А на Україні, в Бесарабії, на півдні, поет ізнов же думає те саме, що й перед тим він думав: щастя. Але до цього слова одного,—він, як глибокий, од природи переконаний гуманіст, додає іще два слова: для всіх. Щастя для всіх!

І от—чи він одного дня в Катеринославі очима спостерігає, як брати-розбійники у ланцюгах Дніпро широкий переплисти хочуть; чи він із Пестелем увесь квітневий ранок 1821 року розмовляє—одна його думка скрізь клопоче: щастя для всіх! Щастя для всіх!

Ужель надежды луч исчез?
Но нет, мы счастьем насладимся,
Кровавой чашей причастимся —
И я скажу „Христос воскрес“.

Це ямби того ж самого 1821 року. Тепер поет уже добре уясняє: щастя неможливе без свободи. Олександрівська Росія, Наполеона перемігши, не здійснила того, що своїм підданим обіцяла. І щастя в кожного з людей і у поета—подряпане уже було брудними пазурями Аракчеєва й самого наповненого ядом єхидства та мерзості катериноподібного Олександра.

О! Це щастя поета—не так іще подряпає пізніше цар Микола. Особливо після повстання декабристів. І загризуть поета „по манию царя“ собаки самодержавства—Бенкендорфи. І зажене Пушкіна цар під дуло пістолета, і підлою рукою Дантеса праведну кров поета він проллє. І самий гроб поета, таємно від усіх, перевезуть вони в безлюдне місце—і поховають у снігу. Два жандарми могилу соломою притрусять до весни. І очі царя, як дві зелені жаби, на всю Росію залякуюче глянуть, жах наведуть...

Але диво дивне! І в безлюднім місці знайшли поета ті, про щастя кого усе життя своє він думав. Знайшли поета гроб і уклонитися прийшли—великий і малий, простий люд і різночинці... Пруський посланик того часу Ліберман повідомляє своє правительство, що, не зважаючи на перепони поліції, біля труни поета „до 50 000 осіб різного стану“ перебувало!

Значить і тоді вже Пушкін має своїх читачів. Та не тільки читачів, а справжніх прихильників, самовідданих друзів гарячих. І мерзенному царю Миколі, хоча й боявся це він показати, але ж страх, але ж переляк од багатотисячного припливу народу передався і йому, сухому салдафону. І очі царя, як дві зелені жаби, іще раз на Росію глянули, жах навели... Лермонтовим йому у відповідь Росія запротестувала!

Пушкін, Пушкін! Якби ти знав, як читачі твої тепер тебе вітають! Не лише зібраннями тисячними народними,—а шерезами організованими багатомільйонними назустріч тобі йдуть вони з піснями. Пушкін, Пушкін! Якби ти знав, на якій землі золотій, пребагатій разом тебе шануємо! Ти мріяв про щастя для всіх? Ти мріяв про щастя, пов'язане з свободою?—Ось воно, те щастя—велике, широке, в своїм черпанні необмежене—по всіх домах, по всіх серцях щедрою рукою розлите! А хто ж цеє щастя дав нам усім? Хто шлях одкрив до соціалістичної культури мільйонам? Велика Пролетарська революція. А хто ж то щедрою рукою радістю усіх нас, як цілющою водою, напоїв? Славна наша комуністична партія. Вождь її, вождь світового пролетаріату—товариш Сталін.

На Міжнародному конгресі оборони культури в Парижі, на якому з повагою споминалось ім'я Пушкіна за його спадщину безцінну, французький письменник сказав: „Ми, письменники Заходу, ведемо з нею, з нашою спадщиною, жорстоку боротьбу“.

Пушкін! Пушкін! Слухай, Пушкін! Ми ж у Радянському Союзі шануємо твою спадщину, бережемо її, як скарб той дорогий, дорогоцінний. Бо в нас є всі до того передумови. Бо в нас є всі до того дані.

У нас у Радянському Союзі добробут мас безперервно зростає. І це зростання не спинити диверсантам-шкідникам, підлим приспівникам Іудушки-Троцького.

Із спадщини Пушкіна черпали ми весь час. Із спад-

щини Пушкіна черпаємо зараз. І будемо черпати без кінця. Бо ми хочемо розмовляти з співцем радості і щастя, з поетом-титаном.

Велетенським фонтаном—над всією поезією нашою—аж звідти десь там, спід землі—вихоплюється вгору водяний струм, та не струм, а цілий стовп води, прозорий, аж дзвенячий! І розхиляється вгорі, як віття дерева, як яблуні райської кругло перегнуте до землі гілля—і розпадається вгорі, і падає краплинами ізнову вниз—і дзвенить про щастя, про радість нам говорить. І разом з нами творить.

От через що увесь цей час так нетерпляче, так сонячно збуджено прозоро-кришталевого Пушкіна ми ждали.

Ми довго ждали Пушкіна. Як друга. Як брата. Минулого, досягненнями урожайного, року ми не один раз свої для нього двері розчиняли, хоча й самі уясняли добре:—ще рано. І от—спочатку увійшов до нас попередник його, справедливо й велично „першим російським університетом“ прозваний, славний Ломоносов. І ми співали і раділи. А світ од Ломоносова ливсь, як од зорі! І в розмові з ученим збагатившись взаємно, ми оберталися туди, де ізза обрію от-от мав виплисти здоровий, на лиці засмаглий, мов вилитий у бронзі, кучерявий велет-поет:—сонце! сонце! промов до нас, заговори.—Минулого року ще увійшов до нас наступник Пушкіна—Некрасов. І нам було підвійно радісно: адже шлях Некрасова, як співця знедолених та пригноблених, виразно й ясно починався від захоплення його одою Пушкіна—„Вольность“. Підбурюючий виклик Некрасова: „Где же ты, тайна довольства народного?“—в кінечному рахунку йде (—будучи Лермонтовим підготовлений, звичайно) від огняного заклику Пушкіна, від заклику проти царів—залізної оди „Вольность“. І ми співали і раділи. І перед Некрасовим розкрили ми тайну народного довольства—тепер у нас, в Радянському Союзі! І як перший крок до оволодіння цієї тайни—освітили ми революцію, повалення царату. А світ од Некрасова ливсь, як од місяця вгорі! І в розмові з співцем знедолених збагатившись взаємно, ми оберталися туди, до обрію:—сонце! сонце! промов до нас, заговори.

А бронзово кучерявий велет—гордість! подив!—все ще не приходив. Справді. Де ж це той,—питали ми, що—на свій час був вище всіх університетів, академій? Де ж він

забарився? Ждучи Пушкіна, ми згадували — до дрібничок! — усі ті місця, де він бував колись на Україні, з ким бачився, з ким розмовляв, — словом: спом'янули ми усі шляхи та й дороги, ой, де походили його білі ноги.

Невтомні ноги поетові, — і де вони тільки не з'являлись. Об каміння посікались, і все ж не стомлялись.

Невтомні ноги поетові, — та ходили ж вони чотирма маршрутами. Тільки — не м'ятами встеленими рутами, а кріпаками замордованими, у кайдани кутими...

Невтомні ноги поетові, — і в Тульчині, і в Кам'янці — погляньте днями молодистими! На землі сліди від них он сяють аметистами, — сліди розмов, побачень з декабристами...

Ось через що в нас така велика ніжність до Пушкіна: блиски розмов із декабристами. Ось через що в нас така глибока любов до Пушкіна: сміливість побачень з декабристами. Своєю ніжністю і любов'ю ми тут якраз доторкуємось до найніжнішого в кучерявого велета-поета, до світогляду його. І хоча світогляд поета не раз був креслений блискавками суперечностей, — дарма! — ще більше хочеться в світлі тогочасної епохи пушкінський ідеал щастя і свободи збагнути. І хоча ідеал свободи у Пушкіна часами зазнавав боління (од супротивних подувів) — як той на воді бриж од вітру, ряботіння, — дарма! — ще більше хочеться його революційні настрої, його зв'язки з дворянськими революціонерами зрозуміти. Бо нас дивує, просто зачудовує! — таке поривчасте шукання, прагнення передових людей свого часу, пульсу пульсування, бунт проти жорстокого життя. „В його поезії, — каже Белінський, — б'ється пульс російського життя“. Бо нас дивує, просто зачудовує! — таке жадібне, таке щільне, конкретне і, в умовах свого часу, матеріалістичне ставлення до дійсності. „Пушкін нічого не прикрашує, — каже Белінський, — скрізь являється таким, яким був у дійсності“. О! Тоді нам зрозуміло, чого українські буржуазні націоналісти намагалися саме цю рису вільнолюбного Пушкіна всіляким чином омертвити, знищити, віддалити. І віддалити не взагалі, а якраз від України. Так отже, всупереч усім буржуазним націоналістам, усім пушкіністам в лапках — Пушкін для України був, єсть, і вічно буде! Вплив Пушкіна на українську поезію, як і на всю також літературу нашу, — нікому не знищити, нікому не затерти. Невтомні ноги поетові! Вони ходили —

походили, зв'язки вони з літературою українською освятили.

Ждучи Пушкіна увесь цей рік, два роки, ми були певні, що він іще й іще раз своїми рівними ногами пройде по чотирьох пушкінських маршрутах, та не тільки по маршрутах, а й по всій Україні, по всіх її селах, містах,—але вже нових, оновлених, розквітливих. Бо й минулого теж року—після приходу Ломоносова, Некрасова—ми знали вже, душею чули: що Пушкін тут, що Пушкін біля нас десь поблизу—рукою ось подати! Запитуючи самих себе: чого ж це він не йде і де він забарився—ми добре знали в той же час, що Пушкін прийде лише тоді, як геть усю Україну він обходить. А обходить Україну лише після того, як побуває він в літгуртках, на шахтах, на заводах; як побуває на вечорах у вишах, на олімпіадах; і в форпостах нашого прикордоння.

Чи маю я право змішувати в одне такі різні, такі неподібні дві епохи, поміж яких прірвою лежить ціле століття? І чи не хочу я тут якимсь чином Пушкіна та безпосередньо з нашим часом пов'язати, осучаснити? Звичайно, ні. І ще раз ні. Але ж беру я тут ходіння Пушкіна аж надто фігурально, і тільки фігурально.

Отже, день довгожданий настав. Одинадцять республік Радянського Союзу приймають Пушкіна сьогодні всенародно, урочисто! Одинадцять республік під самі хмари поета на горді свої руки підносять: він рідний! улюблений! він наш! І кожен з народів, не заперечуючи другому, повторює: рідний! улюблений! наш!

Бути рідним, улюбленим, близьким—не кожному поетові таке випадає, і це ще треба заробити. Чи в'яжеться це слово з Пушкіним—„заробити“. Так! Пушкін, може, більш, як хто інший з поетів, хотів бути „любезен“ народові, завше глибинному, завше здоровому. А народові „любезен“ може бути який поет?—Поет „нравственно—здоровый“, як висловився про Пушкіна Чернишевський. Поет, що кровно зв'язаний з людом трудящим, який (люд), хоча й по-своєму, але ж вірно й безпомилково розуміє, що таке здоров'я.

О, здоров'я! Тільки тоді воно кровне, коли повнокровне. Як у ньому вміщається світ увесь і люди. Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

Де ж ті перші ознаки, по яких би нам можна було

побачити, що Пушкін „нравственно—здоровий“? Один із кінцевих куплетів віршу „Пам'ятник“ звучить так:

И долго буду тем любезен я народу,
Что чувства добрые я лирой пробуждал,
Что в мой жестокий век восславил я Свободу
И милость к падшим призывал.

Ось ті перші ознаки—„чувства добрые“,—„восславил свободу“,—„милость к падшим“. А чи не можна б було на цьому зупинитися трохи більше? Гаразд.

Поперше, Пушкін знав: „чувства добрые“ своєю лірою пробуджувати може лише той поет, хто сам є добрий, а не злий—в пушкінському розумінні цього слова. Пригадуєте в „Цыганах“?—

Ты зол и смел — оставь же нас.

Це говорить старий циган до Алеко. Не будемо, на підставі цих слів, напинало алегорії напинати, як декому б цього хотілося. Ясно, що циган старий—це не є сам Пушкін алегоричний. Але ж Пушкін у цій поемі яскраво нам підкреслює, що він уже аж ніяк не на боці байронічної гордості самотньої, що він не відокремлює себе від світу. Ось що значить за Пушкіним бути добрим! Ця доброта не заважала йому, одначе, в своїх записах огнистих—російських імператорів до гільйотини підводити безжально. Бо Пушкін там, де світ увесь, де правда, де люди. Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

Подруге, Пушкін знав: „свободу возславити“ в його жорстокий вік може лише той поет, хто прямою дорогою іде; хто сміливо взявся „возвещать истину“; хто твердий, хто певний того, що, не дивлячись на утиски з боку „земних богів“, царів, тиранів,—„придет желанная пора“. У вірші „К Жуковскому“ Пушкін пише:

Но вижу: возвещать нам истины опасно:
Гонения терпеть — и мой удел?
Что нужды? Смело вдаль, дорогою прямою,
Ученью руку дав...

Щоправда, на цій прямій дорозі у Пушкіна були і роздуми й вагання, були і зупинки й падіння. Проте, найголовніше він своє—упевненість:

Придет желанная пора —

—доніс і передав,—друзям своїм передав найближчим—декабристам, чиїх „дум высокое стремление“ він ставив вище над усе, а самих їх уважав за зразок непохитності в боротьбі проти самодержавства та кріпаччини:

Во глубине сибирских руд
Храните гордое терпенье,
Не пропадет ваш скорбный труд
И дум высокое стремление.

Та хіба ж це не достойно подиву? Та хіба ж це не достойно слави? В жорстокий вік Ніколая Палкіна така сміливість, таке упевнення в майбутнє? Це дійсно могутнє, богатырське „нравственное здоровье“ поета!

О, здоров'я! Тільки тоді воно кровне, коли повнокровне. Як у ньому вміщається світ увесь і люди. Дуб корінням не ростиме, як води не буде.

Потрете, Пушкін знав: „милость к падшим“ призивать може лише той поет, хто сам серед цих „падших“ почуває себе не як чужий, не як сторонній,—а як людина, мати стосунки з народом для якої стало вже звичкою:

Прощай, любезная калмычка,
Чуть-чуть, на зло моих затей,
Меня похвальная привычка
Не увлекла среди степей
Вслед за кибиткою твоей.

О, так! У Пушкіна звичка ця була. І безперечно, що вона похвальна.

То він з циганами попід шатрами в Бесарабії; то на північному Кавказі на похороні в аулі осетинським; а то в німецькій десь колонії на Закавказзі; то знов же там на Закавказзі у курда-єзида допитується він правди: чи й досі єзиди сатані поклоняються? А в Гассан-Кале залізно-сірчане джерело—три сажні в діаметрі! як зазначає поет—аж двічі переплив... І скрізь він постигає і скрізь йому потрібно.

Бо він підходить скрізь нехибно. Бо він не просто, не так собі стрічається з людьми, а він пов'язує себе із ними, щоб потім у своїх писаннях розказати: хто вони й до чого? Нехай це буде в Пушкіна в коротких реченнях, в листах, у замітках, нехай це буде в Пушкіна в уривках, в натяках, у зашифровках,—але воно є, і це радісно, що є! В „Путешествии в Арзрум“ осетини, наприклад, у нього не просто осетини, а „самое бедное

племя из народов, обитающих на Кавказе". Зауважуючи той факт, що „черкесы нас ненавидят“, Пушкін тут же й причини їхньої ненависті наводить: „Мы вытеснили их из привольных пастбищ; аулы их разорены, целые племена уничтожены“. Там же говорить він про „азиатскую бедность“, про „изодранные чадры“, „лохмотья“, про осетинські млини, схожі на собачі конури, тобто жодної якоїсь сторони російської дійсності не залишив він без уваги, не заплющив очей на світло й тіні,— і в цьому одна із найхарактерніших рис його правдивого реалізму: все підмітити! все записати!

О, так! У Пушкіна звичка ця була. І безперечно, що вона похвальна.

Ця звичка чудесна у Пушкіна витікає із його гуманного ставлення до людини, із потреби заглянути у саму суть її, у чисте, найсвятіше. Це „чисте“ деякі поети не особливо хапались відзначити. І особливо у відношеннях з селянами, „мужиками“. Пушкін не боявся бесідувати з мужиками, бо він не презирав народ: людяне в ньому він бачив, людське. У „Стансах“, написаних 1828 року, Пушкін, відкидаючи обвинувачення в угодовництві, пише:

Я льстец! Нет, братья, льстец лукав:
Он горе на царя назовет,
Он из его державных прав
Одну лишь милость ограничит.
Он скажет: презирай народ,
Гнети природы голос нежный!

Для Пушкіна народ—„природы голос нежный“, і він цей голос не тільки не презирає, а навпаки—слухає, записує, вивчає. Причём, не з одного якогось боку підходить він до народу, а широко, з усіх боків, по пушкінському, по-глибокому, включаючи в свій овид всі племена, всі нації, як справжній громадянин світу. „У сфері свого поетичного світогляду,—каже Белінський,—він, як художник, перш за все був громадянин світу“. Не прикрашаючи й не перебільшуючи революційність Пушкіна, ми все таки повинні відзначити особливу його увагу до бунтів, до повстань селянських як в історії, так і в його сучасності. „Поет справжньої епохи,—каже Белінський,—в той же час повинен бути людиною, яка глибоко співчуває сучасності“.

Оце ж і є той паспорт, з яким поет може бути записаний, як сучасник, і в дальших поколіннях. І сила

цього співчування ніколи не зменшується, ніколи не пригасає, хоча б і сто років минуло, чи й більше.

Сто років з дня смерті Пушкіна минуло, а він для нас—таким же молодим залишився, як і був, таким же окресленим, виразним. А все тому, що „нравственное здоровье“ поета не похитнулося, не розлилося, ні на краплинку не прив'яло.

Одинадцять республік Радянського Союзу приймають Пушкіна сьогодні всенародно урочисто! Одинадцять республік під самі хмари—поета на горді свої руки підносять: він рідний! улюблений! він наш! І кожен із народів, не заперечуючи другому, повторює: рідний! улюблений! наш!

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

В дожовтневій літературі українській йому належить одне з найпочесніших місць: після Шевченка, поруч з Іваном Франком, Лесею Українкою, Стефаником — іншого письменника такого ми не знайдемо. На таке місце заслужив він через свій революційний демократизм; через незглибимий гуманізм глибокий; через правдивий показ реалістичним пером своїм класової боротьби селян українських (та й не тільки селян); через високу майстерність свою, як художника. З давніх давен ми маємо дорогоцінний багатий приклад, що великі письменники, класики літератури світової — ніколи не розминалися з народом, навпаки: їхня творчість завше була невідділима від фольклору, від дум, від мудрості народної, — як невідділимим є, шум могутнього дуба від зеленого шуму всього лісу! І Гомер, і Шота Руставелі, і Шекспір, і Пушкін, і Шевченко, і Максим Горький, Ованес Туманян і Джамбул — всі вони з охотою учились у народа, і народ за це їх — здоровими соками землі поїв, підтримував і доглядав, щоб жили співці його в історії якнайдовше. Михайло Коцюбинський напоєний соками багатющої землі своєї — і через це він став безсмертним: великі світочі людства давно вже розступились, щоб дати місце і йому — в шерезі борців, мислителів і шукачів правди. Правди шукав він покривдженим; права на щастя пригноблених він домагався; життя свого не шкодував, не раз страшні хвилини переживаючи перед рушницями козаків (буквально) й чекаючи, що ось-ось поляже трупом. Тому ж то він і дорогий такий сьогодні нам, — нам, вільним громадянам багатонаціональної батьківщини нашої, яка так пильно спадщину свою класичну береже, що навіть і порошиночка на неї впасти не по-

сміє! Михайло Коцюбинський жив у жахливі часи п'яного розгулу Миколи Кривавого. Хребет царської Росії — під наступом і ударами сил революційних хряснув посередині і виткнувся двома горбами — самодержавство з одного боку, — святейший синод і церква з другого. Хребет цей все ще тримався, як на сухожиллях своїх — на брехливих обіцянках, на куцях маніфестах, на реформах у лапках. І треба тоді було письменникові мати великий розум ясний, силу волі й чесність, щоб протистати всьому цьому гнилому, щоб бити по ньому і по його відбитках у мистецтві, як правильно робив це Максим Горький, близький друг Коцюбинського. І треба було великого скупчення сил у суспільстві, щоб знести ці потворні горби прокляті, та не тільки зчистити з життя усе мерзенне і облудне, а й геть цілком його перемінити! Гнів народних мас проти своїх гнобителів все розростався більше й більше, аж поки не вибухнув революцією 1890 року. В. І. Ленін писав: „Десятиліття перед революцією з 1895 року по 1904 рік показує нам уже відкриті виступи і невпинний ріст пролетарської маси, ріст стачечної боротьби, ріст соціал-демократичної робітничої агітації, організації, партії“. (Твори, т. XV, ст. 145). Коцюбинський був свідком цих виступів і страйків мас пролетарських. І зрозуміло, — він не міг не вглядатися в них, не міг не фіксувати в пам'яті своїй всіх тих людей, що провадили ці виступи і страйки. А особливо вглядався пильно в тих, з якими він як народний учитель спочатку, а пізніше розвідувач філоксерної кампанії та статистик стикався майже щодня в різноманітних невідкладних справах. Я говорю про революційно-демократичне селянство, яке, як писав Ленін, ...„за соціалістичним авангардом пролетаріату починало виступати на масову боротьбу, особливо з 1902 року“. (Ленін, там же). Отже, в той час, як дехто з тодішніх беззубих письменників, уникаючи гострих тем сучасності, вибирали собі щонайлегше — якийсь скандальний сюжетик або ж голу природу, і йшли до цієї природи, немов би з купленим квитком на приставні місця в театрі, — Коцюбинський завше брав теми найгостріші, сьогоднішні, сучасні; а природу вибирав — тільки здорову, і в центрі її він поміщав людину — сміливу, діючу і сильну. „І благословен я був, — говорить людина в „Intermezzo“ — поміж золотим сонцем і зеленою землею“. В той час як дехто з тодіш-

ніх письменників боротьбу за перебудову світу заміняли містичним копанням (Мережковський), копанням у статевому психологізмі (Арцибашев, Винниченко та ін.), або ж впадали в екстаз космічний, обернений до самого себе, — Коцюбинський своїм лицем завше був обернений до трудящих, до народу. Ах, як хотілось буржуазним українським націоналістам помістити Коцюбинського під перевернуту банку української самособойності! — наліпити на нього ярлик кімнатної самотності! — всіляко запевняючи, що Коцюбинський, нібито, естет; що Коцюбинський, мовляв, природу схоплює одним лише імпресіоністичним оком; ну, словом — він бог природи, міфологічний слов'янський Лель — „туча со громом сговаривалась!“ А Коцюбинський, що правда таки часто з громом розмовляв, але ж не як Лель, а як одважний дерзосний сміливець, здіймаючий протест проти гніту царату, закликаючий помститись за знущання із знедолених, за злидні, за горе людини. „Розпечи гнівом небесну баню, — звертається автор до людини („То був звичайний мужик“), в „Intermezzo“, — покрій її хмарами твого горя, щоб була блискавка й грім“. Блискавка і грім — це той постійний супровід до творчого голосу Коцюбинського, без яких голос його був би просто ненатуральний, недіючий, неповний. Коцюбинський, звертаючись до народу, закликає: „Викинуть разом із сміттям і тих, що сміять“; Коцюбинський сонце погасити закликає і засвітити друге сонце на небі, тобто — на політичному небі тодішнього життя російського. І цей заклик проходить через численні листи його, геть через усі художні твори. Ось яким постає перед нами Коцюбинський — у всій своїй красі, у всій своїй силі. До верхівель цієї сили, до розквіту краси цієї він дійшов не зразу, і стежки, що вели його на широкі дороги — он там удалині видно ж нам і сьогодні. Від фольклору, від М. Вовчка, від Т. Шевченка — для Коцюбинського одна з цих стежок починається. Від нужди, від голоду і злиднів — друга. І, нарешті, найголовніша стежка — соціальна. Ще будучи юнаком, Коцюбинський натрапив на твори Феєрбаха, які зробили на нього великий вплив та сильно похитали релігійні погляди його. На 17-ім році він уже мав політичний процес. На 19-ім році за Коцюбинським було встановлено „негласний нагляд“. Але ніщо на цій стежці не могло його зупинити! І він

продовжував іти далі. Всупереч старішим письменникам, які неспроможні були підскочити вище свого українського частокола, Коцюбинський поширює сферу творчості своєї, запозичаючи собі тематику із життя фабричних робітників, із життя війська. Колись Рилєєв писав Пушкіну, як той саме був на засланні в с. Михайловському: „Ти коло Пскова, там задушено останні спалахи російської свободи... І невже Пушкін залишить цю землю без поеми“ (1825). Коцюбинський, який не жив, а мучився в Чернігові під наглядом поліції, бачив і чув, що діється у нього по сусідству по містах, по селах, і зокрема, що діється у Вихвостові, де в калюжах крові трудящих зловісно танцював генерал Дубасов, розбризкуючи цю кров своїми чоботищами аж до Чернігова... Вісім років збирав Коцюбинський матеріали про повстання селянські! Він — увесь цей час, немов би чув коло себе нашіптуючі голоси, що йшли від селян, від фабричних робітників, від війська: напиши, напиши, бо невже Коцюбинський залишить цю землю без поеми? І поема явилась. Ціла епопея „Fata morgana“, що так і звалася вона спочатку „Мужики“. В російському письменстві ця епопея, що разом з іншими творами революційних письменників підготовляла розгром царського уряду, дорівнює „Матері“ Горького; у світовому — книзі Еміль Золя про Седанський погром. Не дивлячись на те, що „Fata morgana“, закінчується картиною поразки селянського повстання, вся річ од початку й до кінця — великої віри сповнена, віри в остаточну над ворогами перемогу. „Зведись, народе, простягни руки по свою правду, як сам не візьмеш — ніхто не дасть“. Коцюбинський вірив, що народ зведеться на ноги, на ворога стане. Звичайно, — ясно нам тепер, що самі селяни не в силі були завоювати собі свободу. Бо свобода ж прийшла тільки тоді, як повстав увесь народ під керівництвом робітничого класу, під проводом комуністичної партії. Сам Коцюбинський дає немовби натяк про це у „Fata morgana“, вивівши образ робітника Марка Гуцу та його прихильниці Гафійки. Отже, в ті роки у Коцюбинського в планах творчих стояло на черзі — вклинення в тематику робітничого життя. І сам Коцюбинський шукає вже собі нового голосу. І от — бажаючи поділитись цими своїми творчими планами, він і звертається до великого пролетарського письменника російського Максима Горького. І Горький

зустрів його як рідного! Про те, як цінував Коцюбинського Максим Горький, можна бачити із того, як висловився великий пролетарський письменник з приводу смерті Михайла Михайловича. „Для мене смерть Михайла Коцюбинського визначилась як важка, особиста втрата, я втратив сердечного товариша“. Ці слова Горького — о, як вони нагадують нам слова Некрасова про Шевченка, сказані після смерті останнього: „умер человек замечательный“. І взагалі — дружба Коцюбинського з Горьким — це чудова поема, яка вміщає в собі всю дружбу українського народу з народом російським. У цій дружбі багато було спільних точок: і любов до людини, любов до пригноблених; і ненависть до цвілі міщанської, ненависть до царату, і, нарешті, захоплення великими бунтарями історії. Як відомо, Коцюбинський захоплювався „Опришками“; він, за словами Горького, мріяв написати повість про Довбуша; він вивчав матеріали про „Кармелюка“, що про нього в наші дні з такою гордістю згадали колгоспники Кам'янець-Подільської області в своїм листі товаришеві Сталіну. І якраз оце захоплення бунтарями і не сподобалось декому із буржуазних націоналістів українських. Та вони, ці націоналісти, навіть і саму смерть Коцюбинського хотіли використати для того, щоб знизити Михайла Михайловича; щоб зневажити те, що про народ він писав, про трудящих. Ось Євшан, наприклад, — у день смерті Михайла Михайловича посмів таке написати, що нібито смерть Коцюбинського великого враження не зробила. А тим часом в газетах тодішніх, як плач народу, пролунали над труною і голоси чесних: „Хто перекаже нам тепер горе бідної Гафійки?“ А тим часом кілька тисяч людей провожало Коцюбинського на Болдіну гору. Студенти та учні середніх шкіл, узявшись міцно за руки, живий ланцюг собою створили, щоб цим підтримати порядок. Але порядок нахабно поламала кінна поліція, яка по боках супроводила процесію і яка весь час стежила, чи не виткнулись спід вінків червоні стрічки, чи не співають часом студенти та семінаристи? Обурюючись проти цих неподобств кінної поліції, грізний висновок для ворогів революції зробив В. І. Ленін. І цей голос немов поєднував у собі всі голоси тих читачів, що так палко любили М. М. Коцюбинського. А таких були мільйони! Але особливо розрослося коло читачів Коцюбинського

після Великої Пролетарської Революції. Коли до революції за 23 роки — приблизно вийшло 100 видань творів його, то за часів радянської влади, включно до 1937 року, вийшло видань 345 причому кожне видання тиражем у кілька десятків тисяч. А скільки ж іще вийшло в перекладі на російську та на мови інші! Про те, як цінується слово Коцюбинського, свідчить той радісний факт, що на X з'їзді КП(б)У Л. М. Каганович, як ілюстрацію тяжкого минулого, зачитував кінець першої частини „Fata morgana“. Прославимо ж народ український, який міг породити такого великого сина! Прославимо ж дружбу обох народів — російського з українським! Ця дружба тепер, як та колючка в око ворогам! Велика Пролетарська Революція знищила владу поміщиків і капіталістів. Під проводом партії Леніна—Сталіна нове життя у нас настало — культурне, багате, многогранне! І ті, що колись були Гафійками, Маланками, Андріями Воликами, — тепер уже далеко-далеко пішли вони вперед! Ніколи вони не віддадуть тепер свого добробуту, з такими жертвами одвойованого у лютого ворога!

У ПІСНІ, В СЛАВІ, В ПОМИСЛАХ ЖИВЕ¹

Ми на портретах і в книгах завжди звикли бачити Руставелі, що сидить. Але сьогодні він встав. Але сьогодні йде він серед нас. І розмаяні поли одежі його несподівано зачіпають різноплеменних представників республік та областей. Від усіх республік та областей—честь тобі і слава, 750-річний безсмертний поете! Мишленням своїм ти нас зачіпаєш:

Глахакта міец сачурчле, окро, верцхлі да рваліа,
тобто—ти написав²:

Роздай багатство бідним — золото, срібло, мідь!
І всі князі, і всі царі, вжахнувшись слів твоїх, одхили-
лися немов від удару.

Ми на картинах завжди звикли бачити Руставелі, що пише. Але сьогодні він серед нас—промовен. І слова його, афористичним методом наповнені, до найдрібнішого співзвучні нам, до найпрозорішого зрозумілі:

Міец глахакта сачурчле, атавісупле монебі,
тобто—ти сказав:

Роздай багатство бідним, звільни рабів з неволі!

І хоча слова ці були промовлені в закутках акустики середньовіччя, поезії Руставелі й зараз іще можуть відогравати роль відгостреного леза—проти теперішніх кня-

¹ Промова на Руставелівському пленумі Спілки радянських письменників СРСР, Тбілісі. Грудень. 1937 р.

² Дві фрази Руставелі грузинською мовою, а далі також одна строфу вірша Туманяна вірменською мовою з технічних причин подаємо українською транскрипцією.

зів, проти попів, банкирів. Недарма ж згадування імені Руставелі з таким ентузіазмом зустріли учасники Міжнародного Конгресу Оборони культури в Парижі.

Руставелі заслужив таку любов до себе. Руставелі заслужив славу мученика, якого терзали вороги його за обстоювання нових прогресивних ідей свого часу.

Справді. Хіба не пробували спалити його поему двісті-триста років тому свої ж церковники і фарисеї? І хіба не намагались утопити „Вепхіс ткаосані“ з наказу мракобіса-католикоса в бурхливо-пінявій Курі?

Але ж яке чудо чудесне! Твори Руставелі—ані в огні не горіли, ані в воді не тонули! І були вічні в своїй свіжості, і були оптимістичні, тверді-непорушні.

Тому що дух Руставелі твердий і непорушний. Тому що сам Руставелі не боїться ні суду, ні підступів, ані обвинувачень. Та ще й обвинувачували його в чому? Що він пише „люті поезії“? Що він „християн розкладає“? Так! Проти царів, проти багатіїв і духівництва—ну, звичайно ж його поезії люті. Так! Проти недоумкуватих феодалів, проти церковних забобонників, противників прогресивних ідей і понять—ну, звичайно ж він розкладник.

Але в тому ж і сила Руставелі, що поезії його твердо досягають поставленої цілі. У тому ж і сила Руставелі, що „розкладання християн“ набирає у нього характеру сміливої боротьби за нове життя, очищене від бруду й брехні, за красу вільної, всебічно-розквітаючої людини.

Гуманістичні ідеї книги „Вепхіс ткаосані“—самоцвітними літерами серед мороку середньовіччя заблискотіли! І—чи візьмем ми думки його про свободу жінки; чи візьмемо образи його кохання, рицарської дружби, дружби народів—скрізь це світло яскраве від найяскравіших слів прозорливого Руставелі,—світло, що далеко виривалось уперед із ненависної йому тьми, мерзотності, ночі.

Гуманістичні ідеї, що він проводив у життя, оце ж і є та практика, про яку Карл Маркс сказав:

„Практикою повинна людина довести правдивість, тобто дійсність, міць, посюсторонність свого мислення¹.“

А що мислення його посюсторонне, можна переконатися ще й з поглядів Руставелі на поетику.

¹ Маркс К., Тези про Фейєрбаха.

На відміну від Анандавердхани (індійського поета IX ст.), який у поезії оцінював лише захований сенс, луну, відгук; на відміну від „буддійського Фауста“ Міларайби, який у XI ст. говорив:

На це життя дивлюсь я, як на примару сну.

На відміну від поетів інших, Шота Руставелі поезію називає „царством мудрості високої“.

„Почуття земнії,—каже він,—що з плоттю розцвіли, почуттям вищим вторять“.

І в цім він сходиться з індійським поетом Дандіном, що ще в VII ст. стверджував сміливо: треба давати в поезії тіло, а не символ, тіло!

—І в цьому Руставелі сходиться також з автором „Слова о полку Ігоревім“. Тіло, а не символ, світло земне, земна сила!

А тільки ж—світло де само взялося? Звідки духа прозорливість, глибина і сила Руставелі? У вступі до поеми своєї автор говорить, що він зібрав до купи всі ті перли, які в тисячах рук уже побували, тобто народні перекази. Отже, тримав у своїх пригорщах Руставелі найцінніше для поета, найголовніше—народну творчість, на яку стільки очей сяючих дивилось, що від неї й сам Руставелі затремтів, немов сонця промінь золотий, що просвічує листя дерев. І коли він передає це найцінніше іншим,—то перлина його обійде вже не тисячі рук, а мільйони.

Подібно Пушкіну, Грибоєдову, Шевченку, Саят-Нова, Ахундову, весь він перейде в народ і стане невіддільний від мудрості народної—в його думках, піснях, приказках, приповістках.

І будуть батьки книгу Руставелі дочкам своїм на посаг давати, як найціннішу перлину. І будуть поети за велику свою честь уважати—наслідувати блисківі й формі руставелівської перлини. І понесуть його в краї далекі, за моря і ріки, в незнайомі міста, станиці, села.

На Україну заніс його до нас у XVIII ст. другий великий поет Грузії Давид Гурамішвілі. Живучи в Миргороді 16 років, він написав там найкращі свої твори, в яких з пошаною згадується ім'я Руставелі. Отже, про Руставелі в XVIII столітті могли вже знати ті українські письменники й діячі, що були знайомі з Гурамішвілі. А про те, що вони були знайомі з ним, свідчить той факт, що

Давид Гурамішвілі перекладав пісні українські на грузинську мову. Перлами Руставелівськими хотів за ці пісні віддячити Україні Давид Гурамішвілі.

Але цариця Єлизавета, а за нею й Катерина, якраз в цей самий час ногу свою в посрібленім черевичку на українську літературу важко поставила.

І розлетілись на всі боки сапфіри та алмази! І відкотилась перлина Руставелі далеко-далеко, і впала вона в колиску золотую, що на Базалетському озері! А в тій колисці лежала, за висловом Іллі Чавчавадзе, невідома дитина, тобто свобода грузинського народу. Тільки ж витязь, на прихід якого сподівались у народі, витязь, який би зміг піднести вгору ту колиску золоту—із хвиль озера, над усією країною, високо до сонця!—все ще сил набирався своїх підземних, і лише зрідка проривався грізно.

Але перлину Руставелі все таки тримала в своїх пригорщах українська література,—щоправда, на ціле сторіччя пізніше, але ж тримала саме одна із перших.

В 1847 році у справі Кирило-Мефодіївського братства було заслано, спочатку до Вятки, а потім на Кавказ, одного з українських письменників—Олександра Олександровича Навроцького.¹

На Кавказі поема Руставелі вразила Навроцького своєю величчю, розмахом і простотою. І ось він в Єревані, немов би бажаючи надолужити пропущене іще у XVIII ст., гаряче взявся до роботи.

І ось уже перші пісні „Вепхіс ткаосані“ перекладені, готові:

Був царем в арабів Ростеван великий.
Усім був наділен, й щасливий від бога.
Був щедрий, сумирний, мав військо велике
Й рабів невсипучих.

Подумати лише! В половині XIX сторіччя Руставелі звучав уже українською мовою.

Та тільки ж—леле! якраз у цей же самий час, за прикладом цариці Єлизавети й Катерини, нікчемний виронок—цар і деспот—чоботом своїм наступив на українську літературу,—і переклад не дозволили надрукувати. І сама перлина Руставелівська знову докотилась до колиски, що на Базалетському озері. А в колисці тій—свобода грузинського народу.

Але тут уже витязь, на прихід якого сподівались у

¹ Дивись статтю П. Тиховського, стор. 189.

народі і який тільки один і міг піднести вгору ту коліску золотую, високо до сонця!—почав уже пробувати сили свої і давав знати про себе із підпілля: то страйками, то демонстраціями проти царизму. Згадайте пророчі дні Батумського страйку 1902 року, в якому мужнів, зміцнювався й починав свій літ перемагаючий дух вождя.

Але ось прийшла Велика Пролетарська революція. І рука витязя—славної комуністичної партії—високо свободу піднесла—всіх народів, всіх племен, що населяли царську Росію, а в тім числі й свободу грузинського народу.

І перлина Руставелівська в висоті під сонцем ясною чистотою засяла, заграла. І стали поети братніх республік наслідувати їй, і стали поети запозичати й переносити ту ясну чистоту в свої літератури.

Після Великої Пролетарської революції заповідні скарби духа людського стали скарбами народними. Наприклад: Пушкін, що є найбільшим поетом російського народу, тепер придбав таку величезну аудиторію, якої ніколи ніде не знала людська історія. Геній Шевченка, постать якого до недавнього часу була швидше по-статтю символічною, аніж по-статтю поетичної могутності,—тепер став, завдяки натхненній роботі поетів Грузії, Азербайджана, Казахстану, джерелом безпосередньої поетичної насолоди й натхнення.

Не можу не відзначити тут прекрасної роботи грузинського поета Симона Чіковані, за редакцією якого виходять чудові переклади „Кобзаря“ Шевченка. Така робота радянських поетів служить ще більшому зміцненню дружби наших народів, ще більшому усвідомленню того, що створено нашими народами в галузі культури, літератури, поезії.

Микола Бажан розпочав роботу над перекладом безсмертної поеми Шота Руставелі ще в 1929 році. Дев'ять років віддав він роботі над перекладом „Вепхіс ткаосані“. І коли на початку в роботі його й були перерви, не від нього залежні, то останні три роки він майже виключно працював над перекладом поеми Шота Руставелі. Це приклад, гідний наслідування. Бо маючи цей переклад, маси народні на Україні зможуть тепер прилучитися до великої спадщини Шота Руставелі. А переклад Миколи Бажана, треба визнати, один з повних, точних і високо художніх:

Починаймо ж величання, сльози ронячи криваві,
І берім слова виборні, що велебній служать славі.

Слова виборні, що достойній славі служать — це одно із важливих правил Руставелівської поетики. І правило це чудесно засвоїли собі радянські поети. Бо після Великої Пролетарської революції нам стали потрібні й слова особливі, — слова такі, які могли б відбити всю мудрість ленінсько-сталінської конституції. І тут поети також — дуже часто вдаються по допомогу до Руставелі.

Вірменський класик Ованес Туманян ще в 1919 році в своєму вірші „Поетам Грузії“ з радістю відзначає:

Че, чі лерел медз Шотаї
Єркі дзене катокін,
У даравор цавн амегі
Чі хортакел ен хокін¹.

Про те ж саме говорить і молодий український поет Андрій Малишко:

Та не вмирає слово вікове.
Іде народ, і закипа робота,
І на устах його безсмертний Шота
У пісні, в славі, в помислах живе.

Так! Руставелі в пісні, в славі, в помислах живе народних. І його ім'я, поряд з іменами Пушкіна, Шевченка, Гете, Шекспіра, М. Горького, згадується у відомому листі трудящих Радянської Грузії вождю народів — великому Сталіну. Як і в листі від трудящих Радянської Білорусії. Але прекрасніше над усе те, що пісні про вибори до Верховної Ради поети теж часто писали Руставелівським шістнадцятискладовим „шаїрі“. А це означає, що Руставелі пов'язаний з якнайширшими масами трудящих.

І коли поет XVII ст. цар Арчил від імені Руставелі казав: „моя книга прогриміла на всю Грузію“, то сьогодні вже ми бачимо, що для Шота Руставелі мало однієї тільки Грузії. Книга Руставелі своєю мудрістю сповнила весь Радянський Союз, всю нашу соціалістичну батьківщину. А в соціалістичну батьківщину привів нас вождь народів, якого так само, як і Руставелі, дала нам Грузія — великий Сталін.

¹ Ні, не замовк палкий голос
Пісні великого Шота,
І вікові скорботи
Духа його не вгасили.

ДЖАМБУЛ

Джамбул! — Скільки в цьому імені гордості за народ! Джамбул! Скільки в цьому імені радості самого народу! Та радості цій довго доводилося прориватися — кам'янистими шляхами, гірськими стежечками — доки, нарешті, вона не вийшла на ту вольну дорогу, по якій іде тепер з піснею про Сталіна мужній Джамбул.

Він народився і підростав ще в ту епоху, коли під похмурим небом минулого століття гірким словом своїм сміявся Гоголь. Він ріс і дозрівав саме в той час, коли в задусі казармових склепів царя-салдафона вогненними піснями плакав Шевченко. І хоч сам Джамбул, через причину життя свого, на гіркі пригоди багатого, і не міг прослідкувати за їх творами прекрасними, — одначе він з ними мав щось спільне. Тому що в собі ж носив він: і сміх гоголівський гіркий, і плач шевченківський, протестуючий плач пророка. „Сімдесят літ я крізь сльози співав!“ — ми чули — співець признається.

О, Джамбул, мудрець народний, від землі невіддільний! Ти довго йшов до революції, ніким не помічений в літературі і майже непомітний, — зате народом був відзначений відразу. Це він — в руки дав тобі домбру: іди, співай, неси в народ сміх мій, гострий, як меч! Неси в народ плач вогнепальний! І ти співав, — і води Аральського моря в великім гніві закипали. І ти співав, — і гори Казахстану луною відбивали далекочутий, правдивий голос твій!

Джамбул! Він ще застав аж ті часи кріпацької Росії, коли література сидьма сиділа в великосвітських салонах. Він ще застав аж ті дні далекі, коли аристократи-письменники згори вниз гордо поглядали на різночинців і семинаристів, — а про письменників із народу —

просто уже й говорити не доводиться! Кольцов — в гостях у літераторів-аристократів на край стільця біля дверей, покашлюючи, сідав несміло. І тільки Белінський, та ще деякі чесні пересаджували його вперед, на перші місця, до ліри Пушкіна ближче.

О, Джамбул, довгодозріваючий, співець глибокий, терпеливий! В Казахстані салонів не було. Але, якби й були, навіщо вони, коли кожна юрта в степах казахстанських гостинно була весь день кругом тобі відкрита! І аристократи горді — для чого вони, коли стільки друзів до тебе йшло із народу — співців, акинів, ашугів!

Хоч правда ж бо і те, що друзі твої, співці, акини, ашуги — чи могли ж вони співати вільно, коли царі-людожери твій народ в безпросвітнім рабстві душили? Хижаки-поміщики, пани й багатії, все ще не бажаючи випустити із рук своїх дармову силу, шайтанами зловними злітались до царя, як до головного відьмака свого, на чорну раду: а чи не можна б, мовляв, знову повернути кріпацтво? — все вищали вони та все галасували. Олександр Ульянов, брат Володимира Ільїча Леніна, вогнем у них — кинув разючим, громоподібним! — і погань мерзотна на всі боки розліталась, від страху тимчасово порозбігалася, а потім знову почала плюгавий зліт, з гиканням і свистом танцюючи в темряві на дикій верховині. Цей тупіт, і гикання, і свист тоді ж так геніально відобразив композитор Мусоргський у творі своєму „Ніч на Лисій горі“. Ніч стояла на Русі, а ті, що не до кінця ще розкріпачені були, потрапивши у нову неволю узаконених земельних відробітків, нестерпно-болісно товпилися біля парадних під'їздів і тільки мовчки ховали свій гнів, збираючи його в собі для нечуваного вибуху в майбутньому.

Та були все таки співці, що не боялися обвинувачення кидати в очі владикам. О, Джамбул, ти в юності своїй, навчившись від мудреця Сююмбая говорити тільки правду, одним із перших виступав проти царів та баїв, хоч ці останні всякими хитрощами мерзотними та хотіли схилити тебе на свій бік. Були також і письменники, які сміливо закликали народ проти гнобителів до повстання. О, Джамбул, ти в юності своїй міг тут же зустрічати Тараса Шевченка, який, будиши засланий жорстоким іродом царем Миколою Палкіним, у вас же в Кос-Аралі піднімав народ на рішучі дії:

Ой, виострю товариша,
Засуну в халяву,
Та піду шукати правди
І тієї слави.

Кому-кому, а тобі, Джамбул, передусім були відомі всі болі і рани, всі нарікання народу. А Некрасов, іронізуючи над волею в лапках, над реформою 61 року, із глибини Росії теж закликаючим голосом запитував:

Как живешь ты на свободе?
Где ты?.. Эй, Иван!

Кому-кому, а тобі, Джамбул, ближчою за все була доля цього беззвісного Івана. І ти вже тоді виношував у душі своїй гнівні слова про Утеген-батыра (хоч сама поема появилася в пресі набагато років пізніше), ти вже й тоді некрасовським революційним словом про-ривався:

Утеген, Утеген! де ж ти?
Гей!
Відгукнись!

І Утеген відгукувався: то тут, то там, — пожежами в маєтках багатіїв і страйками, наганяючи жаху цареві і всій його чорній зграї, яка словами реакціонера Леонтьєва в другій половині ХІХ століття цинічно заявила: „Росію треба підморозити“. Так, царизм мобілізував тоді всі свої чорні сили: від цих морозів загинули кращі російські письменники — Гліб Успенський, Гаршін; вірменський Налбандян; азербайджанський поет-революціонер Сабір; татарський Абдулла Тукай; українські Павло Грабовський, Тесленко.

Цими ж морозами стільки заморожено навіки — російських народних співців, сказителів билін, імпровізаторів Карелії, Білорусії, Мордовії, Чувашії! Зійшов у могилу в розквіті сил своїх вірменський ашуг Дживані; помер у злиднях український кобзар Остап Вересай і багато інших. Та уже й тобі, Джамбул, загрожувала їхня доля, як і сам ти про себе повідаєш: „Я погасав, не в силі співати пісень“. Але ти не здавався — і все приберігав того коня, на якому хотів під'їхати до нових днів разом з батирем Амангельди, що загримів над ворогами, як грім. Цим конем була твоя стійкість і незламність. Цим конем була твоя революційна пісня, що запалювала

народ на боротьбу, як це було в 1916 році під час повстання казахів.

Та ось прийшла Велика Пролетарська революція. Вона скинула царя, вона принесла пригніченим волю, сповнила новим життям усю землю, а народи чуттями братерства і дружби з'єднала.

О, як ти зрадив, Джамбул, приходові революції! „Душа зачудована, більшовики прийшли здалеку“. Ти одним був із перших, Джамбул, які з піснями зустріли, прославили волю. „З червоним прапором в руках їде попереду Ленін“. Але прославити волю — це визначало оспівати всі труди і дні нової героїчної людини. І ти, як Гезіод нашого часу, почав оспівувати: громадянську війну, соціалістичне будівництво, героїзм, Червону Армію, дружбу народів і передусім — тих, хто всі оці труди і дні — своєю мудрістю позначили навіки: Леніна, Сталіна!

Ленін, Сталін — найвеличніші в віках! найясніші сонця високі! океани думки глибинні... І зрозуміло: їм пасує, щоб і співці в країні їхній вільній були до велетнів подібні.

„Сімдесят літ я крізь сльози співав“, — говорить Джамбул.

„В степах Казахстану, доживаючи сто літ, — немов би між іншим, мимохідь каже Джамбул, я сивий, мов сніг на хребтах Ала-Тау“.

Та вдуматись тільки: сто літ! О, звичайно, так говорити може тільки велетень, який вимірює час століттями; велетень, який вміщує в собі і Фердоусі, і Асан-Кайги, і епос про Мангаса; велетень, — який попросту розмовляє з Руставелі, з Пушкіним, з Шевченком. І ми тут перед ним — просто, як діти.

„О, старість моя! — говорить далі Джамбул: — навряд, щоб тебе смерть могла злякати“. Так міг говорити тільки Сократ. І тут ми перед Джамбулом — як гідні наслідувачі, як молоді, що ледве-ледве починають життя своє, учні його.

Але в той час, коли в Сократа дзвеніла, проте, неминучість кінця, у Джамбула кінець життя його все далі відсувається й далі, бо, як співає він:

Нам Сталін молодість вернув,
Помолодів Джамбул.

Мотив молодості повернутої — о, як він часто зустрічається в літературі! Взяти хоч би „Фауст“. Але в тім то й різниця, що розв'язання цього мотиву — у всіх нас, і, зокрема, у Джембула — цілком інше, не подібне до традиційного. Бо Велика Пролетарська революція, відкинувши і висміявши морочливу алхімію минулих віків, просто собі взяла і для всіх зрозумілою мовою заговорила: раба — визволити! світ — переробити! життя — мусить бути щасливим! Ось звідки цей мотив у Джембула. І з цим мотивом — нерозривно оспівування образу Сталіна, якому, висловлюючись словами Джембула із його „Коліскової“, — із віконця Кремля всю країну видно до найменшої деталі — в ділах щоденних!

О, Джембул, що благословляєш старість свою! Ти довго йшов до революції, ніким непомічений в літературі, непомітний. Зате тепер тебе так щедро відзначив товариш Сталін. Аджеж це по його слову Олексій Максимович Горький пересадив тебе вперед, на перші місця в літературі, ближче до ліри Пушкіна. І ти тепер у нас — як патріарх народних поетів; як перший пропагандист і агітатор; як співець, що об'єднує всіх нас, поетів, завдяки якому — інтернаціональна дружба народів зміцнюється ще більше:

Под ласковим солнцем в счастливые годы
Меняются песнями наши народы.

Та й не тільки піснями. Але й усім досвідом роботи, всіма багатствами, всіма досягненнями своїми. Колгоспники Кам'янець-Подільської області у своєму листі до великого Сталіна пишуть: „Щасливе життя трудящих у нашій країні. Це щастя золотими літерами записане у Сталінській Конституції“. Ось це ж і є та молодість, яку Джембул оспівує, — молодість всієї країни нашої, молодість всіх народів, які населяють Радянський Союз.

І ми, що прибули із України на ювілей Джембула, бачимо цю молодість — вона нам знайома.

Предки Джембула, батьки і діди його, тут же на вашій землі колись заходили в похідний намет до Тараса Шевченка і слухали пісень його, хоч і чужою для них мовою, але все ж таки в революційному захваті співця і слухачів, відразу зрозумілою. А тепер ми, нащадки Шевченка, приходимо до Джембула і говоримо йому: благословен голос твій і уміння швидко відгукуватись на

теми сьогоднішнього! Навчи ж і нас цього, виблискуючий, мов сніги Ала-Тау, Джамбул! Тім більше, що твоя мова, мова казахського народу, в деякім розумінні не чужа нам, а через історичну долю — навіть близька: аджеж, Шевченко записував слова її, вирази й прислів'я, а потім все це переносив у свої твори в „Кобзар“, який також багато взяв від блиску верховин снігами вкритого Ала-Тау.

ОВАНЕС ТУМАНЯН

Як високі гори Вірменії, — такий же високий моральний образ Ованеса Туманяна. Як глибокі озера Вірменії, — такі ж глибокі думи Ованеса Туманяна. Ще й ліси зелені, ще й трави пахучі додали свого запаху при визріванні чудового таланту незрівняного Ованеса Туманяна. І талант його — так пахне він! — незапозиченим, своїм! І думи його, мов тії сосни на верхівлі. Природа — безсумнівно вона на нього впливала. Природа — безперечно вона приколисувала його ласково, і як тая хвиля морська непомітно шліфувала. І Туманян захоплювався нею, як нестримний творець запальний. І Туманян, німіючи перед її красою, замислювався, як юний філософ. Але невірно думати, що сама лише природа — спокійна і байдужа — могла б позначити Туманяна своєю печаттю, з якою б йому легко було прийти до самосвідомості, легко і мислити, і образами думати. „Відштовхування є перша форма самосвідомості“, — каже Карл Маркс. Отже, такими відштовхуваннями від голої природи для Туманяна, очевидно, могли бути тільки зустрічі з людиною, яка підкоряє, яка переробляє природу. Природа в творчості Туманяна — на почесному місці, — це правда. Але ж людина — на місці ще вищому — упорядковуючому, організуючому. І ця людина не боїться, а навпаки — шукає конфліктних стріч, зштовхувань і боротьби. В оповіданні Туманяна „Мій товариш Несо“ розповідається, як Ованесові, який був тоді ще школярем, кріпко впало в око те, що „одні з нас — заможні, а другі — бідні“. І от — з цього саме часу й починається у Туманяна: відхилення від байдужого спокою природи; починається наближення до народного життя, всотування народних дум і прагнень; опанування земним світом, реальним; і головне — невтомна робота мислі над тим,

що „одні з нас — заможні, а другі — бідні“. Заможні й бідні, царі й раби, нероби і робітники — весь час стикаються між собою в поезіях і оповіданнях Ованеса Туманяна. І це стикання, ця боротьба якраз і веде до створення світу нового, цілком відмінного від того, що був у попередників його. Коли Хачатур Абовян вкладав персти свої в рани Вірменії і на весь край гірко ридав, гірко і невтішно, — то Ованес Туманян у ранах Вірменського бідаря побачив рани бідаря кожного народу — і полились тут „Стогони“ його на весь світ, що їх би прирівняв я до стогонів Шевченка і Некрасова. Тобто: не просто стогони, а енергійні протести. Та й як його не протестувати? В 90-х роках минулого століття чорна сила світу, що простіше можна її назвати: англійська буржуазія — в інтересах наповнення своєї кишені — виточувала кров з колоніальних народів. Причому: тут же нахабно запевняла всіх, що вона, мовляв, обороняє, захищає ці народи. Отже, англійська буржуазія підготувала ганебну вірменську різанину. І підплила кров'ю Туреччина від вірменської крові! І почалась утеча вірменських трудящих, і почалось розсіяння вірмен по всьому світі! Але що жахливо: ті вірмени, що через потоки крові якимось були добрались до Росії, — тут, у царстві Миколи Кривавого, зустріли презирство і нашірку: „Вірменія потрібна нам без вірмен“ — так заявив міністр іноземних справ князь Лобанов-Ростовський.

І, вкрай обурений таким безсоромним переслідуванням вірмен, поет свого народу — Ованес Туманян, під виглядом невинного вірша з таким же невинним заголовком „Перед картиною Айвазовського“ кидає цій чорній силі грізне своє: Досить різанини! Годі знущання і реготу, і крику: „Гей, стійте! Схаменітесь!“

З глибин, розпоротих, як рана,
 На запит крику, реготам,
 Воздвиглись хвилі океана,
 І буря бушувала там —
 Без краю, без країв,
 По всім окружаї!

Гей, стійте! — крикнув голос лірний,
 Не голос — з пензлем дідуган.
 І мовчки генію покірний,
 Спинивсь океан.
 На полотні творця
 Бушує до кінця...

І дійсно. Кривавий океан, що розбушувався, немов би був і справді на деякий час притих і спинився. Але... тільки ж на деякий час. Бо у вирізуванні вірмен була зацікавлена ніхто інша, як „християнська Англія“. Вона, як я вже сказав, весь час робила вигляд, що нібито разом з іншими державами домагається від Туреччини припинення різанини. А кров продовжувала литись, бо це ж було вигідно буржуазії Лондонського Сіті.

Це ми говоримо про тих вірмен, що втекли з Туреччини. А як же, постає питання, жили вірмени місцеві, у Росії? А про це яскраво говорить оповідання Туманяна „Гікор“, написане якраз у ті ж роки. Бідний вірмен, не маючи за що й руки зачепити, віддав свого сина Гікора в науку до купця. А купець так почав видувати та витискати всі сили з Гікора, що той не витримав і помер. Скільки таких нещасних Гікорів помирало (не тільки малих, а й дорослих) — перед натиском свого ж „рідного“ торгового капіталу! І тут уже Ованес Туманян вирішив боротися проти царського свавілля і його приспівувачів — цілком іншими способами. Не стогонами, не протестами тільки, ні! а висміюванням цих же самих царів, сатирою, бичуванням! Ованес Туманян стає тепер, як творець, далеко спокійнішим і мудрішим. „І весело схожу на перевал“ — сам він признається в своєму вірші, написаному в 1909 році. О! Тепер він не пропустить уже ні жодного царя, жодного князька, чи генерала. Тепер він ні найменшої вини не простить ні чужому капіталістові, ні своєму купчику і шахраєві. Це — справжній перевал у творчості Ованеса Туманяна! Бо він тепер вже відчуває в собі особливу силу, — силу, з якою боролись проти ворогів людства — і Котляревський, і Гоголь, і Салтиков-Щедрін, і Шолом-Алейхем. Сила ця — сміх. І як майстерно володіє він своїм новим знаряддям! І як спокійно в саме серце ворогів вражає він! Ось — мініатюрна казочка, в якій він прирівнює царя до брехуна. І що цікаво, що в брехні оцій царя викриває звичайнісінький собі бідний селянин. А ось друга казка — „Краплина меду“. Не знаю, чи відома була Туманянові прокламація, видана в Лондоні князем Вірменії Левом, — прокламація, яку наводить у своїй статті під заголовком „Англійське процвітання; Страйки; Східні справи“ Карл Маркс¹.

¹ Твори Маркса і Енгельса, т. IX, ст. 169.

Але ж у казці про краплину меду один з князів — цілком подібний до Лева, так само, як і Лев, у своїй прокламації, облудно закликає вірмен до війни „в ім'я святої правди, честі“. — Так само, як і Лев, вигукує, що тільки під владою царів, мовляв, процвітає гуманність. А ось третя казка „Цар і коробочник“, в якій Ованес Туманян ясно говорить: „Поки існує шах і бранець, господар і раб, — не бути на землі ні правдивому слову, ані життю, ні любові“. Ця річ силою своєю дорівнює „Прогулянкам по Риму“ Стендаля, де „Римські ремісники... дають здачі, коли їх б'ють“. Так! Дають здачі лютому шахові і вірменські бідняки, не дивлячись на те, що одного з них шах мечем зарубав. Давати здачі царям — от в чім сила Ованеса Туманяна, от в чім його цінність!

А як він умів розмовляти з дітьми! Його поезії для дітей, його казки, оповідання — це справжні перли в світовій поезії! А як він умів заговорити голосом інтернаціональним! Його відоме звернення у віршах до грузинських поетів — це коштовний зразок розуміння необхідності братання народів.

Його численні переклади говорять за те, що він досконало знав, та й не тільки знав, а й любив і для свого народу роз'ясняв: і Шекспіра, і Байрона, і Гете, і Фірдоусі, і Руставелі, і Чавчавадзе; Шевченка, Пушкіна, Некрасова.

Шевченка полюбив він особливо. На його письмовому столі, як свідчить про це дочка його Нвард Туманян, завжди лежав „Кобзар“, і він із нього переклав був вірша „Реве та стогне Дніпр широкий“, якого й співав з усією родиною по-вірменському. Взагалі є деякі підстави гадати, що Ованес Туманян не один раз заглядав до української літератури. Взяти хоча б таку подібність, яка не може не впасти в око, як подібність між уже згадуваною мною казкою „Краплина меду“ й шостою частиною „Енеїди“ Котляревського. Або ж подібність відрікання батька від своєї дочки в поемі „Ануш“ — з відріканням у поемі „Катерина“ Шевченка.

Щождо порівняння творів Ованеса Туманяна з творами українських письменників, то тут би я звернув увагу майбутніх дослідників на однакове звучання темою своєю і оркестровкою — поеми „Ануш“ і „Тіні забутих предків“ М. Коцюбинського.

Яка щаслива Вірменія, що породила істинного гуманіста, який щасливий народ, що виховав таке велике серце! І серце, і волю, і мисль. Ованес Туманян один з перших привітав Радянську владу. І сьогодні, в сталінську епоху, радянська влада ще вище підносить спадщину його. Хай знає весь світ, що ми безкраю на культуру могутні і багаті! Хай зорі світової поезії дивляться в творчі води вірменського генія!

НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ ПЛЕНУМІ

Товариші! У ці весняні теплі дні ми, письменники всього Союзу, зібрались тут у столиці Радянської України для того, щоб відсвяткувати радісне сонячне свято—сто двадцять п'яті роковини з дня народження великого українського поета, революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка.

У кожного народу є свої співці-провидці, в серця яких, мов у той океан могутній, вливаються всі радощі і болі, вся мудрість трудящих. Мудрість українського народу, всі радощі і болі, які переживав він у минулому столітті, по вінця наповнили щедротне серце Тараса Шевченка. Цей океан, який колись царі, попи і генерали хотіли закидати каміннями,—ніколи не всихав, не мілів, ніколи не переставав бути глибоким. Цей океан настільки великий, що він своїми далекосяжними берегами завжди межував, завжди сусідував з усіма народами і племенами колишньої царської Росії. Тепер ці народи і племена, завдяки Великій Жовтневій соціалістичній революції, навіки звільнені, відроджені і до життя покликані нового, життя радісного, прекрасного. Тепер і самий океан кожного народу, заповітна спадщина його, а в тому числі і нашого українського, любовно вивчається, досліджується—з усіма його глибинами, властивостями, течіями. І що чудесно,—що у вивченні такої дорогої спадщини, у святкуванні Шевченківського ювілею беруть участь усі народи Радянського Союзу,—так як вони це робили і на ювілейних торжествах Олександра Пушкіна, Шота Руставелі, Ахундова, Шолом-Алейхема, Туманяна.

В який прекрасний час ми живемо! Партія Леніна—Сталіна в третій п'ятирічці поклала за мету—в найближчі

10—15 років догнати і перегнати найбільші капіталістичні країни і в економічному відношенні. І як одна з відповідей на це — летить в Америку безстрашний Коккінакі, який перед цим заявив, що основне в його польоті — це швидкість. Які казкові далі відкриваються перед нами! Ювілеї Шолом-Алейхема і Ованеса Туманяна, які ми недавно провели, розкрили нам незлічимі багатства єврейського і вірменського народів, ці ювілеї ще раз підкреслили, що основне в нашій роботі, як сказав Ованес Туманян перед смертю, — вірність радянській владі.

Яка прекрасна вона, ця дружба народів! Та ніде ж у всьому світі нема такого щасливого життя, як у нас! Золотистою яблунею великою виросла на землі нашій священній чудесна Сталінська Конституція. І віти цієї яблуні далеко простяглись над кожною республікою Радянського Союзу, над кожною автономною областю. І от, зібравшись сьогодні тут, на Шевченківський пленум, ми, радянські письменники, насамперед хочемо віддати слово подяки тому, хто дав нам змогу рости і розвиватися, тому, хто по-справжньому навчив нас берегти дорогу спадщину народну, як ту зіницю ока; тому, хто думками і піклуванням своїм про нас завжди присутній в серцях наших, — велике слово подяки батькові нашому, батькові всіх народів — Йосифу Віссаріоновичу Сталіну.

Товариші! Всесоюзний Шевченківський пленум радянських письменників збирається сьогодні у виключно серйозний момент. У той час, як у нас квітне культура і розвивається добробут трудящих, — в буржуазних країнах іде поневолення народів, повернення їх у рабство. Але проти такого поневолення погромщиків і канібалів в Європі чим далі, тим дужче, тим ширше наростає протест. Ми — учасники наростаючої боротьби об'єднаного народного фронту на Заході. Не дивлячись на крутість світової буржуазії, яка, за перифразом із Вільяма Шекспіра, свою камізольку купила в одній країні, панталони — в другій, а капелюх — у третій, — звір буде таки приборканий — у цьому і сумніву немає. Неодмінно. Але тим часом звір цей все більше і більше нахабніє в своїх звірячих намірах і особливо цю нахабність виявляє щодо СРСР. І от тут перед всіма нами велике завдання стоїть: кожен день кріпити обороно-

здатність нашої країни; кожен день кріпити дружбу республік і областей. Кожне наше свято і торжество проводити так, щоб на весь світ дзвеніла і відчувалась наша міць побідоносна, наша сила Сталінська, могутня.

Сила Всесоюзного шевченківського пленуму саме і полягає в тому, що ми на ньому демонструємо торжество ленінсько-сталінської політики партії більшовиків; сила пленуму в тому, що ми, представники різних республік і областей є єдиною радянською сім'єю, всі ми являємось рідними братами однієї матері любимої. І якщо вороги спробують зазіхнути на нашу матір єдину, на багатонаціональну батьківщину радянську, — ми з швидкістю чкаловських крил, з швидкістю крил Коккінакі, всі як один піднімемось на оборонні висоти. Наша могутня непереможна Червона Армія такого дасть їм чосу, що тоді горе буде нападаючим. Нехай ворог гине!

„Нехай ворог гине!“ Це ж один з бойових кличів бойової поезії Тараса Шевченка. Ах, та хіба тільки цей вислів? Ненависть до ворогів, смертельна ненависть до царів, до попів, до панства — ось взагалі те, що особливо тісно нас із ним зв'язує сьогодні. І хоча ми знаємо Шевченка і як лірика м'якого, і як філософа глибокого, і як пісняра ласкавого, — але з усієї цієї багатогранності генія ми вбираємо одно — гнів, і гнів цей особливо для нас цінний зараз у боротьбі проти світових розбишак і бандитів, проти гнобителів і руйнувачів культури: нехай ворог гине!

Цей гнів Шевченка зародився ще тоді, в часи кривавого царювання Миколи Палкіна, коли поет, сам будучи з кріпаків, на собі перечув всі муки і страждання своїх братів селян у ярмі кріпацтва, перечув їх разом з такими російськими революціонерами-демократами, як Чернишевський, Добролюбов, а через них пізніше з Герценом. Цей гнів викрешувався і в розмові з грузинським літератором, тоді ще молодим Акакієм Церетелі. І в підписанні протесту проти антисемітського виступу журналу „Иллюстрация“. Цей гнів гострився і мужнів у Кос-Аралі, серед казахів на заслання. „Караюсь, мучуся, але не каюсь“ — от що відповів Шевченко на хитрі запитання ворогів: чи не покався б він часом? І Шевченко, куди б його не закинула доля — від українців до росіян, від росіян до

казахів, від казахів до киргизів,—завжди він був вірний своєму девізу: не кається, не гнути шиї перед царями,—завжди прислухався він до мови пригноблених народів, вивчав їх поезію, фольклор і піднімав народ на протест, на протидію.

Французький письменник Меріме сказав про Тургенєва, що той двадцятьма двома пострілами своїх оповідань з циклу „Записки охотника“ стріляв у бік рабства, яке гнітило його країну. О, яким же числом можна визначити постріли Тараса Шевченка! Узяти хоча б такі його твори, як „Катерина“, „Заповіт“, як „Гайдамаки“, „Сон“. Та він же стріляв у кріпацтво і у винувників цього рабства, у царів і панство — буквально кожним своїм твором, буквально кожним рядком поетичним! І коли цих пострілів, на думку Шевченка, було ще не досить, він закликав громадою обух сталить, сокиру гострити на проклятих тиранів! Ясно, що ці тирани боялися, тремтіли від революційного слова — такого незламного, залізного борця-поета, як Шевченко. І вони покладали знищити його, звести зовсім з світу — коли не кулею з пістолета, як Пушкіна і Лермонтова, коли не петлею, як Рилєєва, то далеким засланням із заборonoю писати й малювати.

Але Шевченко і після смерті своєї не переставав переслідувати царів. Прометеїзм Тараса Шевченка обидва свої крила розгорнув і облетів весь світ. Досить сказати, що протягом трьох десятиліть після смерті Шевченка „Кобзар“ його закордоном перевидається 12 раз. Видатні західно-європейські критики й поети високо в своїх статтях цінили творчість Шевченка, і це цілком зрозуміло. Після смерті Гейне і Беранже на фоні безнадійного плачу Бодлера про ніч, про кінець світу, на фоні приплакувань бодлерівських наслідувачів, які проповідували огиду до боротьби,— гнівне слово Шевченка для європейських письменників було таке свіже, нове і незвичайне! Гнівне слово Шевченка особливо співзвучне було простому людові, біднякам, по назві тільки „громадянам“ західних держав, тим пригнобленим, над якими з канчуком в руці висіли — у кожній країні—свої Наполеони III і мучили народ не гірше Миколи Палкіна. За цю співзвучність народ гаряче сприймав пісні Тараса Шевченка і вважав їх своїми, рідними. В Болгарії, наприклад, твори Тараса

Шевченка, будучи перекладені на болгарську мову, настільки глибоко увійшли в народ, настільки там в народній масі тисячу раз перероблялися, змінювались, що тепер ці твори болгарські вчені записують уже з уст народу—не як пісні українського генія, а просто як болгарський фольклор. Так! Гнівне слово Шевченка вело тоді перед і в Європі,— і до цього не могли не прислухатися на Заході. В 1878 році на конгресі письменників, який проводив тоді в Парижі Віктор Гюго, в доповіді про заборонену українську літературу багато було сказано саме про Тараса Шевченка. Ця доповідь, видрукована потім окремою книжкою, передана була в руки Карла Маркса, і Карл Маркс, читаючи, зробив у ній свої помітки.

Які грандіозні кроки зробив Шевченко на своєму шляху поетичному: від поета-кріпака до друга Чернишевського, як соратника по спільній боротьбі проти царизму; від казахських степів до моменту прочитання його творів Карлом Марксом. Такими кроками міг іти тільки той поет, який, за виразом О. М. Горького, є „перший і воістину народний поет“.

Які грандіозні кроки зробив Шевченко в часи царського гноблення в Росії, в цій тюрмі народів, коли від молдаванина до фіна все мовчало, бо „благоденствовало“. Але це „благоденствіє“, ці утиски з боку царизму,—другим своїм гострим кінцем проти того ж самого царизму обертались. Володимир Ільїч Ленін з приводу заборони вшанування Шевченка в 1914 році писав: „Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, надиво щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна“.

Які грандіозні кроки проходить Шевченко і зараз— по республіках Радянського Союзу, по всій нашій славній Батьківщині, коли про вплив його поезії на свою говорять російські поети, білоруські, вірменські і чувашські, грузинські і єврейські. Це дійсно перший і воістину народний поет.

Угорський письменник Мате Залка перед тим, як поїхати в Іспанію і стати там червоним генералом Лукачем, приходить на могилу Шевченка, щоб попросити у великого поета благословення на подвиг. Казахський поет Таджибаєв у своїй поемі теж просить Тараса бла-

гословити його на труд. Вірменський поет Согомон Таронці просить Тараса прийняти привіт від 11 республік, привіт від нових кобзарів.

Ось вони в цій залі, — представники всіх 11 республік та областей. Ось вони, ті нові кобзарі радянські, що сьогодні вітають рідними своїми мовами Тараса Григоровича Шевченка. Вітають попередника свого, але разом з тим і немов би свого сучасника, вітають українського поета, але разом з тим і поета інтернаціонального.

Як і кожний народний великий поет, Шевченко багато витерпів після своєї смерті від фальсифікаторів, від буржуазних націоналістів, від шпівонів і диверсантів, які в своїх інтересах спотворювали образ українського генія.

Але український народ розтер на порох, знищив цих приспівників буржуазії. Радянська влада видала повну збірку творів Тараса Шевченка. І образ його ще чистіший став, ще могутніший і вищий.

Таким він є в народних легендах, де Шевченко виступає як рицар, як богатир: де ногою ступить, там трава соками наливається, вийде в село — солов'ї защебечуть. Таким він є і у Джамбула, коли Тарас іде поруч з Пушкіним. Таким він є і у Марфи Семенівни Крюкової, яка з особливою ніжністю говорить про „мудреца украинского, Тараса свет Григорьевича“:

Во славном городе во Киве
На прекрасном на самом чудном местечке,
В зеленом садочке стоит приметочка,
Приметочка стоит, стоит памятник.
Далеко же он очень видится,
Этот памятник из чудна камня браманту.

Це правда. Далеко видно пам'ятник Тарасові Шевченку! Далеко видно — у всі кінці світу! Та і як же інакше? Це ж він з любов'ю поставлений в самому серці України, в Києві, де колись царі і попи вважали встановлення пам'ятника поетові, бачте, дерзким і не-своєчасним. Так от же: тільки радянська влада, тільки радянський народ увічнили українського генія в бронзі. І це увічнення—таке воно нам любе, таке воно вчасне і потрібне! Нехай цей пам'ятник коле очі тій мразі за кордоном, яка хотіла слона приєднати до козявки! І цю радість зробив нам своєю особистою увагою, своїм

підкуванню керівник партії більшовиків України, випробуваний сталінець—Микита Сергійович Хрущов!

Таких і подібних явищ—у нас тепер з кожним днем підбавляється все більше і більше. Виростають будинки там, де колись були пустирі. Міняють своє обличчя міста і села. Наприклад, село Шевченкове тепер освітлюється електрикою. Але що головне—те, що й люди ж кругом перемінилися. Ото ж саме село Шевченкове за 21 рік радянської влади споміж своїх селян дало понад 400 учителів. А щодо жіноцтва, то тут просто таки щось неймовірне робиться: не хочуть жінки наші йти в служниці й домашні господарки! А все це тому, що ті жінки, які колись були Катеринами з поеми Шевченка, тепер пересіли вже на трактори. Чого ж їм справді йти в служниці? А все це тому, що колишні Катерини водять тепер аероплани попід небесами, заслужили названня героїнь. Чого ж їм справді йти в домашні господарки? Про це дуже влучно сказав на XVIII з'їзді ВКП(б) тов. Мікоян, що „народ наш далше ще менше побажає йти в прислуги, і добре зробить“.

І тут велика заслуга Тараса Шевченка, який в глуху ніч царського свавілля закликав жінчину звільнитися від рабства.

21 рік тому народ наш мітлою змів з лиця землі царів та панство, і тепер він—народ героїв, народ будівників! Цей народ широкими кроками йде вперед до комунізму, і нікому ніколи не спинити його! Навпаки, з кожним днем все більше тягнуться до нас кращі люди Заходу і Сходу: люди, яким тісно, душно в лабетах звіря-буржуазії. Вони хочуть думати так, як ми, перебудувати життя своє по-новому. Найкраще це висловив недавно у французькому журналі знаменитий письменник і мислитель, великий друг СРСР Ромен Роллан, „Ніхто не може відірвати нас від Радянського Союзу“.

Які прекрасні, хвилюючі слова! Але разом з тим, яка велика відповідальність лягає і на нас, на всіх нас! Ми ж бо ведемо перед у всьому світі. Отже, ми повинні бути і самі ще чистіші й вищі. Зокрема, ми, письменники, весь час повинні пам'ятати, що „без засвоєння класичної спадщини,—як говорив тов. Фадєєв на сторінках „Правди“,—без засвоєння світового художнього досвіду людства неможливий рух уперед“.

Будемо ж вивчати творчість Тараса Шевченка! Бу-

демо вчитися у нього і реалістичного письма, і поетики високої, і мови чистої народної, а особливо—гніву, залізного звучання, ненависті, нещадної боротьби проти ворогів—боротьби не на життя, а на смерть, як ми вчимося у великого російського поета-революціонера Володимира Володимировича Маяковського!

Будемо вчитися у Тараса Шевченка любити нашу славу батьківщину!

Здійснилась мрія поета, яку він висловив колись:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
І буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

В сім'ї вольній, новій поминаємо сьогодні Тараса незлим, тихим словом.

Та не тільки незлим і тихим, а найкращими, найблискупішими, найласкавішими словами, і то—братським, дружнім, величним хором.

Особлива сьогодні подяка великому російському братському народові, творці і художники якого допомогли викупити Шевченка з кріпацької неволі.

Нехай живе велика дружба народів нашої країни!

Хай живе Всесоюзна Комуністична партія більшовиків!

Хай живе вождь партії, вождь світового пролетаріату товариш Сталін!

ДАВИД САСУНСЬКИЙ¹

Товариші! Радісне наше свято сьогоднішнє, чисте і ясне! Але до цих трьох визначень я ще хотів би додати одне, а саме: щедре. Я його називаю так тому, що ми сьогодні шануємо не одного тільки Давида Сасунського, а цілих чотири покоління богатирів! Ось вони—із тьми віків, безсмертно сяючи перед нами, мов би дивовижне сузір'я. А от же за цим сузір'ям, безперечно, були ще окремі вогняні крапки, ще окремі самосяючі групи. Хай тепер деякі з них ледве вловимі для ока. Але ж усі вони разом узяті—неподільно складають немов би богатирський зоряний шлях на історичному небі Вірменії.

Прекрасна та країна, яка має над собою зоряний шлях богатирський! Прекрасний той народ, в душі якого, як в озері, відбиваються сліпучі зорі!

Тисячі літ сяяли зорі. І ось, коли ми подивились на них в сильно збільшуюче скло, то побачили, що найяскравіше сузір'я богатирів, наблизившись до нас, настільки виросло і роздалось ушир, що воно ніяк уже не може вміститись над однією лише Вірменією, а що належить тепер це сузір'я і Грузії, і Азербайджану, і Україні—простіше кажучи: всім народам нашої радянської країни неосяжної.

Про те, що богатирі вірменські належать другим народам, є прямі вказівки і в самому епосі. Сорок велетнів, зібраних Давидом у сорока країнах, дякують йому за те, що він нагледів їм у Гюрджистані кожному по нареченій:

— Давиде, дякуем тобі,
Надія наша через тебе здійснилась.

¹ Промова на ювілейному пленумі Спілки радянських письменників СРСР, присвяченому 1000-літтю епосу „Давид Сасунський“, 17.IX.1939 р.

І потім, перейшовши весь Азербайджан, стали вони один з одним прощатись. І кожен пішов у свою країну з своєю нареченою, щоб відродити там рід велетнів. І кожен поніс у душі своїй образ Давида, як заступника молодих народів.

Чотири покоління богатирів—яка щедра послідовність! Одвічна боротьба проти тиранів та вішапів—яка могутня наступність! Оця ж сама наступність є тим цементом, який скріплює в епосі народнім неоднакової епохи в одне єдине ціле. Тобто: героїчна розповідь на першій місці у вірменському епосі—подібно до того, як, наприклад, у билинах київського періоду домінує билина бойова. Бо така ж тоді була напруженість і самого народу: перемогти ворога, перемогти за всяку ціну! Висока напруженість ця зафіксована також і в казках—вірменських, грузинських, абхазських, де розповідається: про царя змій, що накладає печать на спину погноблених; про лютого царя Мсирського; про жорстоке чорне плем'я; і, нарешті, про богатирів Алі і Давида, які відсікли голову тиранові.

В половині VII віку на Вірменію налетів чорний змій, що звався арабським Халіфатом, і закрит собою сонце. Змій, як свідчить про це історик Гевонд, почав мітити народ свинцевою печаткою і за кожну печать вимагав великої грошової виплати.

Але народ вірменський проти нього повставав, і чорний змій—побитий—на деякий час відскакував, відлітав, а потім знову хитро підповзав, та ще з більшими силами. Кіннота ворога витоптувала посіви, руйнувала села й міста. Стражданням вірменського народу, здавалось, не видно було краю. Тим більше, що до жорстокості арабських загарбників долучались іще утиски своїх же місцевих експлуататорів—ішханів, дворян і духовенства. Та народ не дав себе обманути: він продовжував збивати свої сили, продовжував боротьбу. І повстання спалахнули в різних кінцях Вірменії, як блискавки. І народжувались герої з середовища народу—герої, що вже твердо стояли на ногах і, мов тією косою гострою, в битвах косили арабів. Один тільки герой Мушег організував 83 бутви! А скільки ж було в історії безіменних!

Селяни - хлібороби, чабани, батраки, ремісники й слуги, що про них широко розповідається в „Давиді

Сасунському“,—ось хто посував історію і перебудовував життя своєї країни по-новому. А вибуховий елемент, що був присутній у лавах арабського війська,—про нього теж не можна нам забувати, бо він безперечно грав позитивну роль і в усім був згоден з вірменськими хліборобами та батраками. Пригадуєте змалюваного в епосі дідуся-араба з його сьома синами, який від імені всього знедоленого й бідного люду сказав Давидові: ми не вороги тобі, нас силою на війну Мелік погнав, а ми тобі не вороги. Це вже справжній момент братання, і слова дідуся-араба треба розуміти як радісне ствердження зневаженої, потоптаної особистості людини—ствердження, яке з такою ясністю формулював арабський письменник Аль-Хадлядж, розіп'ятий на початку X віку за сміливе своє проголошення: „Я єсть істина“.

„Я—єсть істина“—проголошували також повсталі в Азербайджані хуреміти на чолі з Бабенком, який потрясав основи імперії халіфів.

„Я—єсть істина“—відлунювало в цей час і від повстанців Грузії. Але перш за все й раніше—ствердження це усвідомилось у Вірменії: і політичним діячем VII віку Теодоросом Рштуні, і вже згадуваним нами керівником повстань Мушегом, і зокрема селянами-раміками, що повсюдно повстали в середині IX віку,—селянами, які повернули навіть халіфського правителя та його військо. Звичайно, пояснити перемогу самим лише усвідомленням і тактикою керівників або ж озброєнням—не виходить. Фрідріх Енгельс в „Анти-Дюрінгу“ каже, що „Озброєння, склад, організація, тактика й стратегія залежать насамперед від даного ступеня виробництва та комунікації“. Очевидно, виробництво і комунікація стояли вже тоді у Вірменії на високому рівні, так само як і свідомість тих мас народних, які підносили виробництво. Останнє в свою чергу сприятливо впливало на розвиток наук і мистецтва. Нещодавно знайдений старий підручник Ананії Ширакаці як не можна вже краще підтверджує це, а особливо розкопани стародавньої столиці Вірменії, міста Двин, що стало центром визвольного руху вірмен. І нам тепер ще більше зрозумілим буде образ із поеми Григорія Нарекаці, славетного лірика X віку, коли він каже, що колеса арби, яка їде з гори Масіс у Новій Іерусалим, тобто в нове життя,

скриплять на весь світ, скриплять і про себе заявляють. Так! Народ у муках, в боротьбі прагнув визволення, повстаннями своїми на весь світ заявляв про себе, усвідомлював шляхи до свободи. Ось як звучить у вірменським епосі це усвідомлення:

У Мсирі жили сасунці-ткачі,
Поклонялись вони Христу.
Вечорами збирались для дружніх розмов
На молитву у дружній дім.
Ось чутка дійшла до них,
Що Давиду загрожує смерть.
Зібрались на нараду ткачі,
Написали Торосу листа.
—...Поспішай, поки живий ще Давид!
Як звільниш його, забереш у Сасун.

Зверніть увагу на те, що ткачі спеціально для себе мали дружній дім, куди вони вечорами сходились. Треба припускати, що такі ж дружні доми були й у тих, що розчісували бавовну, працювали на олійницях, і у кожум'як, ковалів, каменотесів, теслярів, пекарів (а про всі ці роди роботи є згадка в епосі), і напевне можна сказати, що предметом обговорень на подібних дружніх бесідах була вимога своєчасної видачі заробітної плати або ж підвищення її. Своїм припущенням я аніяк не хочу тут применшити роль селянства Вірменії у добу феодалізму, але дійсно знаменне те, що в епосі вірменському сам Давид Сасунський виступає захисником вимог не тільки одного селянства, а й ремісників:

Увечері сказав Давид:
— Отче мій, дядку рідний, я сиротою расту,
Батьком ти стань мені,— як слід майстрам заплати,
Робітникам заплати.

І це заступництво за трудящий народ, за бідних, проходить через увесь епос вірменський. Санасар спочатку будує доми тим, хто їх не має, а потім уже всім іншим. Санасар не бере з своїх людей ні податків, ні обкладань. Також і Мгер-старший, який справедливо заслужив від народу ім'я „батька бідняків“. Але більше за все ім'я це, звичайно, личить Давидові, який завше, щогодини, щохвилини, нерозривно з народом. І нехай собі скільки завгодно Хандут-ханум узиває Давида невічливим за те, що він заснув біля фонтану Безсмертя, але те, що він зробив для бідних, пригноблених і голод-

них ніколи не перестане радісними дзвенячими струмочками спадати з височини піднебесної і наповняти щастям водозбір людства.

Спав Давид. Але сном уривчастим, тривожним. І крізь сон він чув, про що круг нього говорили. І все думав він, думав напружено: та як би не допустити на рідну землю нового ворога, Змія заклятого.

Це місце з епосу вірменського нагадує нам пильнування Іллі Муромця з билини „Камское побоище“:

Тут-то богатыри в шатры спать лягли.
— А не спит-то сударь Илья Муромец.
— Не спит он, так лежит, все дело слушает.

А справа полягає в тому, що сила, бач, поганая у чистім полі да лишилася ще не вся перебитою.

Схожість героїчного епосу вірменського з билинами київського періоду величезна. Схожість цю можна вбачати і в темах (змієборство, викорчовування лісу), і в образах (золоте яблучко, омоложуючі джерела), і в окремих прийомах поетичних.

Змієборство—це той брусок, на якому богатырі випробовують свою силу молодецьку. А біля нього майже завше поруч,—мотив страждання або, вірніше сказати,—мотив подолання перешкод. Давид, що його піддурили вороги, провалюється в яму. Точнісінько так і Вольга Всеславович, Ілля Муромець, Сурога і Михайлик. Ланцюги залізні, якими спутали Давида, розриває він з такою силою, що один кінець їх полетів на схід, а другий—на захід. Але цей мотив уже—спільний для багатьох народів, він є відгуком міфу про Прометея і народився в наслідок дозрівання спільних образів на даній стадії мислення. Боротьба з природою лежить у його основі.

Спорідненість староруських київських богатырів з богатырями вірменськими йде, звичайно, не по бічній лінії мотиву страждань, а по лінії головній—боротьби із Змієм, з Ідолищем поганим і перемоги над ним. Для цієї боротьби, для цієї перемоги кожного разу богатырям треба поновлювати сили свої, випивши води омоложуючої з річки або ж із джерела всесильних. І ось цікаво, що серед руських богатырів знайшовся такий богатыр, який не тільки п'є воду з річки, але ще й купається в ній, себто: всі на себе приймає джерело-

вища, що входять в глибини матері-землі. Це — Добриня Нікітич.

Давид Сасунський ще яскравіший в цім відношенні. Він п'є живу воду не просто з живоносного джерела, як це скрізь у казках та билинах, але з джерела молочного. І коли взяти до уваги те, що Давид, буди дитиною, не брав нічиїх грудей, нічийого молока не ссав, ясно стане: Давид Сасунський найчистіше п'є молоко матері-землі, молоко могутньої землі, що його породила.

Земля вірменська, що породила таких богатирів, як Санасар, Мгер-старший, Давид і Мгер-молодший, воістину найбагатша духом, велична і прекрасна! Народ вірменський може пишатися своїми богатырями перед усіма народами. Та як же не пишатися? Санасар добув із дна моря вихопив із пащі дракона чудесний камінь Джаваір і вправив його в свою палицю богатырську. — Тепер цей камінь ми бачимо і в палиці нашого часу. Він жахтить і виблискує всіма досягненнями найновішої техніки, і темної ночі прожекторами висвітлює нам путь до перемоги. Який розмах богатырський! Санасар на своєму Куркік-Джалалі зі дна моря потім швидко-легко вихоплюється вгору, до сонця. До сонця взагалі прагнули всі богатырі вірменські, і ця славетна традиція, разом з сонячною традицією богатырів староруських, грузинських і інших народів, — в наші дні особливо цінна, шанована, радісна. Вірменське слово „Арса-аревак“, російське — „солнышко“, грузинське — „мзе“, українське — „сонечко“ — на устах усього трудящого люду. Бо одне у нас тепер сонце — у всіх народів, звільнених Великою пролетарською революцією, сонце, що скрізь освітлює землю нашу і дає нам життя, сонце, що охороняє нас всемірно і гріє своїм щедрим промінням — це Йосиф Віссаріонович Сталін. (Бурхлива овація).

Як же не пишатися Вірменії своїми богатырями! Аджеж Мгер-старший на шматки рикаючого лева роздер, а Давид, коли затупотів по горах, то цього ж самого лева, разом з тиграми, вовками, рисями та шакалами так налякав, що цей перший од страху забіг у звірячу загородку. Наші сталінські богатырі, богатырі нової героїчної епохи, якщо це потрібно буде, якщо скажуть комуністична партія і уряд, так можуть затупотіти по горах, і вгору злетіти, і на підводних в глибину моря слуститися, що леви рикаючі відчутно на собі почують

могутню силу нашу. І нехай не ремствують тоді вони на нас, нехай не гніваються, якщо від ударів наших богатирів та один шмат лева рикаючого несподівано полетить на схід, а другий—на захід.

Колись богатирі стародавньої Русі ходили до Візантії рятувати Царгород від Ідолища поганого. В народній творчості навіть є згадка про те, що богатирі київські виступали саме проти арабів, чого, звичайно, не можна не пов'язати з історичним фактом відрядження в X сторіччі 700 войовничих мужів від Русі далеко за Чорне море. Таким чином, поетично, та й не тільки поетично, ми цілком маємо право зробити такий висновок, що одночасно з Давидом Сасунським—десь там з другого кінця—били Змія ненависного, рубали прокляте Ідолище погане і староруські богатирі київського періоду. Ось яке споріднення, ось який братерський союз, братерський зв'язок існував між богатирями за старих часів. В наші славні героїчні дні—на чорного Змія, на Ідолище погане, якщо тільки воно насмілиться роззявити пащу на нас,—повстануть богатирі всіх народів Радянського Союзу. Тому що всі народи братніх республік і областей є вірними синами однієї матері, любимої багатонаціональної могутньої соціалістичної вітчизни нашої. І у кожного народу Радянського Союзу течуть тепер молочні джерела. І кожний народ наш щедро народжує своїх богатирів, що в будьяку хвилину можуть палицю, кинуту в нас ворогом, піймати нальоту і з новою силою відкинути її назад.

Наша непереможна Червона Армія вся складається з чудобогатирів, і горе ворогові, який задумав би напастися на нас.

В епосі вірменському халіф, здершись на верблюда, жаліється Цовінар-Ханум на те, що озброєнням його родичів, вогненним градом, знищене все його військо. Треба сказати, що халіфи ХХ сторіччя в подібних випадках також жаліються гіркими слізьми, при чому провину за свою поразку складають на природу.

Японська воячина причину своєї поразки на озері Хасан приписала дощику. Тов. Мехліс на XVIII з'їзді ВКП(б) добре висміяв негідну вигадку ворогів. „Залишатися на радянській території їй, дійсно, перешкодив дощ, тільки олив'яний, викликаний „ворошиловськими випалами“, себто, скажемо від себе, в даному разі

японська воячина не більше не менше як сіла на верблюда. Всі ці образи і порівняння з Давида Сасунського, що самі напрошуються, коли ми говоримо про наш час героїчний, свідчать про те, що епос вірменський глибоко входить у свідомість народів і що він (епос), безперечно, потрібний всім нам для взаємного збагачення, для зростання, для вироблення чистоти прагнень і любові до пригноблених, які (прагнення) закладені ще в найдавнішому міфі про Прометея.

Український народ любить вірменських богатирів; та сила, що по жилочках переливається в Давиді Сасунському, особливо зрозуміла і близька йому. Україна, що стоїть на заставі західних кордонів Радянського Союзу, міцно держить наготові палицю богатирську, і їй якраз зараз до вподоби і темперамент Давида, і тактика Мгера-старшого.

(Промовець далі промовляє вірменською мовою).

— Ні, — Мгер відповів:
Предки мої такий мені заповіт лишили:
Як скоро станеш перед ворогом —
Не відкладуй битви з ним.

Українські письменники з любов'ю взялися до перекладу „Давида Сасунського“. В роботі над перекладом взяв участь поет-орденоносець Микола Бажан. Єврейською мовою окремі розділи переклав поет-орденоносець Давид Гофштейн. І молдавською — Леонід Корнфельд.

Безсмертний твір вірменського народу перекласти в такий короткий час, звичайно, важко було б без братньої допомоги. І тут я складаю подяку Спілці радянських письменників Вірменії за те, що вони на допомогу спеціально до Києва відрядили нам відомого вірменського поета Согомона Таронци. Від щирого серця дякуємо йому за це, а самій Спілці письменників — честь, пошана.

В четверті роковини стахановського богатирського руху, в теплі місяці відкриття Всесоюзної сільськогосподарської виставки, в дні, що збігаються між собою, ювілеїв Лермонтова, Михайла Коцюбинського і Ованеса Ованісяна — ювілей Давида Сасунського такий своєчасний зараз, радісний і приємний.

Мгер-молодший виходить із добровільного ув'язнення, із скелі, із печери. Бо пшениця тепер у нас далеко вже не та, що була раніш. І нам, українцям, особливо

приємно те, що колгоспи Вірменської СРР провели внутрісортове схрещування пшениці, запропоноване саме академіком Лисенком, і що у Вірменії сорт пшениці „Українка“ на почесному місці.

В цьому теж належить і слава Давидові, що викорчовував колись ліс для дорідної пшениці. В листі молодих вірменських поетів до товариша Сталіна сказано, що „цей Давид—ось він же і є народ наш, полум'яний, безсмертний“. Нехай же гримить слава Давида на весь світ, як зараз, так і в усі віки, наступні після нас!

Дозвольте закінчити мені свій виступ віршами Согомона Торонци, в перекладі Новицького:

А слава прийде у палац і в хату,
І в села всі, і в наші всі міста,
Про нього пісня вічна і багата
Дзвенітиме, як арфа золота.

НА ВІДКРИТТІ ПАМ'ЯТНИКА Т. ШЕВЧЕНКУ В КИЄВІ

Товариші! Святкуємо торжество. Святкуємо день відтворення поета в бронзі. Пам'ятник Шевченку споруджаєм—пам'ятник, що є виявом всенародної любові до Тараса.

Щасливий народ, який породив такого великого сина. Він бо тепер за нього має: гордість, радість. І цю радість бачим ми сьогодні тут. І цю радість відчуває вся країна—подвійну гордість: за поета і за славу перемогу радянської влади.

Вірний син українського народу, великий поет—революціонер-демократ Тарас Григорович Шевченко все своє життя віддав на боротьбу проти самодержавства:—за щастя людей, за розкріпачення людей, за волю. І за це ж самодержавство помстилося на ньому люто: як на живому—заславши його на 10 років у пустиню, так і на мертвому—не дозволяючи розповсюджувати поетових творів, а тим більше, не дозволяючи увічнювати образ Шевченка в монументах.

І тільки дякуючи Великій пролетарській революції слово Шевченка дістало змогу зазвучати перед усім народом широко і вільно, очистилось від перекручення націоналістичного, від бруду. І образ поета—в камені, у бронзі—навіки-вічні нерушимо на п'єдесталах став:—як по містах, так і по селах та на заводах.

Радій, червоний Києве! Сьогодні у самому твоєму серці, в центрі міста стародавнього, постав у грандіознім монументі найбільший патріот своєї батьківщини—Тарас Шевченко. І те, що він постав, говорить ще раз про могутність нашу й непереможність, говорить про глибоке шанування і використання чудесної спадщини нашої, про яку піклується комуністична партія, про яку піклується вождь усіх народів Йосиф Віссаріонович Сталін.

Яка прекрасна ідея—поставити пам'ятник поетові саме тут в саду. Ось перед нами університет, в якому колись через жандармську опіку вішателя-царя так і не довелося Шевченкові малюванню навчати молоде покоління. Тепер—у цьому нашому радянському університеті—Шевченко, як бажаний і званий, як батько, як учитель на лекціях. І молоде радянське покоління смаки свої виховує на творах поета, і вчиться любити свою батьківщину й ненавидіти ворогів.

Ось навпроти університету—картинні галереї. Колись Шевченко, як маляр, мріяв був подати у своїх картинах „Живописну Україну“. О, який би він радий був тепер, коли б поглянув на нашу прекрасну Україну, що в картинах галерей цих відсвічує: і стахановці, і героїство прикордонників, і шахти, і багатство колгоспів та заводів.

Ось по праву руку від Шевченка—Наркомос. Колись Шевченко доклав багато сил, щоб видати букваря, одного-однісінького букваря для народу. О, Тарасе! У нас тепер на вільній, оновленій землі для однієї тільки України на цей навчальний рік потрібно було дати 60 мільйонів підручників. 60 мільйонів!

І, нарешті, по ліву руку від Шевченка—вулиця Максима Горького—найбільшого нашого пролетарського письменника, який особливо цінував генія української землі і в своїх відомих лекціях на Капрі сказав, що Шевченко—перший і воістину народний поет.

Слухай же, наш перший і воістину народний поете. Твоє революційне, твоє пророчє слово—про сім'ю вольну й нову—справдилося. Ось вона, сім'я та, що тебе сьогодні зустрічає. Дійсно вольна й дійсно нова. Сталінською дружбою народів позначена, славою успіхів повита. І про тебе в своїх піснях і російський поет співає, і казахський, і білоруський, і єврейський, і молдавський, і грузинський. І кожен тебе вважає близьким, і кожен тебе вважає рідним. І в переклику колгоспників грузинських з українськими—ти так само, поруч із Пушкіним і Руставелі,—звучиш, як рідний, як близький, однаково всім народам зрозумілий.

Слухай же, наш перший і воістину народний поете. Ти відкрив нам долю Катерини, ти вірив, що жінка буде розкріпачена колись, що жінка доб'ється прав людських, законних. Ось вона прийшла на свято сьогодні до тебе—наша жінка нова, радянська. Ось дальні родички твоєї

Катерини. Але—чи ти ж пізнаєш їх? Твої ж бо Катерини давно вже на трактора охоче пересіли, твої ж Катерини—давно вже на літаках під небом мчать, перед ведуть у академіях, на відповідальній роботі в наркоматах.

Слухай, наш улюблений поете! Ти мріяв колись про матір молоду з своїм дитячком малим. Ти любив дітей і ніколи не забував про них. Ти, навіть будши в далекій неволі, в Кос-Аралі, весь час душею сумував за дітьми: може й мене, ненароком, діточки згадають.

О, Тарасе, ця твоя мрія про рай земний, в якому б щасливими були діти, здійснилась!

Сонце Сталінської Конституції щедро лє своє проміння тепле на материнство і дітей. Ось вони—матері, і діти, учні—сьогодні теж прийшли до тебе. Вони високу честь тобі, Тарасе, разом з іншими приносять: за слово прозорливе, пророче.

А в цей же час у буржуазних країнах нечувано жорстока розправа йде над мирним населенням і над жінками й дітьми. В країнах тих всі цінності нищать, культурні надбаня плюндрують, всю спадщину народу викидають. Звірі, вандали, недолюди—вони б раді були і нас як-небудь, хоча б краєчком укусити.

Але славна й непереможна Червона Армія наша кріпко охороняє кордони єдиної в світі чудесної, многонаціональної батьківщини. Хай чують вороги, що ми—залізні. Роздаavimo, роздушим того, хто посягне на нас. Пам'ятник Тарасові Шевченку, який ми відкриваємо сьогодні в столиці Радянської України, в Києві,—це і є великий доказ нашої незламної могутності, це є великий доказ нашого всесвітнього звучання, нашої ваги в усьому світі. Так! Ми вибороли щастя для людей, ми встановили сталінську дружбу народів, ми—сильні. Бо ми бережемо і шануємо свою чудесну спадщину, за яку піклується комуністична партія і вождь її, вождь усіх народів—Йосиф Віссаріонович Сталін!

ВІДКРИТТЯ КУРСІВ-КОНФЕРЕНЦІЇ МОЛОДИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Товариші! Материнство лежить в основі творчості письменника, а саме: зародження образу, виношування твору й, нарешті, народження його. Але це материнство було б сліпе, неповне, коли б ми, крім вирощування літературних дітей своїх, та не дбали б іще за продовження самого письменницького роду нашого. Буржуазні країни, власне, ісповідують тільки перше: кожен письменник у них творить індивідуально, відірвано від народу, сам по собі.

А у нас цілком навпаки. В Радянському Союзі індивідуальна творчість письменників, поперше, об'єднана під одним куполом спілки, — куполом, який колонами своїми стоїть на ґрунті творчості народної. А раз так, то, значить, глибоко-свідома є творчість наша, перевірена на масах; і подруге, — ця ж саме творчість і диктує нам постійно турбуватись за вирощування нових кадрів письменницьких. І коли ці кадри появляються, — повірте, — велика радість проймає спілку, як також і всю громадськість нашу. Бо ж ми присутні таким чином при моменті передавання через вас, наймолодших — свого досвіду наступним майбутнім поколінням.

Але чи не є це перебільшенням? І чи можна ж цей досвід передати за такий короткий час, як наші курси?

Досвід, товариші, тим він і зветься досвід, що завжди носить у собі характер переконливості, синтезу. (Звідки ж і українське слово *досвідчення*, що означає по-російському — *убеждение*). І який би не був вправний майстер чи учитель, але коли він перед слухачами своїми та буде говорити непереконливо, стане дошукуватись самої ще доцільності якогось даного питання, або ж коли він, кожен раз починаючи з абетки, робитиме сотні

догадок, тисячі припущень, і сам мучитиметься без краю й без кінця,—це вже аніяк не буде досвідом. Ні, досвід дається в продуманому, конденсованому вигляді, причім: його дається рівно стільки, скільки це потрібно буде молодим для того, щоб далі вони вже самі могли продовжувати роботу.

Отже, чи треба нам тут з вами та починати з абетки? Ні, абсолютно ні, бо ви вже не учні. Так, може, тоді треба „розтектися мислю по дереву“, розпливаючись у сотнях припущень, у тисячах догадок? Ні, і цього теж не слід нам робити, бо курси ж наші це не є експериментальна студія.

Товариші! Споміж усіх сьогочасних наймолодших письменників всієї України вас Спілка радянських письменників одібрала як найталановитіших, як найкращих. А як найталановитіші й найкращі, ви й самі, певно, добре собі можете уяснити, що курси оці, влаштовані для вас,—це є тільки поштовх, зрушення, набирання сил нових для дальшої роботи. Бо готового письменника зробити з вас—аніякі курси не можуть, не можуть вам дати гарантії на це. Та й такої школи, власне ж, ніде нема в світі.

Президія Спілки радянських письменників для того, щоб скерувати вашу творчість молоду на правильну путь, запросила на курси найвидатніші літературознавчі сили Москви, Києва, Харкова. Не пропускайте ж ви ні одного слова з того, що тут будуть перед вами говорити! Кожне бо слово митців—творче, як той повний оріх, який аж кожушком всередині кругом узявся від продуманої своєї дозрілості.

Президія Спілки радянських письменників для того, щоб освіжити вас і ввести в курс столичного творчого життя, накреслила в плані занять одвідання майстерень художників, режисерів, одвідання театрів та музеїв. Глядіть же, використовуйте кожну хвилину на те, щоб од цих бесід і вистав та могли ви, врешті, зрозуміти, а як же розкривається отой оріх мистецтва—чи киданням його об підлогу, а чи ножем одгостреним, ставим? І що, власне, потрібно для того, щоб мати право називатись літературною зміною?

Постанова бюро ЦК ВЛКСМ та Президії Спілки радянських письменників про роботу з молодими письменниками від 9 липня 1939 р. зараз саме й наголошує на потребі високої ідейної якості творчості літературної

зміни. Так! Ідейна якість—це найголовніше. Але де її знайти? Як її осягнути?

Нещодавно на критичній нараді в Москві письменники в питанні про цю ж саму якість різко розкололись на два діаметрально-протилежних табори: одні казали, що якість полягає у витончених словесних виразах або, інакше кажучи, в „гімнастиці слова“, а другі,—що вона лежить в глибині життєвої правди. Всім нам тут, товариші, зрозуміло, що тільки остання точка зору і є єдино-правильною, правильною і живою. Життєва бо правда є запорука зростання всієї культури нашої. В. І. Ленін в своїй роботі „Краще менше, та краще“, говорячи про те, що робітники наші ще недосить освічені були (в 1923 році) для того, щоб побудувати нам новий радянський апарат, пише: „А для цього необхідна саме культура. Тут нічого не можна поробити нахрапом, спритністю або енергією, або хоч би якою кращою людською якістю взагалі“.

Отже, не якість взагалі, а культура, товариші, і ще раз культура. Отже, не „гімнастика слова“, а насамперед засвоєння науки Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна, засвоєння величезного надбання людських знань усіх попередніх поколінь. Оце ж і є той ніж одгострений, сталевий, за допомогою якого середину, зерно оріха повсякчас можна для себе доставати. А для цього потрібне пильне око синтезуюче, око письменника. А для цього потрібна неослабна енергія, скупченість і воля. О. М. Горький на Першому пленумі Правління Спілки радянських письменників сказав: „Необхідно, щоб молодь розуміла значення літературної праці“. Це золоті слова! Бо без такої щоденної роботи, без постійної роботи над самим собою не можна навіть і думати про зіходження на творчі Ельбруси.

А в нас часто ще попадаються такі початківці, що першим чином хапаються до легкого хліба і жодної справи собі не здають, чого ж, власне, пішли вони до літератури. Ось В. Ц. із Бахмача пише до мене, що ніяк він, мовляв, не може підібрати теми для своїх віршів. А І. Ж. із Шевченківського району на Харківщині звертається до мене з такою ось просьбою: „Може ви мені дасте якінебудь настроєння“. І це в той час, коли бурхливе життя наше щодня дає письменникові нові теми—тільки бери їх, бери, підхоплюй, опрацьовуй по-живому. Крім цих недоречних запитань про брак, недохват тем та про

„настроєнія“ мене ще дивує тут ота мовна мішанина, оте надбале ставлення до мови української. Якби ці початківці були самі з собою чесні й послідовні, то вони б твердо держали в голові те, що рідна мова, оволодіння нею на першому плані стоїть і в постанові ЦК ВЛКСМ та Президії Спілки радянських письменників. Та й як же, справді, можна, не оволодівши мовою, творить літературу? Це все одно, якби, не розуміючись у композиції, у фарбах і кольорових гамах, та взяти б палітру в руки й почати малювати. Не прожила б та мазанина й десяти хвилин у світі. А от картини славетного українського художника Мурашка, що тут же, в залі нашої Спілки розвішані по стінах, живуть уже який час,—та й житимуть і далі вічно. До речі, ця виставка картин Мурашка немов би сама нам підказує, що молоді письменники, крім літератури, повинні ще добре бути ознайомленими і з творами малярськими. А з вікна нашої зали видно сад, де стоять древні Золоті Ворота. Теж і вони нам нагадують про те, що молодим досконало треба знати й історію своєї батьківщини,—тієї батьківщини, яка гримить зараз славою своєю на весь світ і буде гриміти, і буде!

Отже, до роботи! Від імені Президії Спілки радянських письменників України курси молодих письменників оголошую відкритими. Від імені Президії Спілки, від імені всіх товаришів моїх письменників, як і сам від себе, я бажаю всім вам успіху в роботі і настрою прекрасного і обстановки дружньої! Вітаю тут тих академіків, професорів-літературознавців, які на наше запрошення спеціально прибули до Києва для роботи з вами! Вітаю й вас із тим відбором, про який я вже говорив, що ви з усіх наймолодших—найталановитіші й найкращі! Вам треба буде виправдати цей відбір, і в жодному разі не губити голови і не бути зарозумілими.

А прикладом в роботі хай вам стануть: і Пушкін, і Шевченко, і Леся Українка, і М. Островський, і М. Коцюбинський, і Маяковський. Як також і ще багато інших. Але найголовнішим прикладом хай буде вам той, до святкування дня шестидесятиріччя якого готуємось усі ми зараз. Він невсипною працею своєю і волею, і розумінням душі людської поставив нашу країну на такі висоти поміж усіма народами світу, на яких вона ніколи ще не стояла. І процвітають в нашій країні наука і мистецтво.

Література в ній дістала таке почесне місце, якого не діставала ще досі ніде. І сам письменник одержав у нас горде звання „інженера людських душ“. Це з такою теплотою про всіх нас сказав улюблений вождь комуністичної партії, вождь світового пролетаріату, батько всіх народів товариш Сталін. Слава ж товаришеві Сталіну, слава навіки!

СИЛА „КОБЗАРЯ“

(Доповідь на ювілейній сесії)

Народи Радянського Союзу відзначають сьогодні сто років з того часу, як вийшов у світ „Кобзар“ — ця невеличка щодо розміру та кількості речей книжка, зате ж внутрішнім змістом своїм без краю величезна.

Книги, як і взагалі всі твори людського духу, не однакову мають долю. Одні з них, мов той листочок, що упав з верби на воду: покрутився, покрутився, і от вже його нема. Це твори естетів і всякого роду пустоцвітів літературних. Другі ж — неначе тая водорость бліда, що намагається потужний хід спинити річки: пальці її завше слизькі, витягнуті за водою. Це твори надмірних чистьох, святош і містиків непоправних, які, відставши від життя, мають одначе, гордий намір величний хід історії спинити. Та дарма! Їхні наміри самий тільки сміх у народі викликають, сміх та жалість. І от, нарешті, є ще один рід творів у житті. Вони (твори) немов та брила, немов шмат скелі кам'яної, що високо, напіввідколотою, над річкою висить і думку свою мовчки передумує над шумом. Вітри з усіх країн несуть їй вісті, що і там, де вони були оце допіру, таке ж нерівне річки дно і що глибокі води теж і там тривожило піняться, ридують, аж захлинаються від перепон. І брила слухає вітрів, сама ж вдивляється у піняву, у бризк і шум, що під ногами, намагаючись угадати: де ж то є найглибша та вибоїна підводна, щоб кинутись туди і цим бо вирівняти дно, а річці новий вже напрям дати? І раптом брила, від скелі одколовшись, падає униз! І криком кричать тут береги кругом, що з несподіванки від страху затрусилась! І з дна протест старого водяним стовпом підскочив... Але протест цей ні до чого, він безсилий: річка ж бо, розлившись, розбившись на

дельти, пішла текти другим шляхом, і вже новіі береги, нові простори закликають вперед її, весь час приваблюючи квітами запашними та травами зеленими...

Цей образ брили кам'яної я і хочу прикласти до появи „Кобзаря“ в літературі. Ах, сила названої книжки така була велика! Щирий, народний, правдивий тон її — такий неподібний на інших! А кругом ще стільки було тієї водорості в літературі та пустоцвіту, які уперто тримались за старе, гниле життя і мертве! То ж не дивно, що й сама поява „Кобзаря“ для багатьох тоді сприйнята була буквально як обвал. Не обійшлося й без висміювань, без галасу, без крику. Та, не дивлячись на крик цей і галас, невеличка книжка під назвою „Кобзар“ своєю появою грандіозне зрушення зробила в літературі. І література лицем своїм рішуче повернулась у бік народу, до берегів реального життя, і зокрема — література українська. І в ній засяяло нове ім'я, досі ще нікому невідоме, незламне і здорове, як тая брила кам'яна, ім'я величне і водночас просте — Тарас Шевченко.

Що ж стало обумовленням такого грандіозного зрушення в літературі? І чи в спроможі була та брила кам'яна напівводколотою та ще якогось півсторіччя не обриваючись висіти у повітрі? Тут, звичайно, можна було б відповісти в такому роді: що ось, мовляв, тоді ж саме ідеї нові в життя прийшли, що погляди людей кардинально стали одмінні від поглядів поколінь попередніх і т. д. і т. ін. Але така відповідь нічого нам не допоможе, а тільки ще більше справу ускладнить, бо обумовлення ж лежить цілком у іншому.

„Історія ВКП(б)“ ясно каже:

„...Ключ до вивчення законів історії суспільства треба шукати не в головах людей, не в поглядах і ідеях суспільства, а в способі виробництва, що його практикує суспільство, в кожний даний історичний період, — в економіці суспільства“ (глава IV). Який же був хід економічного розвитку тодішньої царської Росії? Який був спосіб виробництва? „Історія ВКП(б)“ на самім своїм початку ось як їх характеризує: „За кріпосного ладу не могла по-справжньому розвиватися промисловість. Підневільна кріпосна праця давала низьку продуктивність праці в сільському господарстві. Весь хід економічного розвитку штовхав до знищення кріпосного

права". — Ось обумовлення грандіозного зрушення літератури! Ось відповідь на те, чи мусив статися обвал, чи ні? Чи мусив той обвал старе річище загатити? Бо (повторимо ще раз): „Весь хід економічного розвитку штовхав до знищення кріпосного права“.

Зрозуміло, що це штовхання не могло не відбитися першим в такій чутливій галузі творчої діяльності людини, як література. Якщо, скажем, не одвертим виступом революційним, то принаймні нагадуванням або ж непомітним розкриттям того, що старий лад давно вже розкладається й недобре пахне. Таких нагадувань сповнена була література — як російська, так і літератури народів, що населяли царську Росію, протягом перших десятиріч ХІХ віку.

В 1818 р. в Харкові Гулак-Артемівський видрукував байку „Пан та собака“, яка починалася такими хмурими рядками:

На землю злізла ніч... ніде ані шиширхне.
Хіба подекуди крізь сон щонебудь пирхне.

Хмурість ця, може, декому й не дуже подобалась, але ж вона була правдива. Дійсно, ніч зайшла була тоді на всім просторі Росії! І ця ніч, як бачимо далі, тягнулась довго-довго! У нещасних кріпаків, яких безжально мучили пани, не раз виривався крик, благання, як у того Рябка з байки: „За що знущаєтесь?“ Але благання ці приглушувались новими ударами, новими мордуваннями. І от у кріпаків почала тоді поволі прокидатися свідомість, гідність себе, як людини, і вони замість благань — в душі своїй поклали твердо не покорятися панам:

Той дурень, хто дурним іде панам служити.

Та не так було це легко з панами розквитатись. Всі ті заколоти й повстання жорстоко придушувались військом, і ночі аракчеївській, здавалося, не буде кінця-краю. А пани, гуляючи, казилися із жиру, пани з нудьги сперечались між собою за дрібницю, як Іван Іванович з Іваном Никифоровичем в повісті Гоголя. „Скучно на цім світі, панове!“ — вигукував нам правдивий письменник, і Белінський, розбираючи його повісті, з якимось особливим підкресленням на слові „життя“, заявив: „І такі ось усі його повісті: спочатку смішно, потім сумно. І таке ж і життя наше: спочатку смішно, потім сумно“. Про те, що життя наше сумне, й про те, що

російську дійсність панська скука роз'їдає, сказав був, приблизно, років за десять перед вигуком Гоголя Олександр Пушкін. „Мне скучно, бес“, — каже Фауст Мефістофелю в „Сцене из Фауста“. А Мефістофель резонно його втішає:

Что делать, Фауст?
Таков вам положен предел,
Его ж никто не преступает.
Вся тварь разумная скучает:
Иной от лени, тот от дел:
Кто верит, кто утратил веру;
Тот насладиться не успел,
Тот насладился через меру,
И всяк зевает да живет —
И всех вас гроб, зевая, ждет,
Зевай и ты.

Фауст

Сухая шутка!
Найди мне способ как-нибудь
Рассеяться.

Цього пушкінського Фауста Віссаріон Белінський назвав „гулякою, якому вже нічого в горло не йде“. Візьмім, товариші, на увагу те, що сцену цю було написано в 1825 році, в тім страшнім році, коли царизм — лютий, ненажерний — схопив у свої лабеті звірячі провісників свободи — декабристів. Отже, в цей рік царизм, висловлюючись словами Пушкіна, дійсно таки вже був „насладился через меру“ і, позіхаючи, шукав собі нового способу розважитись якнебудь. Але як саме розважитись? І чим? Аджеж результатом підневільної кріпосної праці була низька продуктивність праці в сільському господарстві. Не могла також розвиватись по-справжньому й промисловість. Бо цьому заважав кріпацький лад, якого царизм аж ніяк не хотів руйнувати, навпаки — оберігав його. І оберігав так, що навіть по два рази вішав одну й ту ж людину, як це було з Рилєєвим. Ця суперечність, звичайно, зараз же позначилась і на літературі. Письменники поділились: одні з них кликали громаду назад, в допетровську Русь, „додому“ (що пізніше у вірші своїм „Возврат“ сформулював одверто один з основоположників слов'янофільства Костянтин Аксаков); а другі, як наприклад, Лермонтов, — навпаки, бойовий клич проголосили, — „потрібно діяти“ (вірш 1830 р.). Цей клич (тільки що в іншій формі)

звучав і в Белінського, який, побачивши, куди його могла завести абсолютна ідея Гегеля, потроху вже починав звільнятися від неї, про що він і сам потім писав: „Я маю особливо важливі причини злоститися на Гегеля, бо почуваю, що був вірним йому (у відчуженні), мрячись з „російською дійсністю“. Цей клич повторив згодом і молодий Герцен, що познайомив Белінського з матеріалізмом Феєрбаха. Але як же це воно так виходило, що Росія з слабо розвиненою промисловістю та вже починала тоді оформляти власну думку свою філософську? На це ми можемо знайти відповідь у Енгельса, який каже, що „країни економічно відсталі можуть грати в філософії керуючу роль: Франція у XVIII віці по відношенню до Англії, на філософію якої французи опирались, а потім Німеччина по відношенню до перших двох“¹. Яку саме боротьбу і проти кого мав на оці Лермонтов, це яскраво видно з його вірша 1830 року „Предсказание“, що починався такими рядками:

Настанет год...
Когда царей корона упадет.

Вірш цей, зрозуміло, не міг бути надрукований в рік його написання, але ж нам важливо тут підкреслити те, що він в собі, як в зливку золота, вмістив усі найкращі думи передових людей того часу. Ці передові люди не боялися часом аж надто прозорі натяки робити й на царя самого.

Ось Микола Маркович в своїх „Українських мелодіях“ (1831 року), малюючи картину того, як вночі з кладовища прийдуть в козацькі житла козаки, буквально говорить таке:

Лица синие от муки,
Шей под петель,
И оторванные руки
Принесут с собой,
Груды, язвами покрыты,
Кости, пыткой перебиты,
Цепи по ногам:
Придут, загремят цепями,
И голодными устами
Что-то скажут нам.

Що саме вони могли сказати своїми голодними устами — про це нетрудно було догадатись. Царизм ще

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Письма, ст. 384, Соцэкгиз, 1931.

більше підозрілим став. Царизм і далі продовжував шукать собі розваг жорстоких.

В 1835 році рукою польського шляхтича він убив народного протестанта проти кріпацтва, борця за правду і свободу — Устима Кармелюка. В 1837 р. підлою підсланою рукою безжально вбив він сонце російської поезії Олександра Пушкіна. У цім же році, замисливши лихе на гордого хороброго Шаміля, звірячими кігтями своїми вхопив він Аварію на Північному Кавказі. А в наступному 1838 р. в солдатській лікарні—самотнім, від сухот примусив він умирати поета Полежаєва...

Мов у безодню падали борці за щастя людей, а вона все нових жертв вимагала та нових. Недарма ж мислитель Чаадаєв назвав Росію „бездонним проваллям“! І недарма письменники в той час так часто зупинялися на образі бурі, на образі безодні морської, перемогти яку можна було, тільки назавжди попрощавшись із обивательським гнилим спокоєм.

— Прощай, мій покою, пускаюсь у море! — заявляє Євген Гребінка в своїм відомім вірші „Човен“.

Будет буря: мы поспорим
И помужествуем с ней —

заявляє у вірші „Пловец“ Язиков. І навіть такий кроткий поет, як Олексій Кольцов, образ „тучи-бури мимо-летней“ з настирливістю розробляти починає у вірші „Лес“, присвяченім пам'яті Пушкіна. Він у нім, звертаючись під виглядом лісу до народу, з якимось, сказати б, викликом чи підбуренням, з підказуванням того, що давно вже „потрібно діяти“, запитує:

Где ж теперь твоя
Мочь зеленая?

І от в цей час, коли всім приходилось жити в атмосфері тучі-бури, в час, коли горе люте ходило по хатах, вийшла в світ маленька книжка Тараса Шевченка „Кобзар“. І в цій книжці першим словом сказано було:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

І царський уряд з дворянами зразу ж наставив своє вухо, зразу ж настороживсь. Лихо? Смерть покритки Катерини? Чи цього ж ми від поета ждали? От коли

пише Бенедіктов вірша „Смерть рози“ — це ми розуміємо, що, дійсно, поет передає трагедію:

А плачущий ангел стоял безутешный
над старым кустом.

А те, що в ополонку кинулась якась там проста дівчина Катерина, ну, де ж тут трагедія, панове міністри? — А Шевченко в „Кобзарі“, звертаючись до дум своїх, продовжує далі:

Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?

І тут же ще раз, втретє:

Бо вас лихо на світ, на сміх породило.

Як це, справді, непохоже було на ті недоладні белькотання тодішніх рифмовщиків, сухих естетів і різного роду чиновників од літератури! Взяти тут хоча б того самого автора вірша „Смерть рози“, який призначення поета бачив у тім, щоб „расточать бесплодные мечты“, а самому співцеві земному радив він пісням неба навчитись. Як це непохоже було на ті соціально-вихолощені твори, що появилися були перед самим сороковим роком! „Жизнь в мечте“ — повість К. Аксакова; „Мечты и были“ — М. Маркова; „Искатель сильных ощущений“ — П. Каменського; і багато ще інших. Уже самі назви їх говорять за те, що автори цих творів аніяк не збираються підкопуватись під царський лад і що вони на людей дивляться казенними лояльними очима. А тут же в „Кобзарі“ — цілком протилежне! Шевченко на людину проповідує дивитися „душею“. Та й сам він так уже надивився в житті того горя багато, що самий лише стогін з душі його виривається, стогін! І треба сказати: Шевченко в цім відношенні не був самотним, були в нього й побратими. Азербайджанський письменник Мірза Фаталі Ахундов у своїм плачі „На смерть Пушкіна“ каже: „Кавказ відповідає на піснотвори твої стогоном“... Ним же сповнений відомий твір Хачатура Абовяна „Рани Вірменії“. Ним же сповнена лірика грузинського поета Ніколоза Бараташвілі. Щоправда, іноді стогін цей у декого переходив у придушений крик глухий, а саме — тоді, як після лютих катувань та переслідувань царя в імперії на деякий час наставала моторошна тиша.

Влучно це передав у своєму вірші „Гулянка“ Амвросій Метлинський:

Ні, крик то ще не крик, який учує ухо,
І до якого мир привик.
От то страшніший крик, як тихо, глухо,
Замокв язик, бо в серці крик...

Правду сказав Метлинський. Але ж це не стосується Шевченка. Бо Шевченко не з тих був, щоб крик носити в серці. Навпаки, не криючись, одверто, повним голосом своїм, просто царю в вічі кидав він свій грізний запит:

Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти?

Зрозуміло, що така книжка, яка посміла на першій місці поставити горе народне, поставити запит на соціальну неправду, — не могла бути непоміченою царизмом. І чорна згряя поміщиків з царем на чолі, треба їм віддати справедливість, зразу ж помітила її, але помітила по-своєму. Що таке! — загаласувала вона. — Хтось сміє про страждання народу говорити? Не розуміємо, не розуміємо його, та й годі! Такий, принаймні, був зміст казенної рецензії, що появилася в журналі „Сын отечества“. Рецензент, всю українську поезію зараховуючи до штучної, назвав її „шалостью и прихотью“. Він висміював і самого Шевченка різними прикладами непідходящими, але в кінці все таки сказав, що у Шевченка, безперечно, є душа, є почуття і що його російські вірші, певно, могли б прибавити частку хорошого в „настоящу російську поезію“. Іншими словами: рецензент і вся та згряя, від імені якої він писав, добре зрозуміли, що сказав Шевченко, добре зрозуміли вони й саму мову українську, а, отже, умисне від неї спиною одвертались і верещали: „Не понимаем“.

Та й як міг інакше зустріти „Кобзаря“ царизм, коли Шевченко свої думи посилав не на небо, як Бенедіктов, а між люди: посилав їх не безплотно в хмарах гуляти, а діяти, і саме діяти в Україні, в тій Україні, яку царизм не визнавав і визнавати не хотів її! У тьмі народ тримати, тримати його в безпросвітній темряві — це було найголовнішим завданням царизму. А тут раптом у „Кобзарі“ Шевченко, всупереч цареві, дерзко суспільну думку бентежити береться:

Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти?

Отже, в той час, як у творах казенних тодішніх жалюгідних писак життя змальовувалось, як тільки „мрії“, — Шевченко в „Кобзарі“ казав, що він бачив „пекло“ на сім світі. В той час, як естети, гріючись коло графинь та княгинь, шукали собі „сильных ощущений“, — Шевченко долю Катерини безщасної розкрив нам з сльозами на очах. Там — розтринькування мрій безплідних, а тут — „Не втирайте ж мої сльози, нехай собі ллються“. Тобто: у противагу всім тим письменникам, які, примирившись з гнусною російською дійсністю, тікали від реального життя, від самої дійсності, від правди, — Шевченко не тільки не тікав від життя, від дійсності, а навпаки, в саму глибину її, на саме дно спускався, але ж дійсність цю не міг він був визнати за правильну, не міг з нею примиритись.

Що ж давало право Шевченкові саме таким тоном з царизмом розмовляти? В чім сила маленької книжки, що зветься „Кобзар“? Чим її можна пояснити?

Та, насамперед, тим, що Шевченко, який до недавнього сам був кріпаком і сам добре знав, яка є на смак „гірка“ знедоленого люду, не міг відділяти поезії від життя, а, навпаки, брав їх у нерозривній взаємодії. Цю взаємодію схоплював він гострим оком своїм поетичним так мітко й безпомильно, немов би перед ним увесь час побільшуюче скло стояло, а він би у теє скло дивився. Не забуваймо, товариші, що за рік до виходу в світ „Кобзаря“ оформилась в науці клітинна теорія, творцем якої був асистент в Берлінській лабораторії Йогансена Мюллера — Теодор Шванн. А оформитись ця теорія могла тільки завдяки ахроматичним мікроскопам, які дозволяли вченим бачити речі без райдужних кольорів по краях, тобто особливо чітко і виразно. Чіткості і ясності сприймання досліджуваних речей сприяло також і швидке поширення ідеї єдності живої природи, ідеї єдності життя. Ця ідея виникла в наслідок поступового розвитку філософії, яка в свою чергу могутньо впливала на розвиток біології. Звичайно, що безпосередньо, із першоджерел, Шевченко міг і не знати про клітинну теорію, але ж вплив її, багатотворний вплив на всі галузі науки та життя він безперечно почував на всьому тому, до чого тільки приторкався своїм чуттям поетичним. Отже, висловлюючись образно, Шевченко реальну дійсність розглядав через ахроматичний мікро-

скоп. Тож не дивно, що й життя він в сто тисяч разів бачив виразніше і точніше, аніж бачили це деякі інші товариші його по праці. Говорячи в своїм „Кобзарі“ про Перебендю, якому на землі й куточка спокійного нема через те, що він все знає, через те, що він все чує,— Шевченко тим самим про себе говорив. Бо він дійсно все знав і все чув.

А тоді ж багато чого могло цікавити таку глибоку людину, як Шевченко. Повстання в Польщі (я беру за ціле десятиріччя до виходу „Кобзаря“); холерні заклоти; вигадана теорія „офіційної народності“, якою ще більше во ім'я „батюшки - царя“ душили все передове, революційне; „Філософські листи“ Чаадаєва й оголошення автора цих листів божевільним. Народ тікав спід канчука, від осоружного панування поміщика. Втікачами тоді вся земля була переповнена рідна! Досить Шевченкові було розгорнути „Киевские губернские ведомости“, щоб зразу ж з болем у серці сказати: пекло на сім світі! Ось одна виписка із № 2-го „Ведомостей“ від 12 січня 1840 року, тобто за кілька місяців до виходу в світ „Кобзаря“. В розділі „О бродягах“ читаємо: „Среди примет такие: Александр Филипов Соколов... на левой стороне верхней губы и на щеке в нижней губе шрам, 17 лет. Илья Степанов... На левой стороне носа небольшой рубец, на правой стороне между щекою и ухом, а также и на левой руке выше локтя шрамы, 40 лет“. І таке було в кожному номері „Ведомостей“. І скрізь в них, як документи, сліди нелюдських катувань, шрам на щоці, рубець на носі, шрам вище ліктя... Шевченко згодом в своїм автобіографічному листі до редакції „Народного чтения“ казав, що у нього — „українська строга муза“. Та як же вона й могла бути не строгою, коли в житті тоді таке робилось! Цим пояснити можна й те, що Шевченко у відміну від „искателей сильных ощущений“, які неодмінно жінку малювали ефемерною, подібною да ангела, неземною, — портрет обдуреної нещасної Катерини своєї дав простими, земними, реальними мазками. Так! Шевченко знав аж надто багато, і наслідком цього знання у „Кобзарі“ прийшов до нього ось який висновок:

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю.

Нехай злидні живуть три дні —
Я їх завоюю.
Завоюю змію люту
Коло свого серця...

Лютою змією коло серця Тарасового постійно була згадка про те, що мільйони кріпаків весь час іще ж тягнуть ненависне ярмо, накинута панами! Лютою змією коло серця була у нього болюча згадка про те, що рідні сестри й брати його безславно конують у неволі. Якийсь там блазень, якийсь картяр і розпутник має право проміняти рідну сестру його за собаку або ж на ланцюг її, як звіра, посадити чи убити зовсім! Що ж робити? Де подіти свої думи ці? Куди пустити їх правду шукати? В кінці першого вірша „Кобзаря“ Шевченко відповідає:

... а що робить!
Журба не допоможе,
... В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну...
... Там знайдете щирю правду,
А ще може й славу...

Власне, у Шевченка були ще рішучіші рядки:

Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине...

Але царська цензура ці рядки випустила.

Оця рішучість, оця сміливість, оце невпинне шукання правди, шляхів до визволення від рабства, до свободи відразу ж дійшли, на крилах долетіли до всіх тих сердець прямих і чесних, які ненавиділи царську російську дійсність.

З якою ніжністю обізвався в листі своїм до Шевченка старий Квітка-Основ'яненко! Це так тільки міг колись старий Державін юного Пушкіна на іспиті проречисто вітати. А Костомаров і Корсун — у Харкові на вулиці з „Кобзарем“ в руці — так зачиталися вони були, що вже ні вулиці, ні народу кругом не помічали, ні руху. Буквально — бурею війнуло на них з маленької книжки Шевченка! З якою гордістю через рік потім говорить про „Кобзаря“ Олександр Чужбинський! В своїй пісні він каже, що кобза Шевченкова „бурею лютує“. І кожен спішить до нього написати щось. І кожен спішить висловити захоплення своє „Кобзарем“

незвичайним. І тут особливо цікаво відзначити те, що в числі захоплених талантом Шевченка багато було росіян, і зокрема росіян-письменників. Не буду аналізувати всіх тих рецензій, що появилися в російській пресі майже одночасно з рецензією „Сына отечества“, скажу тільки: більшість із них — прихильна. І цікаво, що всі вони немов би доповнюють одна другу. Бо коли з них перша говорить, що ті, які розуміють українську мову, прочитають „Кобзар“ з насолодою та подякою, то друга ще й додає до цього: „думи Т. Шевченка не тільки в Україні найдуть щире серце, ласкаве слово, щиру правду і славу, а й поміж тими з росіян, яким не чужа поетична мова російської Італії“. Третя ж рецензія, авторство якої приписують Белінському, немов би даючи відповідь на чорну рецензію в „Сыне отечества“ — „Не понимаем“, — бере автора „Кобзаря“ під захист і стверджує, що „Катерина“ Шевченка написана цілком приступною зрозумілою мовою. Іще одне: майже кожен з авторів рецензій зараз же після своєї оцінки починає умовляти Шевченка писати російською мовою. Бо після Пушкіна, всупереч скептичному запитанню „мудрих“ мужів: чи є на Русі поет? один з рецензентів відповів: „а є поети“ — і вказав на Шевченка.

Ось усі ті обставини, силою яких народився геніальний співець свободи. Ось ті соки підземні, що, напоївши маленьке деревце, дали йому змогу вирости в розложисте, рідне всім, велике. Ім'я співця геніального — Тарас Шевченко, а деревце розложисте — „Кобзар“ його.

Доля книжки, як я уже сказав на початку, — доля взагалі кожного твору людського духу — не однакова. І це ми яскраво бачимо сьогодні на блискучому прикладі незвичайного поширення першої книжки Тараса Шевченка. Подумайте тільки, що всього ж у ній вісім поем, вісім творів було, а, отже, на терезах історії стопудово, тисячепудово переважила вона усі ті томища великі маленьких Гречів та Булгаріних, плюсклі драми Кукольника, кучеряві вірші князя Голіцина, — та не тільки переважила, а просто їх стерла! Хто тих Кукольників тепер читає? Та крім літературознавців, яким же й належить читати, майже ніхто! А „Кобзар“ Шевченка, який в один мент після виходу його в світ за свою силу діючу буквально був розхватаний, мільйонами рук притулений

до серця, пішов і далі діяти між люди, у життя, і от багато раз перевиданий — прийшов він сьогодні і до нас. І з нами діє він сьогодні проти наших ворогів — не згірш, як справжня найгостріша зброя!

Слід, залишений „Кобзарем“ в нашій історії, у всьому житті нашому, і зокрема в літературі — величезний. Сила цієї маленької книжки цілком вірно передана словами Чужбинського — „бурею лютує“. Буташевич-Петрашевський на допиті в III відділі казав: „Твори Шевченка розійшлись у тім краю (в Україні — П. Т.) у великій кількості й були причиною великого хвилювання умів...“ Є свідчення, що в списках розповсюджувався „Кобзар“ на Кавказі. В списках доходив він і до тюремних камер ув'язнених за царизму революціонерів. В літературі російській впливу „Кобзаря“ зазнав на собі не один письменник. Наприклад, Олексій Кольцов під впливом його навіть написав кілька поезій по-українському.

Вплив „Кобзаря“ позначився також і на творчості Некрасова, Сурікова, Дрожжина, Максима Горького. Щодо українського письменства, то тут просто таки трудно сказати: хто не зазнав на собі впливу „Кобзаря“ Шевченка? Панас Мирний у вірші своєму, що його тільки недавно опубліковано¹ говорить про ту поміч, яку він дістав від Шевченкової музи:

А як хлопець піднявсь на ноги
і знялась з голови його думка:
Що робити йому самотньому в світі,
де себе подіти?
Ти знову на поміч прийшла,
з „Кобзарем“ прилетіла до мене...
„Читай і учись!“ ти сказала...

Степан Васильченко в своїх автобіографічних записках розповідає, як він у Бахмутській тюрмі вчив грамоті осетина Олексія Хостнаєва, який через деякий час брався вже читати „Кобзаря“ Шевченка. А яке велике місце посідає „Кобзар“ Шевченка в біографіях Івана Франка, Павла Грабовського, Архипа Тесленка і багатьох сучасних радянських письменників! Теж і щодо біографії наших співців народних — кобзарів. А чи був би без „Кобзаря“ українським Баяном Микола Лисенко? Чи були б такими відомими художниками де-

¹ „Комуніст“, 28.1 — 40 р.

Бальмен, Башилов, Сластьон, якби вони не дали до „Кобзаря“ своїх ілюстрацій? І, нарешті, чи був би Номис справжнім філологом, коли б він не покористався силою нашого українського генія? „З незабутнього „Кобзаря“, — пише Номис в передмові до своїх „Приказок“ (1864 р.), — я повибирав не тільки справжні приказки, од народу ним взяті, а й вірші, що їх письменний наш люд, а деякі навіть і народ уже, вживають замість приказок“.

Тобто: пісні „Кобзаря“, які узяв Шевченко у народу, знову ж до народу й повернулись. І це нам, письменникам, як і всім творцям взагалі, повинно стати за приклад великий, за найкращий дороговказ: писати так, творити так, щоб думи твої зливалися з народними.

Сьогодні думи Шевченка є нероздільні від дум нашого народу. І тому народ так часто, так охоче в творчі його хвилини звертається до свого поета. Гуманізм Шевченка, його ставлення до людини, його постійна турбота за пригноблених — як це зараз нам співзвучно! Інтернаціональна єдність, кріплення дружби народів — як це зараз нам потрібно! А ще потрібніше нам виховання в собі любові до соціалістичної батьківщини, виховання себе в дусі комуністичному.

Наш народ в цей час переживає творчі хвилини: до Радянського Союзу приєднуються нові народи, які хочуть жити по-новому. Радянський Союз стоїть на чолі всього освіченого світу, охоче всім новим народам помагає. „Завдання нашої зовнішньої політики, — як сказав В. М. Молотов, — полягають в тому, щоб гарантувати мир між народами і безпеку нашої країни“. Отже, всім тим ворогам Радянського Союзу, які ще сіпаються до нас, які зазіхають на наші завоювання, на наше добро, ми, перефразовуючи Шевченка, можемо відповісти: сіпайсь, лютий враже, та не дуже! Ненависть до ворогів повинна бути в нас нещадна, як нещадною була вона і в Шевченка. Націоналістичним перекрученням самого Шевченка, як і недооцінці його з боку великодержавних шовіністів, в нас не може бути місця. Від Шевченка повинні ми взяти те, без чого ми, письменники, поети, дихати не можемо, а саме — і політичну поезію, що особливо нам радісно підкреслити після недавнього святкування ювілею велетня політичної поезії Володимира Маяковського; і лірику, і сатиру, і антирелігійні стріли „Кобзаря“, і багато ще чого іншого.

Цінуймо ж спадщину Шевченка! Учімося у нього! Зараз нам, ученим і письменникам, в країні Рад буквально все дано; створення сталінських премій і стипендій дає нам можливість ще вище піднятися на самі верхів'я науки та мистецтва. Сталінські премії та стипендії дають можливість радянській нашій молоді вирізати на звання справжніх майстрів своєї справи.

Нехай же славиться той, чиїм ім'ям ми посуваємо вперед науку і мистецтво, чиїм ім'ям ми дружбу кріпимо народів і відкидаємо ворогів з шляху свого, який веде нас до щасливого життя — нехай живе і славиться Йосиф Віссаріонович СТАЛІН!

ВІН ГОВОРИВ З НАРОДОМ ОДВЕРТО

Чим видатніший, чим глибший художник, — тим більше у нього виникає потреба говорити з народом одверто. Ця одвертість, як звичайно, виливається в формі щоденників або ж сповіді. Причём, в епохи, що клекотять народними повстаннями, в епохи наростаючих революцій — традиційна, спокійна форма сповіді може мінятись на форму вибухаючу, дерзку, антитрадиційну, а то й зовсім роздробляється, шматками розпадатись кругом у всіх своїх — до найменшого! — творах. Форму вибухаючу, і в деякім роді зашифровану форму сповіді ми зустрічаєм у Олександра Радіщева, який гострим лезом правдивого слова свого різко полоснув по царях та дворянах в кінці вісімнадцятого сторіччя. В його „Путешествии из Петербурга в Москву“, а також в оді „Вольность“ — він, говорячи про народ, в той же самий час говорив про себе, як про віщого провісника „блискучого дня“ свободи.

Дерзкою формою сповіді на початку двадцятого сторіччя несподівано для багатьох заговорив з масами Володимир Маяковський. І це була страшна несподіванка, — страшна для банкірів, царів і попів, страшна для збанкрутілих верховодів прогниваючої Європи. Я не про автобіографічність творів говорю тут, ні, — а саме про пильну потребу письменника завше бути готовим до звіту свого перед народом. І тому не випадково співставив я Маяковського з Радіщевим — у них, дійсно, дуже багато спільного: і ця вічна напруженість і недремність пророка; і ця звичка крокувати прямими дорогами життя, магістралями всесвіту; і ця спроможність прозирати вперед крізь туман сторіч; і цей слух тонкий, що чітко кроки майбутнього зачуває (у Радіщева: „грядет зиждитель“, у Маяковського „в терновом венце революцій грядет

шестнадцатый год“); і, нарешті, цей голос, голос трибуна, який особливо високо звучить, коли він у вияві перед народом. Останнє в данім випадку мене більш за все цікавить.

Я бачив Маяковського три-чотири рази в житті. Перший раз пам'ятаю його, як він ішов в саду в Алуці ранком літнім. Море його ждало! Але Маяковський, простуючи до моря, не переставав одверто спостерігати людей (одні випереджали його, інші йшли йому назустріч), і я з дружелюбних поворотів голови його, з розмахування рушником ясно бачив: чогось не вистачає Володимиру Володимировичу. Досить було б озватись до нього по імені і „тринадцятий апостол“ сучасності охоче б зупинився, заговорив. Море голів круг себе звик він бачити, по глибокому ходити перед людом, із масами зливатись. А курортником почувати себе Маяковському, напевне, було аж надто скучно.

Вдруге Маяковського я бачив у Харкові в театрі на виступі поета. І мене тоді дуже вразила та титанічна здатність мислити без спеціальної тиші кабінетної, мислити на очах у всіх. Творча одвертість його була воістину вражаюча. Вона базувалась на двох підвалинах: на тім, які саме струни перш усього треба зачіпати в душі народу, і на тім—яке звучання самого розкриття творчого буде слухачами усвідомлено якнайшвидше. Композиторові Генделю колись дорікали тим, що він, бачите, не захотів людам подавати насолоду тихими та солодкими звучаннями, а вигдав „новий сорт музики“ з гамором, з шумом. Ось так само й Маяковський—призначення своєї поезії бачив не в подаванні якоїсь насолоди людам, а в тім, щоб яко мога швидше розбудити маси до сприйняття майбутнього, яке на очах поета (я кажу за період „Войны и мира“) невпинно росло і наближалось. А розбудить людей можна було, дійсно, лише новим сортом музики—з громом і шумом.

Повертаючись до харківського виступу Маяковського, я хочу сказати, що виступ цей, зважаючи на його грімкотливі форми, такий, проте, був сердечний, ліричний й дохідливий, що я його сприйняв як творче розкривання, яке виходить із глибини душі, сприйняв як полум'яну сповідь поета.

Втретє я бачив Маяковського в Москві, довісно не пам'ятаю—в 1928 чи в 1929 році. Тоді виїздила до

Москви численна делегація письменників та артистів України кількістю 50 чоловіка. На одній із зустрічей письменників українських з письменниками російськими нас з ним і познайомили. Не беру сміливості на себе — на підставі короткої моєї зустрічі з ним, на підставі однієї-однісінької бесіди — давати свою власну характеристику Маяковського. Скажу лише, що він аж ніяк не видався мені якимось колючим чи щоб то, ні тим більш зарозумілим або ж непідступним. Навпаки, в ньому було багато лагідності й ніжності, але ця лагідність та ніжність були підпорядковані тому головному в душі поетовій, що ми його звемо цілеспрямованістю й цільністю. Аджеж, мозок його, як і сам він заявляв, — „веселий та розумний будівничий“.

На зустрічі письменників не обійшлося звичайно без нападок на Маяковського. Я кажу „звичайно“ тому, що нападки на нього тоді були в моді. Володимир Володимирович скося через плече спокійно слухав того, що обвинувачував його у чімсь і, коли той закінчив, він попрохав слова й почав свою одвітну промову. Це була воістину глибока й благородна промова! Чи, може, Маяковський про себе сказав щонебудь? Ні. Він говорив про те, який він зараз радий бачити й вітати в Москві літературу українську. Може, Маяковський почав, в свою чергу, нападати на того, хто обвинувачував його? Ні. Він говорив про те, що непогано було б іще тісніше з'єднатись українським письменникам з письменниками російськими. Невдовго він говорив, але ж пристрасно і з переконливістю. І закінчив свій виступ такими ось словами, що я їх пам'ятаю точно: „Для антології української поезії я зобов'язуюсь в цім році із українських поетів перекласти десять аркушів, і ніяк не менше!..“ Не у одного тоді з нас, українських поетів, серце йокнуло. У мене воно просто таки радісно затремтіло. Бо я любив і люблю Маяковського більше, аніж це деякі поверхові критики наші показати хотіли: мій „Золотий Гомін“, написаний після „Войны и мира“ — безперечливий тому доказ.

Наостанці хочу я підкреслити: мене Маяковський хвилює сьогодні ще й тим, що саме він сказав у „Войне и мире“ про колишню Західну Україну:

Вот,
приоткрыв помертвевшее око,

первая
приподымается Галиция.
В травы вкуталась ободранным боком.

Так, іменно обідраним боком. В. І. Ленін у своїй статті „О мире без анексий...“, видрукованій в 1916 році, ясно сказав: „Царизм, опираючись на поміщиків та буржуазію, повів війська грабувати і поневолювати Галичину (не кажучи вже про договір щодо дільби Туреччини та ін.)“. Царизм, після царизму Австрія, після Австрії Польща—ось хто обдирав боки у нещасної Західної України, (До речі, п'ятий рядок із наведеного мною уривка з вірша, як звучанням своїм, так і окремими словами, майже весь цілком український, і це нам хочеться підкреслити тому, що Маяковський цікавився ж українською мовою). Не раз Західна Україна проти тиранів повставала, не раз кривавим потом умивалась, поки не прийшов на допомогу Союз Радянських Республік і його Червона Армія. „Приподымается Галиция“—це пророцьке передчуття таке ж вірне, як і передчуття Радіщева щодо всієї Росії й повалення царя у ній:

Меч остр, я зрю, везде сверкает...

Меч гострий, збройне повстання проти тиранів принесло народам свободу. Цю свободу могутнім голосом своїм оспівав одним із перших Маяковський. А як би я хотів іще, щоб провісник свободи та хоча б одним оком глянув зараз на той зріст і добробут, на той розцвіт культури, який зразу ж почався в колишній Західній Україні після її визволення від польського пана!

Як би я хотів, щоб жив зараз з нами Маяковський!

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА¹

Філософ, пам'ять якого ми сьогодні відзначаємо і який залишив нам спадщину свою багатющу,—на диво, сам у житті таким був бідним, що вся його власність вміщалася в три слова: костур, торбинка і флейта. Флейта, торбинка і костур, та ще безконечний вічний шлях перед очима—ось та обстановка, серед якої найчастіше доводилось працювати Григорію Савичу Сковороді. Щоправда,—пером, чорнилом Сковорода міг писати свої твори десь, або ж у вчителя в селі, на пасіці, але ж обмірковувати їх, виношувати і на людях перевіряти—зашве упадало йому тільки в мандрівках, тільки в довгих переходах від села до села, з одного міста до другого. І коли деякі філософи, як, наприклад, Імануїл Кант, ціле життя своє просиділи в кабінеті, мовчки, і ніколи не виїздили за межі своєї округи,—то Сковорода свідомо обрав своїм кабінетом цілий світ і, співаючи на повні груди, власними ногами виходив всю Україну, Велико-росію, а ще й немалий шмат Західної Європи! Цього бо вимагала сама сутність філософії Сковороди, щоб при обмірковуванні творів його присутні були: і небо над головою, а в ньому журавлі, лелеки; і тополі, озера, ліси; і тверда земля під ногами; а головне—щоб люди при зустрічах, люди!

Ах поля, поля зелені,
Поля цвітами распещрены!—

оспіває Сковорода природу в 13-ій пісні „Саду божественных песней“. І тут же в кінці з особливою любов'ю

¹ З вступного слова на урочистому вечорі в Державному київському університеті 19.XI 1939 року.

говорить про пастуха, який уранці виганяє вівці, — тобто: неодмінно не забуває згадати він і про людину. „Чи хочеш бути задоволеним з самого себе, — запитує Сковорода в трактаті „Наркіс“, — і закохатися в самого себе? — пізнай же себе!.. Пізнати самого себе і відшукати самого себе, і знайти людину — це все одно і те ж означає“. А трохи нижче Сковорода, немов би розгнівавшись, що його невірно зрозуміли, кидає просто в вічі репліку роз'яснюючу: „Я знаю багатьох учених. Вони горді. Не хочуть і балакати з селянином“.

Тепер ясно видно, про яку саме людину постійно піклується Сковорода: про пастуха, про трудівника, про селянина. В пісні 24-ій він ще ясніше про це говорить: „А мій жребій з голяками“. Тобто: найбільш бідні верстви селян має тут на оці Сковорода, найбільш бідні прошарки трудящих.

Оце постійне бажання просторів, контурів сільської природи і неодмінної розмови з людиною пов'язує творчість Сковороди з творчістю трьох великих філософських умів XVIII віку: женецького громадянина, „апостола природи“ Жан-Жака Руссо, „американського Сократа“ Франкліна і славетного композитора Йогана Себастьяна Баха. „Суспільний договір“ першого, „Алгебра моральності“ другого, інструментальне мислення третього — безперечно мали свій вплив на Григорія Сковороду. І особливо великий вплив останнього, якого Сковорода міг чути за кордоном під час своєї подорожі. Та й сковородинське ж виявлення творчості цілком схоже з бахівським.

Подібно тому, як Йоган Себастьян Бах в основу своєї творчості клав народну пісенно-танцювальну мелодику, так і Сковорода скрізь і завше для себе шукав чистих бездонних джерел народної пісні. Як Йоган Себастьян Бах у багатьох своїх творах навмисне вносив побутові, комічні, реальні, немов би знижуючі моменти (пригадаймо хоча б крик співця в його „Страстях за Матфеєм“), так і Сковорода майже у всій своїй симфонії неодмінно вкидав побутові сценки або ж казки, байки, допіру підслухані в народі: про котів, про вісім синів, про бабу й горщика та ін. Як, нарешті, Йоган Себастьян Бах, будучи космополітом, все таки не міг не бачити тяжкої долі тодішньої розтерзаної Німеччини, і в такому, здавалось би, далекому від XVIII віку творі його, та ще з євангель-

ською назвою к „Страсті“, зумів розкрити страждання своєї батьківщини,—так і Сковорода, громадянин усього світу, в своїх трактатах, що часто носять заголовки церковнослов'янський, відбив увесь трагізм життя тодішньої України, увесь трагізм покріпаченого люду.

Стогін покріпаченого люду не давав Сковороді спокою, і він весь час, так, як і Жан-Жак Руссо та Франклін, мріяв про республіку. Але помилкою його було те, що він вірив, ніби тиранів, а також релігію, можна було усунути шляхом запровадження загальної освіти, та й тільки. Та що подієш, коли такі помилки стрічались навіть у пізніших філософів, скажімо, хоча б і в Феєрбаха. Але ж факт залишається фактом, що Сковорода до глибини душі ненавидів тиранів і на всі спроби царських сановників затягнути його в свій табір—наш філософ відповідав тими словами, якими він відповів харківському губернаторові: „Ваше превосходительство, ми з вами незнайомі!“

Часто говорять, що Сковороду трудно читати, що Сковорода в своїй мові малозрозумілий. Ті, що говорять це, викривають перед нами незнання своє, незнання такої складної епохи, як XVIII століття. Ця епоха, а особливо в Росії, була епохою великої ломки, шукань, заворушень, повстань народних. Порфіроносні кокетки, спочатку цариця Лизавета, а потім Катерина II, сидячи на троні, все робили для того, аби наука не виходила за межі, дозволені їй церквою, аби школа й мова її викладу якомога були дальші від народу. Взяти хоча б і російську мову тодішню. Яка була велика потреба в реформаторстві словесному! От-от відчувалось, прийде геній, очиститель мови! А тим часом Пушкін ще був далеко, і всі письменники російські—Тредьяковський, Державін, Ломоносов і навіть Радіщев—мусили писати мовою неусталеною, з великою домішкою французьких слів, та ще й із засміченням слов'янізмами. Щодо мови української, то тут було ще гірше. Ні в Академії, ні в установах, ні в школі—ніде її ні в яку щілинку не пропускали. Навпаки, її душили там, і самий дух її винищували й витравляли. Письменство ж українське—теж у цім відношенні не являло собою належної чистоти. І тільки село було вірним хранителем мови народної, село та найбільші прошарки міського населення.

І от у такій страшній атмосфері треба було Сковороді і думати, і писати, і проповідувати. Та ще й залишатись

високооригінальним—пристрасним, в архітектоніці простим, в звучанні складним і яскравим. І як Йогана Себастьяна Баха могли зрозуміти тільки після приходу в музику Бетховена і Вагнера, то так і Сковороду стали все більше оцінювати й розкривати після приходу в літературу Шевченка і Франка.

Але справжньої оцінки наш філософ діждався тільки після Великої Жовтневої революції. В 1918 році Володимир Ільїч Ленін підписав декрет про встановлення пам'ятників великим діячам, письменникам і філософам, а в тім числі й Сковороді разом з Радіщевим.

В зв'язку з Радіщевим Ленін у своїй роботі „Про національну гордість великоросів“ писав: „Нам найболючіше побачити й почувати, яким насильствам, гнітові і знущанням піддають нашу прекрасну батьківщину царські кати, дворяни й капіталісти. Ми пишаємось тим, що ці насильства викликали відсіч з нашого середовища, з середовища великоросів, що це середовище висунуло Радіщева...“¹ Такою самою фігурою, борцем, що давав відсіч цареві й дворянам, для Леніна був і український філософ Сковорода. Відсіч цю вороги наші всіляко намагались затушувати, виставляючи Сковороду як якогось вегетеріанця, як неробу. А Сковорода на зло їм усім—звучить аж надто ясно, звучить по-земному сильно і прекрасно! Нам відомо, як клерикали й монархісти канонізували пізніше Пушкіна, змалювавши його на іконі в образі св. Косьми з хрестом у руці,—отак само мракобіси та націоналісти різних мастей хотіли канонізувати й Сковороду, зробивши з нього святого, що стоїть на хмарах, зробивши з нього містика! А він таки, на зло їм усім,—звучить аж надто виразно, земно, і водночас у великій філософській практиці своїй, іще раз скажу—звучить і високо, і прекрасно!

І особливої виразності набувають слова Сковороди, коли він говорить про царів, тиранів. В пісні 20-ій Сковорода, звертаючись до світу, тобто до вельмож, попів, панів і підпанків, запитує грізно:

О мире! Мир безсовестный!
Надежда твоя в царях?
Мнишь, что сей брег безнаветный?
Вихрь развеет сей прах.

¹ Ленін. Вибрані твори, Київ, 1934, т. I, ст. 483—484.

Для Сковороди царі—це прах, пил, грязь, екскременти, як він в одному місці висловився ще сильніше, і цей прах—вихор по чистому полю розвіє.

Цікаво, що той же самий вихор трохи пізніше проявиться і в Радіщева в його оді „Вольность“:

Внезапу вихри возшумели,
Прервав спокійство тихих вод,
Свободы гласы так взгремели,
На вече весь течет народ,
Престол чугунный разрушает...

Отже, як Радіщев, так і Сковорода, прервавши спокій тихих вод, захитували царські престоли чугунні, і кожен по-своєму підготовляли прихід Свободи.

Про Свободу Сковорода говорив у своїх творах у різних виглядах і формах. Але найсильніше один раз виринуло було з самої душі у нього—це у відомій пісні „De Libertate“. В ній він говорить, що золото в порівнянні з Свободою—ніщо, і закінчує покликом на честь героя й батька свободи—Богдана Хмельницького.

Богдана Хмельницького, як видно з цього, Сковорода ставив дуже високо. Знав він про нього з книг писаних, а також з неписаних, з живих, а саме—від народу. Але, крім того, Сковорода, очевидно, немало передумав про „батька свободи“ ще й тоді, як їхав за кордон у Будапешт, через Львів,—тобто: приблизно тими ж самими шляхами, якими йшов на Львів, вибиваючи з України польську шляхту, й Богдан Хмельницький. До речі, за кордоном, в Угорщині, Сковорода міг чути популярний тоді після народного повстання 1703 року марш Ракоці, що дожив аж до нашого часу. Там же за кордоном в якихсь інших країнах також іще йому могла запасти в пам'ять атакуюча французька пісня: „Ça ira“, в якій є такий рядок „Хто возвишається—того понизять“ (малося на думці тут пониження аристократії і короля). Звичайно, це тільки наші припущення, не більше. Але цікаво відзначити, що сліди захоплення подібними піснями ми знаходимо в листах Сковороди. Ось, наприклад, у листі 60-ім до Ковалинського (приблизно 70-ті роки XVII ст.) він пише таке: „У мене велике бажання відновити після вечірні нашу вчорашну прогулянку. Як вийдеш із церкви, прямуй мені назустріч, або ж іди просто приємною долиною та низом балки, як ото ішли ми вчора з церкви,—не поспішаючи, щоб я міг тебе догнати. Я приведу з

собою велику партію хору, тобто всіх своїх співаків-хлопців. Принесу й автора, чиїм обдаруванням я дуже захоплююсь. Воістину він мудро і разом з тим дотепно знімає маску з найпривабливішої й найрозпутнішої блудниці, тобто: світу цього“, і далі додає в листі: „Гостріше, довершеніше, з більшою користю не викривав ще ніхто й ніколи цей прихований бруд суспільства“.

Так от який Сковорода! Виявляється, що він молоду, юну молодь—потай від начальства—водить кудись на зборища в балки і яри, де після огидних церковних співів на вечернях розучав із нею оті нові пісні, що розкривали рани гнилого феодального суспільства. Це вже скидається на потайну власну школу, на виховування найкращих вибраних учнів своїх—на той манер, як виховував, скажімо, своїх учнів Вольтер. Але різниця між двома цими школами була та, що в салон у Ферней наслідувачі Вольтера під'їздили в блискучих каретах,—а тут—власними ногами спускались в яр, ще й оглядались боязко, чи не загледіло, бува, начальство. Різниця була в тім, що у Ферней гості в буклях сідали в крісло стилю рококо,—а сковородинські учні сідали просто на траву, на землю, чорну харківську землю, простягнувши поперед себе ноги.

Землю, чорну землю, особливо любив Сковорода! І на цій землі діяльність його була як справжній подвиг, а життя ж його було самою тільки мукою, мукою безнастанною.

В той час, як вельможа Теплов, що уславився своїми доносами на Ломоносова, мав до своїх послуг всю Академію Наук з її лабораторіями та приладдями, Сковорода всього-на-всього тільки й мав, що торбу за плечима, а в ній кілька книг улюблених своїх.

І все таки Сковорода устиг створити такі цінності, які віками живуть! Бо практика у нього була невідривна від філософії.

В той час як нездара Шумахер, обрісши маєтками й землею, незаконно захопив кермо управління Академії і затримував там зростання наук,—Сковорода ані землі не мав, ні маєтків. Зате ж він усе життя своє присвятив слугуванню народові. І народ стрічав його завше з радістю—як учителя свого, як брата. Бо практика Сковороди, повторюю, невідривною була від його життєвідпорної філософії.

І коли ще раз вернутись до мови писань Сковороди, то ми побачимо, що й тут від тієї мішанини мовної XVIII віку не раз його врятовувала оця саме практика — жива, надійна, непомильна.

В листі до Гервасія, в який вкладено також і пісню, Сковорода прохає пробачення за те, що ця пісня сільська, і що поетичний склад її — простий, низький, низьменний. Але це пробачення — то тільки такий прийом у нього. Бо зараз же з гордістю він додає: — Цей склад простий у мене в пісні саме тому, що написана вона звичайною мовою, буденною. — Це, в порівнянні з ломоносовським поділом стилю на „високий, посередній і низький“, — великим є кроком уперед, і Сковороді можна всі зайві слов'янізми вибачити заради одного тільки цього місця. Звичайна, буденна, людська мова свідомо почала звучати саме в Григорія Сковороди. І це вже від нього прослалися стежки-доріжки — через Некрашевича — й до Котляревського, й до Марка Вовчка, й до Шевченка.

Ми торкнулися інструментального стилю Сковороди і його мови — ліричної, а також філософської, — й тепер хочеться заглянути ще в самий стиль його роботи, — щоб довідатись: яким же чином він досягнув такої високої своєї сили, чіткості й краси? Де той секрет його? І тут замість відповіді я наведу один приклад із життя Баха — приклад, що в данім випадку не буде для нас зайвим. Коли якось стали хвалити великого композитора за його гру, то Бах спокійно сказав: „В цім нема нічого дивного, треба тільки своєчасно попадати на відповідні клавіші, і тоді інструмент грає сам по собі...“ Отже, Сковорода теж уміло і вчасно попадав на клавіші, — та не тільки на клавіші поетичні, а й соціального тодішнього життя. Про це широко свідчать такі факти, як переслідування Сковороди коронованими тиранами, панами й духівництвом — то в Петербурзі, то в Переяславі, то в Харкові — в залежності від того, проти якого пана, проти якого єпископа Сковорода по клавішу ударить. Оце і є той секрет стилю його роботи!

Тільки встиг він у своїй лекції промовити: весь світ спить, пора прокидатись, — як уже накинулись на нього всі чорні сили, всі владу імущі тодішньої Росії. Та дарма! Зате ж ті, що прокинулись, зразу підвели свої голови й почали прислухатись. Не забуваймо, що ці

слова:—Весь світ спить, пора прокидатись—були сказані Сковородою за два роки перед великим народним повстанням, перед Коліївщиною. Звичайно, ми не маємо права пов'язувати Сковороду з повстанням, але разом з тим—жодного не маєм права й применшувати його заслуги. Бо сказати такі слова серед моторошної тиші катерининського царювання—це великої, величезної сміливості треба було мати. І Сковорода її, дійсно, мав. Сковорода продовжував і далі наступати на тиранів.

„Всякому городу нрав і права“. Ой, же й не злюбили цю пісню пани! А зате зразу ж кобзарі й лірники її підхопили, бо вона відповідала самому духові й сподіванкам народу. Пісню „Нельзя бездны океана горстью персти забросать“—ізнов же таки—всіма засобами брудними намагались її пани висміяти й принизити. А тим часом саме в цім же творі вже заховується передчуття приходу філософської лірики Тютчева. Як також і сміх Сковороди, що стояв серед пекла феодального, його сарказм безжальний в великій мірі підготував появу сміху Котляревського, який ще глибше опустився з Віргілієм у пекло кріпосницької Росії. А коли Сковорода сказав, що він відкидає чудеса і що той дурень, хто вірить у сотворіння світу,—попи й пани йому від цього часу проходу не давали... „Великим основним питанням всякої, а особливо найновішої філософії,—каже Енгельс у своїм творі „Л. Фейєрбах“,—є питання про відношення мишлення до буття, духа до природи... що передує чому: дух природі чи природа духові... Філософи поділились на два великих табори, відповідно до того, як відповідали вони на це питання. Ті, які твердили, що дух існував раніше природи, і які, отже, так чи інакше визнавали сотворіння світу... склали собою ідеалістичний табір. А ті, які основним початком уважали природу, прилучились до різних шкіл матеріалізму“.

Ці слова Енгельса допомагають нам вивчити місце Сковороди як філософа. Така висока оцінка Сковороди аніж не означатиме, що він, мовляв, кругом довершений і що у нього жодних не було роздумувань, сумнівів, хитань і навіть помилок окремих. Ні, все це, на превеликий жаль, у нього було, як я вже й раніше сказав про його основну помилку, бо він, як дитина свого віку, весь був у запереченнях. Але ж те, що він підносив Матерію над Духом, вічну Матерію, яка не має ні по-

чатку, ні кінця,—не можна не поставити йому в заслугу—та ще серед такої обстановки в Росії, де обципаний Дух християнський намагався собі підкорити буквально все—і філософію, і науку, і мистецтво. В тодішній українській та російській поезії це виявилось у рифмованих плачах, в риданнях, в роздумуваннях над тим, що смерть є визволителька з полону цього світу тлінного. Справді: Херасков пише „Елегию на человеческую жизнь“, Капніст — „Суетность жизни“, Востоков — „Тленность“, Сумароков — „Оду на суету мира“. І у всіх цих одах звучить одне:

...Что все сие как дым преходит.
... И все составлено из тлена,
Не зрим мы твердости ни в чем.

Сковорода ж, навпаки: твердість відчував велику. І для нього не смерть була страшною, а тільки те, щоб не опуститись, буває, перед смертю вниз, до християнського смирення, до причастя, до покаяння:

А мне одна только в свете дума,
Как бы умерти мне не без ума.

І коли пригадати тут, що навіть такий великий філософ древності, як Емпедокл, не витримав тяжкого життя свого і, через напади ворогів, з одчаю кинувся в кратер вулкана,—то Сковорода не боявся ні життя тяжкого, ні нападок ворогів, а тим більше смерті:

Смерте страшна! замашная косо!
Ты не щадишь и царских волосов,
Ты не глядишь, где мужик, и где царь —
Все жрешь как солону пожар.
Кто ж на ее плюет острую сталь?
Тот, чия совесть как чистый хрусталь.

Отже, совість і насамперед совість громадська, політична для Сковороди на першому місці. І ця чиста совість, як кришталь, дала Сковороді змогу високо тримати прапор співця, борця за щастя народу. І коли Ломоносов—хімію, яка до нього здавалась мистецтвом, перший назвав наукою,—то так і Сковорода—перший у тодішній Росії земну філософію поєднав з такою ж земною практикою реальною. Цією практикою він хотів досягнути щастя для людей. Він бачив, що світ створений

неможливо—однобоко, потворно і що його треба поліпшити. В „Потопі Зміїному“ він каже:

Мы сотворим свет получший,
Созждем день веселейший.

І не вина його, що цей день відтягнувся майже на цілих два століття.

Світ новий прийшов до нас тільки після Великої Жовтневої революції. І світ цей дав людині стільки, що Сквороді навіть усі сні про це приснитись не могло. В Радянському Союзі, в країні найвищого демократизму, людина вже має те щастя, за яке так палко боровся Григорій Скворода. Сонячна Сталінська Конституція дала можливість кожному трудящому широко розкривати свої таланти, здібності. Ті пастухи, про яких писав Скворода і яким бажав хоч крапельку добра,—тепер уже в самім добрі купаються, багато з них стали учителями, письменниками, командирами, Героями Радянського Союзу! А скільки ще їх виявиться нових! Я маю на думці тут тих 13 мільйонів бувшої Західної України й Білорусії, яким свою братерську руку допомоги подав Радянський Союз і які влилися тепер у єдину нашу сім'ю велику. Сім'я наша радянська—многонаціональна. І теж—якби устав Скворода та подивився, як ми всі вмісті живемо дружно—і росіянин і українець, і вірмен, і грузин, і білорус, і єврей,—го він би від радості заплакав! „Для комуністичного виховання радянських людей—сказав т. Молотов у своїй промові—зроблено вже немало. Але це тільки початок роботи“¹. Отже, ще більше будемо виховувати себе в комуністичному дусі. Ще більше будемо засвоювати одне із основних його правил, а саме—берегти, як зіницю ока, берегти й вивчати безцінну спадщину нашу прєкрасну. Такою спадщиною безцінною є для нас писання Сквороди, як і вся його діяльність життєва; бо він був на свій час широко-освіченою, енциклопедичною людиною: філософом, ліриком, перекладачем, музикою, навчителем, проповідником на майданах.

¹ Про зовнішню політику Радянського Союзу. Доповідь на засіданні Верховної Ради СРСР 31.X. 1939.

Ф. Д. КУШНЕРИК

Поміж літературних ювілеїв останніх років (Шевченка, Пушкіна, Туманяна, Церетелі, Янки Купали) у нас урочисто відсвятковано було також іще цілу низку ювілеїв творців народних: оповідальників, казкарів, акинів, ашугів. Ці ювілеї велику увагу привернули до себе з боку учених, критиків, фольклористів, — привернули увагу всього радянського суспільства. В результаті проведення їх маємо тепер нові цінні монографії, нові розвідки наукові про найкращих представників народного мистецтва. Але треба сказати, що всі ці досягнення наші в галузі фольклору все ще недостатні, бо вони не дорівнюють тому розмаху величезному, якого набула творчість народна у нас в Радянському Союзі після Великої пролетарської революції.

В. І. Ленін, розкриваючи перед нами ті причини, через які в Країні Рад мусив перемогти соціалізм остаточно, писав:

„... у нас є матеріал і в природних багатствах, і в запасі людських сил, і в прекрасному розмаху, що його дала народній творчості велика революція“ (XXII, ст. 361). Отже, ясно видно з цих слів: яким бажаним є провадження у нас постійної роботи з народними співцями, оповідальниками, ашугами! Запас бо людських сил цим ми скеровуємо в природне, зручне й потрібне нам річище. Така робота можлива лише у нас в Радянському Союзі, де народна устенна творчість не тільки не протиставляє́ься літературі писаній, а навпаки: є початком її, через що вона й невіддільна від останньої, як невіддільне, скажімо, джерело від річки.

О. М. Горький на 1-му Всесоюзному з'їзді письменників так і сказав: „Початок мистецтва слова — у фоль-

клорі. Збирайте наш фольклор, учітеся на ньому, опрацюйте його". Зрозуміло, що так високо ставлячи народну творчість, Горький не міг не згадати на з'їзді також і про самих співців її. Причём, він не просто їх згадує, а ще й порівнює з уславленими співцями стародавньої Греції.

„На мене, — каже Олексій Максимович, — і — я знаю, — не тільки на мене, справив разюче вражіння ашуг Сулейман Стальський. Я бачив, як цей дідусь, неписьменний, але мудрий, сидячи в президії, шепотів, творячи свої вірші, потім він, Гомер ХХ віку, чудово прочитав їх. Бережіть людей, здатних творити такі перлини поезії, які творить Сулейман". Ці слова основоположника пролетарської літератури послужили дороговказом до подальшого, ще більшого упорядочення такої великої галузі мистецтва, як народна творчість. Берегти людей, здатних творити перлини народної поезії — о, як радісно відбилися ці слова в серцях учених і фольклористів на місцях, по всіх республіках Радянського Союзу! І на голос О. М. Горького зразу ж відгукнулись з усіх кінців, і це відгукування, насамперед, сповнене було гордошів за наш невичерпний запас людських сил, — гордошів за рідне, глибинне мистецтво народне. А воно ж велику під той час нам послугу зробило, воно стало вгору підносити величні теми — монументальні, богатирські. А саме ж тоді якраз поезія наша радянська, і зокрема лірика, дякуючи „господарюванню“ (в лапках) різних вульгаризаторів та ворогів народу, почала знижуватись, дрібніти, замість реалізмом — натуралістичним відгонити. І О. М. Горький з трибуни 1-го З'їзду письменників гнівно картав наших недбайливих поетів; а картаючи, закликав їх до оздоровлення. І от цікаво тут те, що це ж оздоровлення та прийшло до поетів першим ділом від співців народних. І цьому багато сприяв підбір тем народними творцями, тем, що про них тут я вже згадував, — монументальних, богатирських.

Марфа Семенівна Крюкова, прибувши до Москви із своєї Нижньої Золотіци, що понад Білим морем, на весь Радянський Союз виголосила „Новину“ про Леніна, а також другу про те, що „Не один славный богатырь во советской земле“:

Сказать то нам не про старинушку,
А сказать то нам про новинушку,

Про жизнь, про нову, про теперешню,
Про удалых добрых молодцев-папанинцев.

І їй у відповідь—із Казахстану озвався співом під свою домбру столітній акин Джамбул Джабаєв,—озвався ж він співом про Сталіна, піснею про братерство народів:

Радійте народи! Співайте, танцюйте!
Палади з граніту для себе будуйте!
Пшеницю ви сійте, розводьте сади!
В пустелю вбігайте потоком води!
Росте хай там яблуна — біла та строга.
Нам з іменем Сталіна скрізь перемога!

Про нове життя, що породжує в поета і голос новий, заговорила й мордовська народна поетеса—імпровізатор Фекла Беззубова:

Мов би дзвін гуде —
Новий голос мій.
А слова дзвенять
Як дзвіночки ті.

І башкирський співець Фаррах, туркменський Шагир Дурди Клич, і кабардинський ашуг Кільчуг, кримсько-татарський кедай (співець) Джангази Шерфедін, аварський ашуг Гамзат Цадасс—всі вони заговорили про одне і теж: що ніколи ще так радісно не жилось народним співцям на світі, як зараз оце за радянської влади:

Тож нехай вічно вона буде з нами!
Щоб прожили ми з нею цілі тисячоліття,
Охороняючи, як серце, країну свою!

Це рядки із пісні колгоспного поета Кундухова Черкеської Автономної області. Вони якнайкраще передають усю ту радість зростання, піднесення, становлення співців на нечувану височінь, радість подяки товаришеві Сталіну, яку переживають зараз всі народні співці Радянського Союзу.

Росте хай там яблуна — біла та строга.
Нам з іменем Сталіна скрізь перемога!

У цьому радісному хорі народних співців—одне із перших місць належить співцям України, і поміж них, як найстаршому — Федорові Даниловичу Кушнерику. Український кобзар Кушнерик, так само, як і Сулейман Стальський, як Джамбул і Марфа Крюкова,—в нашій житті бурхливим, насамперед, помічає своїм внутрішнім

оком те нове, що становить собою вищий щабель до завоювання щастя для людськості. VII глава „Історії ВКП(б)“ розповідає нам про одне із таких завоювань: „Декретом 11 червня 1918 року були створені комітети бідноти (комбіди)¹. Комбіди відіграли велику роль в боротьбі з куркульством, в справі перерозподілу конфіскованих земель і розподілу господарського реманенту, в заготівлі продовольчих лишків у куркулів, в справі постачання продовольчими продуктами робітничих центрів і Червоної Армії“ (VII, ст. 209). Саме ось цей момент і підхопив Федір Данилович у своїй Думі „Батько Ленін“:

Із далекого заслання
Батько Ленін прибуває,
Ясним соколом прилітає.
До робітників, товаришів
наших словами промовляє,
Голосно кличе-покликає:
— Гей, товариші, бідная біднота,
Нещасная голото,
Добре дбайте,
Зброю до рук забирайте,
Проти ворогів своїх, куркулів-
кровопивців
Густою лавою вставляйте.

Подібний мотив звучить і в Думі про Леніна „Була зима з відлигою, а другая люта“, один варіант якої склав Федір Данилович Кушнерик, а другий—Єгор Хомич Мовчан (первісний текст належить покійному кобзареві Чигиринцю із Охтирки):

До зброї! До зброї!
Доки пани не полягаи,
Як бур'ян під косою!
Робітникам всім вільно стало,
І зітхнули вільно трудящі селяни...

Але в цій Думі уже звучить і новий момент: про смерть Леніна. Смерть Леніна викликала невимовну тугу по всій землі нашій радянській, а серед трудящих—і за кордоном. Як же могли не озватися плачами на неї наші співці народні? Тільки ж,—гірко плачучи за Леніним, вони тут же зазначають, що „правеє діло“

¹ Підкреслено в підручнику „Історії ВКП(б)“.

все таки передано в надійні руки, а саме: товаришеві Сталіну. Такий ось, наприклад, додаток у Федора Даниловича Кушнерика до згаданої вже нами Думи: „Була зима з відлигою, а другая люта“:

Отоді то, як Ленін - сокіл помирав,
Товаришу Сталіну слова пересказав:
„Продовжуй, товаришу, правес діло,
Приведи людей до комуни сміло!“

Цей же мотив, крім уже згаданого нами варіанту Єгора Хомича Мовчана, звучить і в пісні кобзаря Петра Івановича Гузя, і в колгоспного поета Лазаря Сазоновича Шпиная, і в колгоспної поетеси Христі Дмитрівни Литвиненко, і в кобзарів Павла Варламовича Носача, Івана Семеновича Іванченка та інших. Я умисне перелічую тут відомих нам українських народних творців, щоб цим показати, що разом з Федором Даниловичем Кушнериком творить культуру нашу ціла їх плеяда! Іще ж бо згадаємо кобзарів Андрія Олександровича Маркевича, Володимира Максимовича Перепелюка, Адамцевича Євгена Олександровича, Степана Трохимовича Овраменка, колгоспного поета сатирика Андрія Івановича Крупія, поета-сопілکارя Андрія Степановича Подоляна й багато-багато інших. По багатству ж свого голосу поетичного, повторюю, перший серед усіх їх—це Федір Данилович Кушнерик.

Під багатством голосу я розумію тут три речі, а саме: що до тем—сучасне звучання; що до форми—висока майстерність, і, нарешті, що до зрілості таланту—знання творчості своїх попередників. І тут без перебільшення можемо сказати: Ф. Д. Кушнерик являє собою в історії народної творчості немов би ті широко розчинені двері, через які передаються до нас найкращі традиції й почуття минулого. Ці почуття близькі нам сьогодні, рідні, бо торкаються ж вони найголовнішого,—піднесення моральності людини. Про цю моральність і говорить нам „Дума про трьох братів Озівських“, що її майстерно виконує Ф. Д. Кушнерик. Отже, подібно тому, як Марфа Семенівна Крюкова, перейнявши традиції Семена Крюкова та Аграфьони Стрелкової, збагатилася творчо; подібно тому, як Джамбул Джабаєв, що вчився у славетного акіна Сююмбая і через це почув у собі силу велику,—так і Ф. Д. Кушнерик,

пішовши в науку до кобзаря Михайла Кравченка, умістив у душі своїй творчій всю науку своїх попередників славних, і цим немов би живої води напився. В наші дні, коли по пальцях можна перерахувати тих кобзарів, що знають „Думи“ українські,—ця наука Ф. Д. Кушнерика, ці знання його—особливо нам цінні. Бо наука ця дала славному кобзареві нашому: упевненість в своїй творчій силі, сміливість і вправність. Наука ця дала те, що ми, дякуючи їй, можемо пов'язуватись з найдальшими джерелами, з озерами, з морями історичного минулого нашої творчості народної. Справді. І сьогодні ж ось тут,—як живими відчуваючи перед собою всіх попередників Федора Даниловича: Михайла Кравченка, і Івана Крюковського, і Остапа Вересая,—ми, разом з ними, немов би по рівній стежці, маємо можливість пройти у гості аж до самого Тараса Шевченка, в якому геніально злилися в одне море: і література писана, й література устенна—творчість народна. Не забуваймо, що улюбленою Думою для Тараса Шевченка була „Дума про трьох братів Озівських“, яку доніс до наших днів Федір Данилович Кушнерик.

Великі знання мистецькі у Федора Даниловича! Але вони могли б бути ще більші, коли б на путі його в минулому та не стояли перешкоди. Геніальний німецький музика-філософ Йоган Себастьян Бах колись у своїй кантаті так ось сказав про себе: „Ich hatte viel Bekümmerniss...“ — тобто: „Я вистраждав багато“. Коли б про себе та взявсь говорити піснею Федір Данилович, то він би, певно, сказав отаке ось приблизно:—Я стільки вистраждав—за тих проклятих часів царських, що й сам не знаю, як я жив лишився!.. Так. Життя Федора Даниловича, дійсно, дуже тяжке було: рання хвороба очей, нужда, голод, переслідування з боку царських чиновників—ось що їло талант його, ось що його підсікало!

Але Ф. Д. Кушнерик силою волі своєї, силою віри в людей, віри в краще майбутнє—переборов усі ті перепони, й—здоровий духом—після Великої пролетарської революції увійшов до нової радянської сім'ї, як активний творець і оспівувач багатогранного життя нашого. Про це чудово свідчать прекрасні твори його: „Батько Ленін“, „Про піонера Павлуся“, „Розмова комсомольця з дідусем“, „Посівна кампанія“, „Ой тікали вражі ляхи“

та ін. У цих творах повнотою відбився .весь пульс життя нашого: і п'ятирічки, і боротьба бідноти проти куркулів, і робота комсомольців, і визволення єдинокровних братів наших спід ярма польського пана. За таку повноту життя, відсвіченого в Думах та піснях кобзаря нашого, за високу майстерність творів Федора Даниловича—його у місяці 1939 року разом з іншими народними творцями було прийнято до числа членів Спілки Радянських Письменників України. Цим актом Спілка Письменників немов би дала відповідь О. М. Горькому на його заклик: „Бережіть людей, здатних творити перлини поезії“:

Сніг розтав, вода стекла
З гори на роздолля,
Теплий вітер повіва
З колгоспного поля.

Сьогодні вся радянська громадськість відзначає 65-річчя з дня народження Федора Даниловича й 30-річчя кобзарської його діяльності. Незабутні хвилини переживає сьогодні Велика Багачка і Київ, та й уся Радянська Україна! Святкування ювілею кобзаря — та де ж це було видано за тих чорних-чорнющих царських часів? Це можливим стало лише за радянської влади, можливим—в єдиному на цілім світі, прекрасному своїм підходом до людини—Радянському Союзі! І яким воно є світлим контрастом до того, що зараз діється за кордоном! Імперіалістичний світ захлинається в кривавій бійні. Там—нищать культуру, нищать науку, всі цінності містецькі, і—що найстрашніше—нищать самих творців вічних цінностей—людей!

Радянський Союз, перебуваючи в капіталістичному оточенні, весь час тримає народ свій в стані мобілізаційної готовності. Радянський Союз щодня посилює свою економічну та воєнну міць. Цьому посиленню багато допомагають також і такі явища життя нашого, як проведення фестивалів, олімпіад і, зокрема, святкування ювілеїв. Бо ми під час їх ще більше згуртовуємось в одну сім'ю радянську.

Отже, свято сьогоднішнє—є святом усього фронту народної творчості України! На прикладі цього свята ми бачимо, якого розцвіту досягло у нас народне мистецтво! А які ж іще чудові куються кадри в нас—про

це тільки можна догадуватись по великому, величезному розмаху роботи з народними співцями! Хочеться закінчити мені словами Федора Даниловича:

Сніг розтав, вода стекла
З гори на роздолля,
Теплий вітер повіва
З колгоспного поля.

То нічого, товариші, що зараз зима. Для народної творчості і для співців народних—у нас навіть зимою сніг розтає і теплим вітром повіває.

ЛИСТ ДО УЧЕНИЦІ МАРІІ БІЛЬЧИЧ

Шановна товаришко!

У вас два до мене питання: 1) як можна правильно побудувати твір і 2) як можна стати письменником. На перше питання відповісти далеко легше, ніж на друге, а саме: твір побудувати можна правильно лише тоді, якщо той, хто пише, та знає, добре вивчив, на зубок простудіював техніку писання. Це — при умові, звичайно, й самого таланту людини. А талант я розумію тут не як щось дане знад хмар від неіснуючого бога, а насамперед, — слух поетичний, відчуття ритму, відчуття дистанції поміж словами, відчуття самого слова або вірніш — матеріалу словесного і т. д. і т. п. Отже, тоді тільки, як Ви знаєте техніку свого діла, — можете правильно побудувати твір літературний.

На друге питання Ваше: „Як стати письменником?“ — відповісти страшенно трудно, та ні, скажу по правді, — майже неможливо. Бо що значить відповісти на таке питання? Це значить дати Вам готовий якийсь секрет до того, щоб стати письменником. А у нас такого готового секрету немає, та й не може його бути.

Та якби й був такий якийсь секрет в житті, то він би тільки лиха наробив більше, а не добра. Заплющив отак, ось знаєте, очі хтонебудь з починаючих, схилився на подушку, ніч переспав, — а на ранок, гульк! уже він і письменник. Ні, товаришко, такий секрет, повторюю, наробив би тільки лиха, бо кожен би перестав чогось прагнути. А життя ж цінне лише тоді, коли Ви прагнете чогось, коли Ви посуваєтесь уперед, а не стоїте на місці. Звичайно, Ви можете і далі запитати у нас, приміром: ну, якось все таки та стали ж письменниками і Коцюбинський, і Франко, і Горький. Отут то я Вам

і скажу: що не якимось вони стали письменниками, а дякуючи власному труду своєму, дякуючи роботі, великій роботі над самим собою, дякуючи урозумінню того, що діється навкруги. Коли Вам і це ще не буде ясно, то я Вам нагадую, що сказав В. І. Ленін про те, як стати культурним:¹ „було б помилкою думати так, що досить засвоїти комуністичні лозунги, висновки комуністичної науки, не засвоївши собі тієї суми знань, наслідком яких є сам комунізм“. І далі В. І. Ленін у цій же своїй промові розшифровує, що розуміти під його словами „суми знань, наслідком яких є сам комунізм“. Він говорить: „Без ясного розуміння того, що тільки точним знанням культури, створеної всім розвитком людства, тільки переробкою її можна будувати пролетарську культуру — без такого розуміння нам цього завдання не розв'язати“. Це роз'яснення товариша Леніна про те, як стати культурним, в однаковій мірі можна прикласти й до запитання Вашого: як стати письменником? Та стати письменником за Леніним — це значить засвоїти знання культури, „створеної всім розвитком людства“. Тобто треба знати вам і філософію, й історію, й історію мистецтв, історію техніки, історію свого рідного краю. Ви, може, скажете, що це занадто велика програма. Ну, що ж, починайте з меншого, починайте потроху, але ж пам'ятайте добре, та й другим про це розкажіть, що ніякий письменник ніколи готовим не родився. І М. Горький, і Коцюбинський М., і Архип Тесленко, і Янка Купала — світе мій! — який тяжкий шлях вони пройшли, поки письменниками стали!

Чи кричав хоч один із них, що дайте, мовляв, мені готовеньке, то я буду Вам письменником? Ні. Ніхто з них не кричав. І особливо така героїчна натура, як Леся Українка, або ж і в наші часи М. Островський, що фізично були хворобою прикуті до ліжка, — жоден із них, я повторюю, не кричав і кричати не думав. Робив. Ішов уперед. Шукав. Поглиблював свої знання. Поглиблював своє письменницьке серце, тобто серце глибоко-людське, людяне, всеоб'ємлююче.

У Вашім листі, шановна товаришко, є маленька скарга на те, що Ви, мовляв, до когось із письменників не раз

¹ Промова на III Всеросійському З'їзді Російської Комуністичної Спілки Молоді 2 жовтня 1920 р.

уже звертались, але ж не одержали відповіді. Я тих письменників, що не допомагають молодшим, не люблю, просто презираю, — але дозвольте й Вам сказати таке: не завше письменники бувають в данім випадку винні. Кожен з нас навантажений як ніколи. Дехто з старших наших поетів щодня одержує по десять листів, по двадцять — ну, скажіть: чи може ж ця людина встигнути не те, що відповідати на листи, а навіть їх прочитати? Отже, якомога менше вимагайте від інших, а навчіться суворо вимагати від себе. Старші письменники мусять вам допомагати — це правда. Але не вся надія на них, ні, надія в самих вас, початкуючих, у вашій рішучості, самодисципліні, виробці власного свого методу до роботи, в розплануванні часу свого на хвилини. Ми своїй землі золотій повинні віддати те, що ми від неї гарного й дістали. Оце основне. До речі, чи Ви знаєте українську мову, чи вмієте її? А треба знати, й неодмінно. Оце і вся моя відповідь на ті два Ваші запитання.

Лист Ваш був аж надто загальний: ні прикладів конкретних з писань Ваших не було прикладено, ані самих писань. Тож і наостанці зроблю вам ще одне зауваження з доброю метою: уникайте, якомога уникайте загальних міркувань, загального філософування. А говоріть і викладайте в думках своїх писаних лише те, що ліктем своїм та доторкається конкретного прикладу, конкретного життя.

ЛИСТ ПЕТРОВІ ПУГАЧУ

Юний поете, Петро Пугач!

Недавно з Радіокомітету передали мені Ваші поезії — з проханням сказати про них думку свою. Я ті поезії, як одержав, то прочитав: раз, а потім удруге, ще й утретє. Уже це одне говорить за те, що в молодих писаннях Ваших та дещо зустрів я таке, що його не скучно й по три рази читати. Не зрозумійте ці мої слова, як видачу належного Вам паспорта поетичного, — того паспорта, який давав би право зватись вже готовим поетом. Ні, до звання зрілого поета, як і самі ви знаєте, великий шлях пройти ще треба, і я говорю тут не про це, а про нашу радість відкриття, відшукування молодих талантів.

Як Радіокомітет, як редакції газет, як Кабінет Молодого Автора, так і ми, старші майстри від літератури, безліч одержуємо листів від початківців, і — треба сказати правду — далеко не кожен з тих листів для нас буває втішним. Стрічається ж бо у них і безграмотність, і невміння поводитися з словом, і звичка до балаканини, і самозакоханість. А все це через те, що деякі молоді підмайстри за всяку ціну, зараз же, ще не опірившись, хочуть друкуватись. І тут, звичайно, велику радість переживаємо ми в тім випадку, коли поміж тими багатьма початківцями, що спішать, та зустрінемо такого, в якому, як у мarmorі білому, видно всі риси і жилки майбутнього твору мистецького. У ваших поезіях, юний Петре, знайшов я ті жилки надійні. Нехай покищо їх всього ще небагато, — це не так важливо: поскільки справа не в кількості, а в якості, то ми і цій дешиці хорошій радіємо одверто.

Якого ж характеру оте Ваше хороше і в чім воно проявилось?

Природа, праця, батьківщина — ось три теми, що найчастіше стрічаються у Ваших поезіях. Ага, — скажуть мені і ті початківці, що спішать, — так і ми ж ці самі теми беремо, а чого ж ви нас не хвалите? І тут треба нагадати їм про таке: не в тім заслуга творця, щоб узяти дану тему, а в тім, щоб зуміти її схопити, зуміти її подати.

Я маю на увазі обов'язкове для поета уміння підмічати типове в житті, я маю на увазі уміння розміщувати в творі своїм двох образів, двох ідей, із яких в кінці можна було б вивести синтез. Це вміння підмічати — весь час у поета мусить підвищуватись і зростати поряд із зростанням його життєвого досвіду, поряд з щораз глибшим засвоєнням спадщини літературної, з обізнаністю досягнень науки своєї епохи.

Зрозуміло, що до молодого поета, або ж тим більш поета початкуючого — у нас не може бути застосовано ту ж саму мірку, що й до поета цілком дозрілого. А тим часом хотілося б і не применшувати того, що вже є зараз хорошого у поезіях Ваших, — як також хотілося б і від дечого застерегти по-старшому, по-дружньому, поки воно не увійшло у Вас у звичку.

Отже, почнім із вірша „Дощик“ або ж, якби я вірніше назвав його — „Гроза“. А першим я беру до розгляду саме цей вірш, тому що на такій темі, як „Гроза“, найкраще всього може показати себе художник. Боротьба, міряння стихій, міряння сил природи, наростання обурення, найвища точка гніву, і, нарешті, удар і заспокоєння — ось ті моменти трагедій у природі, якими захоплювались і захоплюються й зараз поети, художники, композитори. Звичайно, що Вам, 17-літньому, ще не по силі відтворення такої величної картини, як картина грози на Дніпрі у Гоголя. Бо Ви ж ще пристрастей не переживали, не переживали колізій:

Черпнули ластівки крилом
Вершечок хвильки синюватий,
Пронісся вітер над селом,
Через дороги, мимо хати.

Звичайно, що Ви не можете ще такі складні звучання грізної стихії передати, як це передано у Бетховена в його шостій симфонії Пасторальній (гроза в четвертій її частині). Бо Ви ж іще тембрів не знаєте, голосових поєднань, одвітних ходів, імітацій:

Мов грізний лебідь напливла
Велика туча в небі чистім.
Струснулась громом, розлила
Себе на часточки краписті.

Так само, як і офарблення світу після грози, — офарблення, що таке чудесне в картині Рубенса „Веселка“, або ж і в інших українських художників — Миколи Бурачека, Василя Кричевського, — у Вас воно відсутнє зовсім:

І все відразу ожило,
Земля дихнула вологіше,
Хоч все те саме, що й було,
Але новіше, веселіше.

Отже, трудність Ваша перед такою складною темою, як „Гроза“ в тім, що Ви ще, скажемо наостанці, не маєте власного свого світогляду виробленого. То що ж, вірш Ваш огудити треба, чи мо й відкинути? Аніяк цього з моїх попередніх думок не випливає. Навпаки, я гадаю, що вірш цей, не дивлячись на всі його слабі сторони, можна назвати вдалим віршем. Бо в ньому є почуття міри, чистота підходу і головне щирість.

Другий вірш, що мені його хочеться у Вас відзначити, це — „Зелені плантації“. Ніжність у ньому до людини — така велика! За цими двома рисами позитивними я зовсім не хотів би бачити деяких огріхів цього вірша. Та й справді: що мені до того, що ви неправильно римуєте „дівчачий“ і „плантацій“? Зате у Вас є такі чудові місця про роботу в полі, як ось оце, наприклад:

Юні рученьки дівчат
Щупають рядочки,
Бурячки в землі мовчать,
Шепчуться листочки.

Можливо, що Рубенс фарбами своїми тут би дав м'язи та м'язистість рук і ніг; завихрив би він та закрутив од вітру дівочі убрання та хустки. Згоден, що у Вас ці м'язи не передано, мускули не підкреслено. Але, коли піти виключно за Рубенсом, то чи не втратилось би тоді те основне, що в цім вірші стверджуюче воно закладено, а саме: радість праці? Аджеж бучний, бравурний стиль Рубенса мав своїм вихідним джерелом придворне мистецтво XVII віку, яке тільки знало рабський труд, а не визвольний, вільний. То ж чи потрібно нам, художникам сталінської щасливої епохи, епохи соціалізму,

та механічно переносити оту бравурність до нас? Ні, і ще раз ні. Запозичати, вчитись треба — то інша річ, але ж не бути залежним від нього. Нам же, навпаки, треба в творах своїх підкреслювати гармонійну поєднаність людини й праці. Так воно й дано у Вас, так воно і зроблено. І це — немала удача Ваша, удача молодого поета.

Третій вірш, що теж справляє враження на читача, це — „До подруги“. Вірш про батьківщину. Він мені насамперед подобається тим, що батьківщину тут показано не шаблонним, утертим в наші дні шляхом змалювання нив, лісів та озер, а шляхом подачі образу живої людини. Хай собі деякі місця цього вірша ритмом своїм ще нагадують відомі місця про синицю з вірша Пушкіна „Буря мглою“. Це молодому поетові п'ять раз вибачити можна. Бо вірш цікавий — ось що головне:

Неспокійно серце б'ється,
Незвичайне чує щось,
Розкажи, подруго-серце,
Як в Москві тобі жилось.
Як Калінін тиснув руку,
Коли ордена вручав,
Розкажи, моя подруго,
Сталін що тобі казав.

Це звучить і свіжо, і бадьоро, і глибоко-патріотично. Єсть ще у Вас непоганий вірш — „Липи“, а також і „Ранок“. Останній особливо цікавий тим, що в ньому накреслено Ваше ставлення до такого важливого питання, як призначення поета:

Промайнули дитські мої роки,
Сонце юність лагідно пече,
Час піднять крило своє широке
І зробітись творчим діячем.

Що, — запитавемо ми себе: — цей погляд на призначення поета йде, може, від Сумарокова, або ще й далі? Ні, цей погляд цілком наш, сучасний, оновлений, народний. Бо в наш прекрасний час, коли назавжди з життєвого словника зникло слово „чернь“, протиставлення поета народові навіть і припускати ми не можемо. Поет для нас не „посередник поміж поезією і юрбою“, не чудодій, не маг, як це дано, наприклад, у поета першої половини минулого сторіччя А. Подолінського, а така ж сама людина, як і всі, тільки що,

може, обов'язок свій перед батьківщиною вона більше усвідомлює, ніж інші. І тому теперішній поет ніяк не міг би так сказати, як сказав це сучасник того ж Подолінського І. Великопольський:

Еще не вышел я на сцену,
Пора придет,— я появлюсь,
Одеждой праздничной одену
Мою ревнивую Камену...

(Камену — тобто музу). Наш поет не стане тепер називати музу свою неодмінно латинським словом. Наш поет не стане тепер ждати якогось свята чи неділі, щоб свою „ревниву Камену“ та прибрати по-святковому й поставити на оглядини на башті. Ні, музою сучасного поета може бути стахановка, студент, санітарка, лаборантка. Та й не обов'язково, нарешті, тільки жінчина! Причím, у всі дні наші робочі, а не тільки в свято. Свідомістю свого обов'язку перед вітчизною, перед народом; свідомістю свого місця в житті; свідомістю необхідності боротьби проти ворогів, боротьби за майбутнє; — ось чим позначений поет сучасний, наш радянський. І тому так мені сподобалось це місце у Вас „час піднять крило своє широке і зробитись творчим діячем“, бо тут говорить глибока, не раз перечута і передумана свідомість юного поета!

Тепер мені залишилось тільки сказати дещо про помилки Ваші поетичні. А помилок тих — немало. Всі їх я підкреслив у зошиті Вашому, якого пересилаю Вам назад, — отже, Ви матимете змогу побачити їх на власні очі. А тут я хотів би нагадати лише про помилки найголовніші. Ось вони. Молодий поет ще не усвідомив собі як слід роль і місце цезури у вірші і через це вона у нього де завгодно: там, де можна, і там, де зовсім їй бути не належить. Римування частенько буває неохайне: руках — стоять, кордонів — боронять, камінням — умілі і т. д. Молодий поет ще не чув: що то є тяжіння слова і до якого місця воно може тяжіти. І тому у нього трапляються перли, як „звеселяє цей спів дрімаючий садок“. Тобто: слово „дрімаючий“ тяжить тут до „співу“? А чи до „садка“? Те ж і в інших місцях, де слова з самостійними наголосами, будучи поставлені поруч, несподівано зливаються до купи і виходить не „спів перший“, а одно слово якесь „співперший“ (зустріть співперший солов'я; баском

заорав (?) хрипкий грім; їх ніжні гілки листя гне; та інші приклади). Зустрічаються подекуди й „ікання“:

Скільки навколо краси і ідей!

Оці три і, скупчені між собою, роблять те, що замість урочистого, серйозного настрою та раптом хочеться гопака ударить. Є ще й зовсім неприємні сполучення складів: сонце летить к небозводами мигом. (І виходить мимигом).

Ну, оце на перший раз і все, що хотів я Вам сказати. Працюйте, поглиблюйте свої знання теоретичні, набувайте досвіду життєвого, вивчайте твори Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна, не втрачайте скромності, не втрачайте чистої, своєї юної, не втраченої сили волі і твердості духа героїчного. Якщо все це буде в порядку, то крило поетичне, яким Ви стрепенете, щоб угору злетіти, — ніколи не зрадить Вас, і Ви, справді, станете творчим діячем нашого часу, у всіх віках славетного.

9.VII.40.

НОВЕ СЕЛО, ОНОВЛЕНЕ

Чудесна наша країна:—колосом взолочена; лісами взеленена; річками, озерами розпрозорена. Прекрасна наша країна!—Шляхами, залізницями прокладена; колгоспами процвітана; народом як на красу один в один підібрана. Працюючи, розворушиш родючу землю — і вона тобі у відповідь житами зросте, пшеницями підведеться... Працюючи, заговориш до народу — і він тобі у відповідь всі багатства душевні розкриє, всі таланти розгорне. Та й як же йому не розгортатись, коли небо над тобою погідне, хороше сонце, люльку закуривши, золотії мислі складає; а вітер по нивах, мов у м'яких пантофлях, ходить, і сам ти весь звучиш — як інструмент настроєний...

Отак і я звучав, як проходив через усю Канівську виборчу округу. Отак звучу і зараз. Ще й зараз! Що я побачив, перебуваючи в колгоспах? Достаток, заможність, зрілості цвіт. Розквіт! Що я відчув, слухаючи виступи виборців? Кріпку любов до своєї батьківщини, якої народ ніколи не віддасть нікому — хай чують це підлі зрадники: нікому! Чого я навчився під час своїх зустрічей з народом? Ще більшої твердості, загартованості, упевненості в роботі, ненависті до ворогів. О! Про ненависть до ворогів говорили ж і сиві діди, і жінки, і комсомольці, і кожного разу маяв над нами угорі червоний прапор — прапор партії Леніна — Сталіна. Одинадцять днів я був віч-на-віч із народом: один раз тут, а другий — там в іншому селі, по кілька зустрічей на день — багатотисячні мітинги! І кожного разу маяв над нами угорі червоний прапор — прапор партії Леніна — Сталіна. І досі ще я чую всі сказані на мітингах слова, всі виголошені промови — вони ж у душі моїй на дні! —

І має там прапор у душі моїй—прапор партії Леніна—Сталіна.

Зустрітись із народом—це значить повно себе відчути, відчути, що ти єсть потрібна йому людина, людина дозріла. Зустрітись із народом—це значить викинути все штучне з свого серця і заговорити мовою приступною, як може говорити тільки людина дозріла. І дійсно. Я сам себе не впізнавав, як починав із своїм словом до виборців звертатись. Звідки той огонь у мене появлявся, що він всього мене розпалював і отепляв? Від творчого вогню народу, який кругом стояв і тисячами очей уважно дивився на тебе! Звідки струміли тії токи електричні, що всього мене блиском бадьорячим прошивали? Від довір'я народу, який підносив тебе на височінь блискучу, тобою ще нечувану, на височінь незнану.

І я з кожним виступом своїм ставав все вищим, дорослішим. І я з кожним виступом ставав на пісню щедріший, на думки багатший. А думок, а історичних прикладів, порівнянь і просто афоризмів увесь же час у мій мозок палаючий—діди, жінки і молодь, всі виступаючі—як у вогонь—тієї кори березової підкидали. Ось, у Каневі, на майдані біля собору старого, які думки у мене під час мітингу родились? Та колись же, ще за часів післякріпацьких, через цей самий майдан, мовчки, крадькома пробиралась до собору жінка в чорному, щоб на труну, в якій лежав задушений царатом Тарас Шевченко, покласти колючий вінок терновий. А зараз—цим же майданом сміливо проходить жінка в рожевому, жінка радянська; вона радісно зіходить на трибуну—у руках у неї троянди, метеоли, а на вустах привіт і дзвінке хороше слово, слово палке двадцятихвилинне до тисячної маси. Ось у Миронівці на мітингу, які до мене думки на крилах голубиних прилетіли? Колись грузинський письменник Казбегі, щоб добре взнати народ, на деякий час пішов у чабани. А зараз для того, щоб зблизитися з народом, відпала ця потреба, бо зникає ж різниця між розумовою працею і працею фізичною,—навпаки: зараз самі вже чабани ідуть в письменники, в поети, пастухи стають майстрами слова. Хай буде славне ім'я того, хто привів нас до сьогоднішнього життя колосистого,—ім'я товариша Сталіна! А на виступі у Бобринці,—які думки до мене

з розкритими обіймами припали? Та ось: композитор Римський-Корсаков, автор пісні про Псковську вольницю, почувачи себе в умовах царської цензури, як під вічно-загрожуючим сніжним обвалом, майже всю творчість мусив заховувати під формою казки невинної, сказанія, фантазії. А зараз: який простір у нас для творчості—реалістичною мовою, незахованими матеріальними словами!—про наші дні чудові, про наше щастя. Хай славиться ім'я того, хто привів нас до цього щастя—ім'я товариша Сталіна!

І що цікаво, що знаменательно, так це те, що—чи ти говориш про конгрес оборони культури в Парижі, про Анрі Барбюса, Ромен Роллана, чи ти розказуєш про останню перемогу радянської молоді на конкурсі піаністів у Брюсселі, а чи про розквіт особи в СРСР—в усіх випадках, скрізь народ тебе з великою слухає жадобою, вбирає всі слова у себе, правильно розуміє. А круг багатотисячної маси—вантажні машини стоять, на яких приїхали колгоспники околиць сіл. А там далі—у дворі видно сільськогосподарські машини. А ще далі, аж там ген,—жита хвилюють на сонці... І мені, що бачив ще старе село, яскраво відбите в творах М. Коцюбинського, Архипа Тесленка, так радісно з трибуни промовляти в новім селі, селі оновленім, під чистим небом голубим, радянським! І я ще і ще раз повторюю під чистим небом голубим перед дружньо настроєною масою: товариш Сталін підкреслював, що „велике значення колгоспів в тому саме й полягає, що вони становлять собою основну базу для застосування машин і тракторів у землеробстві, що вони становлять основну базу для переробки селянина, для переробки його психології в дусі пролетарського соціалізму“¹.

Так, психологія сьогоднішнього колгоспника—зовсім не та вже, яка була колись... Вона до невпізнаваного змінилась! І коли в буржуазних країнах селянству силою накидають закон, який бідняцьку масу фактично робить рабами поміщиків і куркулів,—у нас селянство знайшло своє щастя у великому колективному соціалістичному господарстві. Хай славиться ім'я того, хто дав нам змогу на краще мінятись, зростати у колективному соціалістичному господарстві,—ім'я товариша Сталіна!

¹ Й. Сталін, „Питання Ленінізму“, ст. 313, 10-е видання.

Керівник більшовиків України Микита Сергійович Хрущов у своїй звітній доповіді на XIV з'їзді КП(б)У сказав: „Українська республіка налічує тепер 27.347 колгоспів, 597 радгоспів. На українській землі—998 машинно-тракторних станцій. Сільське господарство України за роки революції зробило величезний стрибок уперед“. Стрибок цей я навіч побачив, об'їжджаючи всю Канівську виборчу округу.

Троцькістсько-бухарінська і різна буржуазно-націоналістична наволоч хотіла цей стрибок наш назад повернути. Але хіба є такі де сили, щоб могли наш переможний хід затримати, зупинити? Слова О. М. Горького, якого злочинною рукою ця наволоч умертвила, мені всяк час доводилось на своїх зустрічах повторяти: „наші дні не тільки дні боротьби, а й дні суду“. Отже, судом нещадним будемо судити тих, хто посміє підривати нашу міць, підривати могутність Радянського Союзу. З допомогою великого російського народу, наш народ український в боротьбі за Жовтневу революцію дістав собі свободу. Зараз він досяг великих перемог—на всіх фронтах, в тім числі й на фронті культури. А досягне ж він ще й більших. Нехай же буде славна багатонаціональна батьківщина наша, нехай вона міцніє дружбою народів та скріплюється братерством. Червона Армія непохитно стоїть на сторожі радянських кордонів. Ні польському панові, ні англійському лордові не вдасться покуштувати вишень із наших садів, як про це голосно заявили колгоспники Кам'янець-Подільської області в листі до великого Сталіна. А й вишні ж саме оце лист пустили! А вишні саме червоніють. Нехай лист пускають, нехай вони на сонці червоніють. Будемо тішитися досхочу.

Чудесна наша країна!—колосом взолочена, лісами взеленена, річками, озерами розпрозорена. Прекрасна наша країна!—колгоспами процвітана, народом як на красу один в один підбрана. Прекраснішого закону немає в світі, як Сталінська Конституція, творець же її—любимий наш Сталін.

МОЯ ВЧИТЕЛЬКА

О, як давно то все було! Сорок два рази з дерева спадало листя, сорок два рази село Піски колючим снігом замітало, а я весь час у пам'яті своїй тримаю лише осінь та зиму 1898—1899 року. „Ну, слухайте ж, діти, я розкажу вам про Андре“. Це так звертається до нас у класі Серафима Миколаївна Морачевська. За вікнами хуртовина: все більше затьмарюється день. І ми, затамувавши дихання, слухаємо про смілого дослідника полярних країн, про шведського інженера Соломона Андре, який в 1897 році з двома товаришами своїми вперше в історії відважився летіти до Північного Полюса на повітряній кулі. А треба сказати, що слово в устах Серафими Миколаївна буквально світилося, як рубін на сонці. І ось вона чудесним своїм словом підносить нас туди, у височінь, і ми на повітряній кулі разом з відважним Андре пробираємося кудись ще вище, але раптом Серафима Миколаївна сумно тут схиляє голову і каже: „Розріджене, надто рідке повітря на висоті такій—ну, просто нічим дихати! А до того ж і клапан повітряної кулі, як на зло, працювати відмовився, і Андре, як і його товариші, знепритомніли, а куля повітряна стрімголов до землі ринула“.

— Та як же це так?—вирвалося в одного з нас.— Невже не можна було їх врятувати?

— А як ти їх врятуєш!—немов би в одчай вигукнула Серафима Миколаївна:—аджеж навколо тільки снігова пустеля, льоди, і ні душі живої ніде, ні живої душі!

— Значить, загинули вони?

— Так, діти, довелося їм загинути тому, що... (у неї заблищали сльози на очах), тому, що не до всього ще додумалися люди.

І тихо стало в класі і сумно: не тільки за вікнами, але і в душах наших дитячих кружляла хуртовина. А передо мною невідступно стояла думка: ага, так, значить, коли додуматись до чогось, то можна буде й не падати з височини? Можна й не падати?

О, як давно зі мною все це було! Сорок два рази крізь люті сніги пробивалася весна у мої любі Піски, сорок два рози бубнявіли бруньки на деревах, а я весь час у пам'яті своїй тримаю весну 1899 року.

— Ну, одягайтесь, хлопці,—весело кричить нам у коридорі школи Серафима Миколаївна:—ходітьте, покажу.

І ось веде вона тут нас на підвір'я своє, шкільне подвір'я. Заходить збоку, що від самої вулиці, прикривши очі рукою, мов щитом, спершу на сонце дивиться, а потім на дах школи, і ми за нею теж дивимося: то на сонце, то на дах, і так ми радісно, і так ми солодко наперед смакуємо щось нове для нас і не зовсім ще зрозуміле. І говорить тут Серафима Миколаївна:

— Ось тут до стіни приставте драбину! Всі ж ви станьте тут, а ти, Михайле, лізь по драбині на дах. А ми відро і коновку подамо потім, і решето.

І ось уже Михайло там, на даху. І коновкою із відра виплескує воду він на решето. І дощ високий, наче з неба, все падав униз і падав. А Серафима Миколаївна, пригнувшись до землі, раптом таємничо сказала нам:

— Та, ось же, ось, дивіться—ясно видно!

І ми всі закричали радісно: а, справді, видно! Веселка!

— Е, діти,—зауважила вчителька наша,—яку б ви веселку побачили тоді, коли б не з решета по-пісківському воду лити, а з приладів!

— А що, хіба є такі?—спитав Михайло з даху.

Серафима Миколаївна весело поглянула на нього.

— Ну, ще трішки нам злий, та й злізай, Михайле, на сьогодні досить.—А потім, звертаючись до всіх, сказала:

— От, коли б гроші, які є чудові прилади! Еге, до чого тільки не додумуються люди!

Любі читачі „Сталінського племені“! Любі батьки та діти! Я не тому розповів це про веселку, щоб розсмішити вас,—ні. А для того, щоб цим підкреслити, як тяжко було працювати учителям в глухі царські часи, коли міністерство освіти дуже й дуже мало відпускало коштів на книжки та на карти, і, особливо, на наочне:

приладдя. А таким чесним і трудолюбним натурам, як Морачевська, хотілося дати народові знань більше, ніж потрібно за програмою. І це бажання у Серафими Миколаївни стало внутрішньою потребою її, стало формою виявлення душі її, совістю вчителя і людини. Та й справді. Чи то показує вона нам картини з „чарівного ліхтаря“,—неодмінно вона спочатку розкаже, що уявляє собою ліхтар цей, попросить когонебудь із батьків учнів (а картини показувалися лише у вечірню годину) підійти і обдивитися його:

— Ну, що,—спитає вона весело,—є там нечиста сила всередині, є там чорт? Чи може ні?

— Та де там йому бідному і вміститися!—відповість якийнебудь батько з бородою:—надто вже тісно в ліхтарику, та й лежанки ж немає там, ні ложки, ні миски—чорта з два і виживе там чорт!..

І всі присутні сміються з цього жарту, а Серафима Миколаївна підхоплює його і з жарту робить корисні висновки: в тім то і справа, що чортові взагалі нічого робити біля нас.

— Як „нічого“?—вихоплюється тут одна з матерів,—а он у Палажки на минулому тижні, що він клятий виробляв, коли вона обкурювала ладаном у черепочку хвору свою дитину?

— Еге, еге,—покірно погоджується ще одна з матерів, але Серафима Миколаївна раптом гучно, на весь голос, звертається до неї, мов би до глухої:

— А до лікарні ж вона у Нову Басань, скажіть, возила свою дитину, чи ні? Ну, так навіщо ж звалювати все на чорта, якого й на світі немає зовсім? Це тільки наша темрява, люди добрі, повірте мені, темрява нас заїдає!..—І, помовчавши хвилинку, вона терпляче знов починає роз'яснювати: до чого додумалася тепер наука; як треба жити, щоб „зlidні“ нам вижити; як треба допомагати одне одному. Але тут раптом хтонебудь із задніх (бо докраю людьми набитим являв собою клас) цілком справедливо заперечував їй:

— Та як же ти його ті „зlidні“ виживеш, коли у мене, наприклад, всього одна грядочка землі; аджеж зlidні гірші від чорта!—І Серафима Миколаївна у відповідь говорила йому врозумливо:

— А ви приходьте колинебудь, я роз'ясню вам те, що для вас неясно.

Тобто Серафимі Миколаївні, як сільській учительці, мимоволі доводилося при такому великому зборищі народу замовкати, бо, якби вона та перейшла в своїй лекції на політичну тему,—відразу ж знайшлись би вороги, знайшлись би люди такі, які б донесли по начальству. Я не кажу, що Серафима Миколаївна сама буквально все знала, і була політично попереду, мовляв, усіх—ні, перебільшувати її знань і ролі її в пісківському житті нашім сільським я не збираюсь, але скажу тільки одне чітко і ясно: вона багато чого в житті нас навчила, багато на що наштовхнула, багато на що очі вперше нам відкрила. І за це їй від нас повік-віки мусить бути велика і щира подяка.

Сорок разів розливались у пісках Поділ, Топило; сорок разів веснами сади зацвітали! А я в пам'яті своїй ту весну тримаю, що низько-низько пролітала через Піски під час мого навчання в сільській школі і, зокрема, коли я був уже в четвертій групі. Коли я був у останній групі, Серафима Миколаївна, помітивши мій голос і слух, відібрала мене до свого хору, і я з своєю молодшою сестрою Оксаною вечорами ходив на співанки до школи. Які це були прекрасні для мене хвилини! Ми співали пісень там українських та російських. Серафима Миколаївна показувала нам ноти, учила по них співати, і я, ще не розуміючи змісту тих значків, з гордістю тримав ноти в руках і прислухався до пояснень Серафими Миколаївни.

Отже, всі ці заняття: як і ті, що входили в урок (веселка), так і ті, що не входили (співи, вивчення нот, чарівний ліхтар), всі ці, повторюю, заняття з нами і з нашими батьками зробили те, що Серафиму Миколаївну особливо полюбили в Пісках, особливо оцінили! Та як же не цінити її? Приходить хтонебудь з селян до неї, вона зразу ж на стілець його посадить, подасть чаю і варення із фруктів свого саду,—і про все розпитувати: чого і як,—почне потім слухати уважно. А хто ходив до Серафими Миколаївни? Та тільки ті, яких злидні заїдали. А таких було в Пісках, через жорстоку політику царя, буквально більшість. Значить, ця більшість і відводила душу свою у Серафими Миколаївни. Сама вона висока, русява, з дзвінким голосом, смілива, молода, а до того ще й чесна та добра, що все, бувало, своє іншим віддає, та й назад забуде взяти! Була вона самотня, без влас-

ної сім'ї, і тільки жила при ній колишня її учениця Ганна Коцюрова, яка й допомагала їй по господарству.

Слава про Серафиму Миколаївну, як про чутливу і доступну свою людину, завоювала все село наше з прилеглими хуторами. Серафима Миколаївна до того ж завела у себе аптечку для народу, бо Піскам тоді „не полагалося“ ні фельдшера, ані лікарні.

Та от біда, — така любов до Серафими Миколаївни з боку народу, — не особливо ж, бач, подобалась попові, урядникові та іншим представникам духовної й світської влади. І от піп починає позивати її, і в своїх листах обвинувальних, вихваляючись тим, що він, мовляв, такий цінний предмет викладає, як „закон божий“, грізно занитує її: чому на демонструванні картин „чарівного ліхтаря“ та не був запрошений він, священник села Пісок, „служитель самого бога“ і так далі і тому подібне. І Серафима Миколаївна, звертаючись до мене, як до дорослого (а я вечорами допомагав їй бібліотечний каталог переписувати), запитувала обурено:

— Ти тільки подумай, що він пише! Х-ха! Начальник мені знайшовся, піп нещасний...

Наприкінці хочеться ще сказати ось що: з народом Серафима Миколаївна говорила тільки його мовою, тобто по-українському. Це почуття, ця потреба знати свій народ і його мову, глибоко сиділа в ній, та вона і жити інакше не змогла б. Ніколи не забуду тієї зими я, коли Серафима Миколаївна, додавши до казенних „копійок“ всю свою получку та влаштувала нам ялинку в школі і на ялинці цій одержав я разом з мішечком позолочених оріхів дві книжки, і саме книжки українські Марія Загірня „Під землею“ (про шахти) та „Байки“: Л. Глібова. З того часу в нашій хаті, поряд з казками Пушкіна і Жуковського, поряд з „Тарасом Бульбою“ Гоголя, завжди читали і перечитували вголос ці дві українські книжки.

Серафима Миколаївна понад двадцять п'ять літ проробила учителькою в Пісках. Двадцять п'ять літ — та це ж чверть століття! І скільки за цей час випустила вона із школи змін надійних, молодих! Скільки поколінь підготувала до осмисленого, свідомого життя!

А перед смертю вона мені писала про польоти над льодовими просторами пілота Чухновського. І це не випадково в неї, що вона починала своє учительське

життя захопленням з польоту Андрє, а закінчила також захопленням з польоту Чухновського. У цільних натур тільки так і буває. І ще одне. За кілька днів до смерті своєї, як писала мені її племінниця, Серафима Миколаївна, твердо підкреслюючи свою безбожність, просила не класти в головах її труни ніяких ікон, а тільки покласти картину моря, намальовану мною ще в дні мого дитинства.

Почати з заперечення і висміювання чорта при „чарівному ліхтарі“ і закінчити запереченням ікон і всяких „нісенітниць божественних“, це тільки буває у цільних натур, якою і була моя учителька, одна з найдорожчих і близьких мені людей, — Серафима Миколаївна Морачевська.

ПІСНЯ

Пісня! Що це за диво таке і де взялась
в ньому потреба?

Перемога!

Напруження — завше переливається в дію;
діюче мишлення — завше переходить у згук;
а згук не може мислити себе інакше — як тільки бути
проголошеним.

Діти! ніжно-зелена арміє! найдзвінкіші дзвоники су-
часного! проголосімо нашу радість: світ перебудо-
вується.

Пісня! Та звідки вона проситься? І що
в ній можемо сказати?

Перемога!

Перед нами стояли непідступні труднощі;
труднощі перетворилися в планове розв'язання;
а розв'язання не може себе інакше мислити — як тільки
бути проголошеним.

Діти! ніжно-зелена арміє! найдзвінкіші дзвоники су-
часного! — проголосімо нашу радість: світ перебудо-
вується.

ДВЕРІ

... Перед тим як починати передачу — зайвих попросили з студії. Зайві ніяково усміхнулись, але вийшли. Замкнулись двері. Тиша. — От тобі й раз, — подумав я: — на ключ, — двері (голос розпорядчика: готово?), — і тільки ще раз незадоволено промайнуло в голові: двері.

Раптом — сила якась мене пройшла (голос розпорядчика: до мікрофона!), я зрозумів: нові передомною двері. Найширші двері, що ведуть у всі кінці, куди сягає дана хвиля, у всі найдальші закутки і входи. Новобудови! ось я переступив поріг — і вже я серед вас, як серед рідних. Заводи, рудні і колбуди! — ось я озвався голосом, немов би й тихо, а чую — я вже не сам: десь там у дверях тисячі будівників, що слухають, що хочуть вчитися, що хочуть знати. І голос мій іде — в вагони поїздів, у МТС, у стіни ВИЩ'а.

Тиша (голос розпорядчика: слухайте ж поета!). І знов могутня сила мене пройшла, сила, що слово людськеє несе, передає, вкладає в саме серце! А слово людське — не однакове. Вогнінного нам треба слова! Такого, щоб мільйони виховувало: глибоко, партійно, реально, — інтернаціонально! Воно — одно з тих рушіїв, що старий світ підважують — в безодню, немов той камінь із гори — в безодню!

В буржуазних країнах створено Ліги боротьби з небезпечними думками (голос розпорядчика: радіо-слухачі, кореспондуйте нам з усіх усюд — зв'язок тримайте!), — ми ж революційну думку кидаєм у самі маси. Ставайте, поети, до мікрофонів! Відчиняйте двері через радіо! Борімося за молоде покоління! В безсилій своїй люті буржуазія кляне СРСР, а нам від цього тільки смішно. Ставайте, поети, до мікрофонів! Відчиняйте двері через радіо! Зеленіють вруна безкласового майбутнього... Ах, радісне радіо! Радісний вік! Радісна робота! — зеленіють вруна...

БУДУ ЯК СТАЛЬ

У країні Радянській стільки казкового, чудесного!— мої очі не перестануть дивуватись.

Ах, одійди, безплідне споглядання! Дивуватися ж замало. Треба самому увійти у кожну деталь:— і там, де жито й там, де сталь.

Сталь!

У країні Радянській стільки молото-звуків, електротонів!— мій слух не втомиться милуватись.

Ах, одійди, сухорлявий естетизме! Милуватися ж замало. Треба самому увійти у кожну деталь:— і там, де епроновець і там, де каталь.

Сталь!

Вона присутня скрізь. Вона із нами скрізь — ця сталь, як сама неминучість, як воля. З якого ж це поля підкрався був до нас ворог? Запах трухляччини я чую. Ах, чути запах — це ще замало. Гангрену — самому треба вміти вирізати, — оту непотреб у гною:— і великодержавницьку, і „рідну“, свою.

Сталь!

Я був на МТС. І перше, що мене зустріло там — це мисль про т. Сталіна. Сконкретизована мисль. У нашій країні стільки чудесного! І говоритиму про нього й співатиму. Бо ще такого я ніде в житті не бачив.

Бо це ж те, що перероджує людину. Бо це ж день новий у колективізації села. Це те, що я класовими руками відчуваю.

Рук моїх відчування; відтворення нового у піснях — ось із чим я прихожу до XVII З'їзду Партії.

І говоритиму й співатиму.

Буду як сталь.

Наука, спадщина, революційна дійсність.—„Соц. Харківщина“ 27. IX—34 р.; „Більшовицька Правда“, вересень 34 р.; під наголовком „Три зустрічі“, „Известия“ 29—IX—34 р.

Ніч перед бовм.—„Літературна газета“ 24—IV—35 р.; „Літературная газета“, апрель 35 р.

Три перемоги.—„Літературна газета“ 1—IX—35 р.; „Комсомолец України“ 29—VIII—35 р.

Любим гнівною Шевченка.—„Літературна газета“ 12—III—36 р.; „Известия“, березень 36 р.

Шевченко й поети братерських республік.—„Комсомолец України“ 10—III—37 р.; „Правда“ 15—VII—36 р.; під наголовком „Шевченко й Багрицький“, як поширений уривок із статті—„Вісті“ 10—III—36 р.

Рідний, улюблений, наш.—„Літературна газета“ 17—II—37 р.; Збірник „О. С. Пушкін“, вид. Академії Наук, 1938 р.

У пісні, в славі, в помислах живе.—Збірник „Шота Руставелі“, вид. Академії Наук, кн. I, 1938 р.

На відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві.—„Комуніст“ 9—III—39 р.

Ованес Туманян.—„Комуніст“ 17—IV—39 р.

На Шевченківському пленумі.—„Комуніст“ 5—V—39 р.; під наголовком „Великий поет українського народу“—„Правда“ 6—V—39 р.

Давид Сасунський.—„Коммунист“ (Єреван) 20—IX—39 р.; Хорурдайін Айястан (Єреван, по-вірменському) 21—IX—39 р.; „Радянське літературознавство“ № 5—6, 1940 р.

Григорій Сковорода.—„Літературний журнал“ № 3, 1940 р.; „Радянське літературознавство“ № 5—6, 1940 р.

Михайло Коцюбинський.—Із промови, виголошеної на урочистому вечорі з нагоди 25-річчя з дня смерті славетного письменника—в Театрі ім. І. Франка. 25. IV—38 р.

Він говорив з народом одверто.—„Комуніст“ 14—IV—40 р.; в скороченому вигляді під наголовком „Шагаючий по магістралях життя“—„Правда“ 14—IV—40 р.; „Ворошиловградская Правда“ 14—IV—40 р.; під наголовком „Зустрічі“—„Чорноморська комуна“ 14—IV—40 р.

Джамбул.—„Казахстанская Правда“, червень 1938 р.

На відкритті курсів молодих письменників.—„Літературна газета“, грудень 1939 р.

Сила „Кобзаря“.—„Літературна газета“ 23—IV—40 р.

Ф. Д. Кушнерик.—Із вступної промови на Сесії Інституту Фольклору Акад. Наук у Великій Багачці на Полтавщині. 15—XII—40 р.

Нове село, оновлене.— „Вісті“ 26—VI—38 р.

Лист до учениці Марії Більчич.—„Комсомолець України“, „Молодий Більшовик“, кн. 10—11, 1940 р.; районна газета — м. Крюків на Дніпрі.

Лист Петрові Пугачу.—„На зміну“ 14—VII—40 р.; „Молодий Більшовик“, кн. 10—11, 1940 р.

Моя вчителька.—„Сталинское племя“ 10—VI—40 р.

Пісня.— Газета „Сталева голка“, орган ЗПК, фабкому та КСМ Комітету фабрики ім. Тінякова у Харкові. 24—XII—33 р., як у випуску українською мовою, так і у випуску мовою єврейською.

Буду як сталь.

Двері.— Виголошувалось по радіо 1933 р.

З М І С Т

	Стор.
Наука, спадщина, революційна дійсність	3
Ніч перед боєм	7
Три перемоги	17
Любим гнівного Шевченка	26
Шевченко й поети братерських республік	32
Людина	38
Рідний, улюблений, наш	40
М. Коцюбинський	50
У пісні, в славі, в помислах живе	56
Джамбул	62
Ованес Туманян	68
На Шевченківському пленумі	73
Давид Сасунський	81
На відкритті пам'ятника Т. Шевченкові в Києві	90
На відкритті курсів-конференції молодих письменників	93
Сила „Кобзаря“	98
Він говорив з народом одверто	113
Григорій Сковорода	117
Ф. Д. Кушнерик	127
Лист до учениці Марії Більчич	135
Лист Петрові Пугачу	138
Нове село, оновлене	144
Моя вчителька	148
Пісня	154
Двері	155
Буду як сталь	156
Бібліографія	157

П. ТЫЧИНА. Магістралями життя
(на українському мові)
Видавництво „Радянський письменник“
Київ—1941.

Редактор *М. Рильський*

Художник *В. Стеценко*

БФ 466. Зам. № 135. Тираж 10.000. Друков. арк. 10. В 1 арк. 39.000 літер,
Ав т. арк. 9,7. Формат паперу 86x55¹/₁₆. Здано до виробництва 20/1 1941 р.
Підписано до друку 25/1 1941 р.

Ціна в оправі 6 крб.

Гвижкова ф-ка Політвидаву при ЦК КП(б)У. Київ, Сінний майдан, 14.

В КРБ.